

Burgemeester Jamessingel 2
2803 PD GOUDA
KvK 81749481
info@gouwe-academie.nl
www.gouwe-academie.nl

Preventief werken aan de Zien! dimensies

Totaaldocument suggesties voor aanpak

Versie augustus 2019

Gouwe Academie is een onderwijskundige kennispartner voor bedrijven met ICT-oplossingen voor het onderwijs. Wij verzorgen scholingen voor onze partners ParnasSys en Gynzy en bij onze eigen producten Zien!, Kindkans en Leer- en ontwikkelingslijnen 0-7 jaar.

Inhoudsopgave

Inhoudsopgave	2
Inleiding	3
Mogelijke jaarplanning voor preventief versterken van het sociale functioneren	4
Doelen alle leeftijden met paginaverwijzing tussen haakjes (..)	6
Betrokkenheid	6
Welbevinden	7
Sociaal initiatief	8
Sociale flexibiliteit	9
Sociale autonomie	10
Impulsbeheersing	11
Inlevingsvermogen	12
1. Doelen en bijbehorende handelingssuggesties Betrokkenheid en Welbevinden	13
1.1 Voor alle leeftijden	13
1.2 Vanaf onderbouw basisschool	24
1.3 Vanaf middenbouw basisschool	38
2. Doelen en bijbehorende handelingssuggesties Sociale Vaardigheden	46
2.1 Ontwikkelingsniveau <4	46
2.2 Ontwikkelingsniveau 4-6 jaar	58
2.3 Ontwikkelingsniveau 6-8 jaar	77
2.4 Ontwikkelingsniveau 8-10 jaar	100
2.5 Ontwikkelingsniveau 10-12 jaar	113
Toelichting op pedagogische vaardigheden van Patterson	127
Tabel met sociale vaardigheden en pedagogische interventies.	128

Inleiding

Voor je ligt het document 'Werken aan de Zien! dimensies'. Dit is een totaaldocument met alle suggesties voor aanpak uit de handelingssuggesties. Dit document is bedoeld voor de leerkrachten om zo het hele jaar met Zien! aan de slag te kunnen, zowel preventief als curatief.

Zien! het hele jaar rond

In dit totaaldocument vind je op bladzijde 4 een voorbeeldjaarplanning. In deze planning wordt elke week een ander Zien!-aspect in combinatie met een ontwikkeltaak centraal gezet. Zo kun je er zeker van zijn dat alle categorieën van Zien! aan bod komen gedurende het schooljaar. In deze jaarplanning is rekening gehouden met onder andere het groepsvormingsproces, maar kan ook makkelijk aangepast worden om specifiek te maken voor je eigen school.

Vanaf bladzijde 6 zijn alle doelen met bijbehorende suggesties opgenomen, gesorteerd per ontwikkelingsleeftijd. Voor betrokkenheid en welbevinden zijn dit de groepen 'voor alle leeftijden, vanaf onderbouw basisschool en vanaf middenbouw basisschool'. Voor de vijf sociale vaardigheden zijn de doelen opgesteld per twee jaar (<4, 4-6, 6-8, 8-10 en 10-12 jaar). Je kunt hier heel handig zien welke doelen voor jouw groep gelden, en hier vervolgens mee aan de slag gaan met de bijbehorende suggesties.

Doelen die grijs en cursief staan, mag je al aan werken en verwachten bij een lagere ontwikkelingsleeftijd. Omdat er geen nieuwe doelen bijkomen in de betreffende ontwikkelingsfase, worden de voorgaande doelen nog een keer getoond.

Curatief

Op veel scholen wordt Zien! twee keer ingevuld per schooljaar: in oktober de herfstsignalering waarna eventuele interventies worden opgezet. Rond de voorjaarsvakantie wordt Zien! nogmaals ingevuld om te kijken of het functioneren van leerlingen verbeterd is en of er effecten te merken zijn van de ingezette interventies.

Met de resultaten van de vragenlijsten kun je daarna aan de slag. Hiervoor kun je het overzicht met doelen voor Betrokkenheid, Welbevinden en de vijf sociale vaardigheden goed gebruiken. In dit overzicht staat per dimensie uitgewerkt welke doelen per leeftijd van de leerlingen verwacht worden.

Begeleiding

Wil je het werken met de handelingssuggesties van Zien!, zowel preventief als curatief goed vormgeven op je school? We bieden je graag begeleiding om dat op te zetten. Neem voor meer informatie over de mogelijkheden contact op met g.vandewaerdt@parnassys-academie.nl.

Mogelijke jaarplanning voor preventief versterken van het sociale functioneren

Week	Datum	Zien!aspect/ontwikkeltaak	Aandachtspunt
1		WB/BT relatie andere kinderen	
2		WB/BT relatie andere kinderen	
3		WB/BT relatie andere kinderen	
4		WB/BT relatie met de leerkracht	
5		WB/BT competentiebeleving	
6		WB/BT autonomiebeleving	
7		WB/BT [naar behoefte]	
8		WB/BT [naar behoefte]	
9		SI – samenspelen en samenwerken	
10		IB – samenspelen en samenwerken	
11		SA – omgaan met ruzies en conflicten	
12		SF - omgaan met ruzies en conflicten	
13		IL - samenspelen en samenwerken	
14		(extra week voor een aspect dat extra belangrijk is)	
15		SI – aansluiting zoeken bij een groep	
16		IB - aansluiting zoeken bij een groep	
17		SA – een ander helpen	
18		SF - een ander helpen	

19		IL - een ander helpen	
20		(extra week voor een aspect dat extra belangrijk is)	
21		SI – omgaan met ruzies en conflicten	
22		IB - omgaan met ruzies en conflicten	
23		SA – sluiten en onderhouden van vriendschappen	
24		SF - sluiten en onderhouden van vriendschappen	
25		IL - omgaan met ruzies en conflicten	
26		(extra week voor een aspect dat extra belangrijk is)	
27		SI - Sluiten en onderhouden van vriendschappen	
28		IB - Sluiten en onderhouden van vriendschappen	
29		SA - Samenwerken en samenspelen	
30		SF - Samenwerken en samenspelen	
31		IL - Sluiten en onderhouden van vriendschappen	
32		(extra week voor een aspect dat extra belangrijk is)	
33		SI - Een ander helpen	
34		IB - Een ander helpen	
35		SA - Aansluiting zoeken en houden bij een groep	
36		SF - Aansluiting zoeken en houden bij een groep	
37		IL - Aansluiting zoeken en houden bij een groep	
38		(extra week voor een aspect dat extra belangrijk is)	
39		(extra week voor een aspect dat extra belangrijk is)	
40		(extra week voor een aspect dat extra belangrijk is)	

Doelen alle leeftijden met paginaverwijzing tussen haakjes (..)

Betrokkenheid

	Autonomie <i>De behoefte aan autonomie wordt vervuld.</i>	Competentie <i>De behoefte aan competentie wordt vervuld.</i>	Relatie leerkracht <i>De behoefte aan een goede relatie met de leerkracht wordt vervuld.</i>	Relatie leerlingen <i>De behoefte aan goede relaties met andere leerlingen wordt vervuld.</i>
Voor alle leeftijden	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Ik ervaar de ruimte om initiatief te nemen (13) ✓ Ik ervaar de ruimte om eigen interesses en inbreng kenbaar te maken (14) 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Ik ervaar dat de taak dichtbij eigen beleving van de werkelijkheid staat (16) ✓ Ik ervaar structuur en duidelijkheid in de klas (16) 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Ik voel me veilig in de klas en op school (17) ✓ Ik voel me geaccepteerd en gesteund (19) 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Ik voel me veilig in de klas en op school (17)
Vanaf onderbouw basisschool	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Ik ervaar de ruimte om keuzes te maken met betrekking tot de manier waarop de taak uitgevoerd wordt ✓ Ik ervaar de ruimte om keuzes te maken met betrekking tot de inhoud van de taak (25) 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Ik voel me bekwaam om een bepaalde taak uit te voeren (28) ✓ Ik ervaar dat de uitdaging in overeenstemming is met de beleefde vaardigheden (29) ✓ Ik heb vertrouwen in mezelf en het eigen kunnen (31) ✓ Ik krijg de mogelijkheid om te laten zien wat ik heb geleerd (34) 		<ul style="list-style-type: none"> ✓ Ik ervaar dat ik erbij hoor (35)
Vanaf middenbouw basisschool	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Ik voel me verantwoordelijk voor mijn leerproces (41) ✓ Ik ben intrinsiek/autonoom gemotiveerd (41) 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Ik kan geconcentreerd en doelgericht aan een taak werken (42) ✓ Ik ga op de juiste manier om met moeilijkheden en problemen (42) 		

		✓ Ik zoek de oorzaken van succes en falen op de juiste plaats (43)		
--	--	--	--	--

Welbevinden

	Autonomie <i>De behoefte aan autonomie wordt vervuld.</i>	Competentie <i>De behoefte aan competentie wordt vervuld.</i>	Relatie leerkracht <i>De behoefte aan een goede relatie met de leerkracht wordt vervuld.</i>	Relatie leerlingen <i>De behoefte aan goede relaties met andere leerlingen wordt vervuld.</i>
Voor alle leeftijden	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Ik ervaar erkenning van mijn omgeving (19) ✓ Ik ervaar positieve emoties (19) 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Ik ervaar structuur en duidelijkheid in de klas (16) ✓ Ik ervaar bevestiging (22) 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Ik voel me veilig in de klas en op school (17) ✓ Ik voel me geaccepteerd en gesteund (19) ✓ Ik heb vertrouwen in de leerkracht (24) 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Ik voel me veilig in de klas en op school (17)
Vanaf onderbouw basisschool	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Ik ervaar dat mijn activiteiten zin hebben (37) 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Ik heb vertrouwen in mezelf en het eigen kunnen (31) 		<ul style="list-style-type: none"> ✓ Ik ervaar dat ik erbij hoor (35) ✓ Ik heb vertrouwen in de leerlingen (38)
Vanaf middenbouw basisschool	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Ik laat mezelf leiden door intrinsieke doelen en haal deze doelen ook (44) ✓ Ik voel me een individu en heb een positief zelfbeeld (46) ✓ Ik ben me bewust van eigen kwaliteiten en ervaar de ruimte om deze in te zetten (46) 			<ul style="list-style-type: none"> ✓ Ik heb capaciteiten voor empathie, affectie en intimiteit en ben bezig met het welzijn van anderen (47)

Sociaal initiatief

	Sluiten en onderhouden van vriendschappen	Samenwerken en samenspelen	Omgaan met ruzies en conflicten	Aansluiting zoeken en houden bij een groep	Een ander helpen
<4	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Kijkt naar wat een ander doet (48) ✓ Speelt parallel aan een ander (49) ✓ Vraagt aan de ander of hij mee mag spelen met een spel (49) 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Vertelt over eigen ervaringen in de kring (50) ✓ Geeft antwoord op vragen (50) ✓ Maakt contact met anderen tijdens het samen spelen of werken (51) ✓ Neemt initiatief om met anderen spelletjes te spelen (51) 		<ul style="list-style-type: none"> ✓ Zoekt contact met kinderen die hetzelfde soort spel spelen (52) ✓ Kijkt veel naar andere kinderen (52) 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Helpt verzorger bij bekende klusjes (52)
4-6	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Kijkt anderen aan wanneer ze tegen hem praten (61) ✓ Vraagt of de ander wil (mee)spelen (61) ✓ Vraagt aandacht voor zichzelf, zijn spel of activiteit (61) 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Stelt andere kinderen vragen (61) ✓ Nodigt andere kinderen uit deel te nemen aan zijn spel (62) ✓ Maakt een afspraak over hoe, wat en wanneer (62) ✓ Heeft een eigen inbreng tijdens gezamenlijke activiteiten (63) ✓ Vraagt een leerling om samen een opdracht uit te voeren (63) 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Begint met goedmaken (64) 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Stapt uit eigen beweging op anderen (groepje) af (64) ✓ Vraagt om mee te mogen doen met het spel van anderen (65) ✓ Laat merken dat hij mee wil doen met een activiteit (65) ✓ Toont bewondering voor de vaardigheden en mogelijkheden van anderen (66) 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Vraagt of hij kan helpen (66) ✓ Helpt een ander zonder dat hier om gevraagd wordt (67)
6-8	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Geeft uit zichzelf zijn mening (81) 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Stelt voor op een ander manier te werken (81) 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Waarschuwt de leerkracht wanneer een ruzie van anderen uit de hand loopt (82) ✓ Maakt een conflict of (dreigende) spanning bespreekbaar (82) 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Doet moeite om bij de groep te horen (82) 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Helpt uit zichzelf een ander die hulp nodig heeft bij het uitvoeren van een taak (83) ✓ Doet aan een ander voor hoe de taak gedaan moet worden (83)
8-10	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Vraagt naar de mening/beleving van de ander (104) 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Geeft aanwijzingen aan iemand die iets niet goed doet (104) 		<ul style="list-style-type: none"> ✓ Stelt zich voor aan onbekende leeftijdsgenoten (105) 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Geeft aanwijzingen aan iemand die iets niet goed doet (104) ✓ Helpt uit zichzelf iemand die iets minder leuks moet doen (106)

10-12		✓ Spreekt een ander op een adequate manier aan als deze zich niet aan de afspraken houdt (117)		✓ Komt op voor een leerling die in groepsverband gepest wordt (117)	✓ Kan de leerstof uitleggen aan een ander (118)
-------	--	--	--	---	---

Sociale flexibiliteit

	Sluiten en onderhouden van vriendschappen	Samenwerken en samenspelen	Omgaan met ruzies en conflicten	Aansluiting zoeken en houden bij een groep	Een ander helpen
<4		✓ Stemt in het spel af op de ander (53)	✓ Biedt zijn excuses aan (met steun van de begeleider) (53)	✓ Staat open voor nieuwe situaties (53)	
4-6		✓ Neemt een volgende rol aan in spel (67)		✓ Past zich aan bij nieuwe situaties (68) ✓ Kan met meerdere kinderen spelen (68)	✓ Helpt een ander als hij daarom vraagt (68)
6-8	✓ Trekt zich terug als de ander met rust gelaten wil worden (84) ✓ Durft een andere keuze te maken dan een vriend (84)	✓ Gaat soms mee in de keuze van een ander (85) ✓ Accepteert de inbreng van anderen in het spel (85)			✓ Accepteert het als een ander niet geholpen wil worden (85)
8-10		✓ Overlegt over afspraken en regels (106) ✓ Bedenkt oplossingen bij het veranderen van afspraken (107) ✓ Legt zich neer bij een groepsbeslissing (107) ✓ Sluit een compromis (107)	✓ Verzint een oplossing bij ruzie (107) ✓ Luistert naar een medeleerling die een oplossing geeft voor een ruzie (108)		
10-12	✓ Maakt verschil in wie hij iets vertelt (119) ✓ Merkt het wanneer een ander zich gekwetst voelt en stemt zijn gedrag hier op af (119)	✓ Helpt medeleerlingen die hij minder aardig vindt wanneer dit gevraagd wordt (119) ✓ Neemt bij het samenwerken aan een taak een volgende rol aan (120)	✓ Onderhandelt met een medeleerling over een oplossing bij een ruzie (120) ✓ Bedenkt een compromis (120)	✓ Stelt het groepsbelang boven het eigen belang (120) ✓ Neemt een volgende rol aan en houdt daarbij rekening met de wensen van zichzelf en anderen (121)	✓ Helpt medeleerlingen die hij minder aardig vindt wanneer dit gevraagd wordt (121)

Sociale autonomie

	Sluiten en onderhouden van vriendschappen	Samenwerken en samenspelen	Omgaan met ruzies en conflicten	Aansluiting zoeken en houden bij een groep	Een ander helpen
<4		✓ Geeft zijn wensen te kennen (54)	✓ Laat boosheid zien (54)	✓ Maakt aan een ander kind duidelijk wat hij niet wil (55)	✓ Wil helpen (55)
4-6	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Kiest zelf met wie hij speelt (69) ✓ Houdt zich aan een afspraak (69) ✓ Zegt nee als hij iets niet wil (70) 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Komt een afspraak na (70) ✓ Neemt een leidende rol aan in spel (71) 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Zegt duidelijk wat hij van de situatie vindt (71) ✓ Uit zijn emoties zoals frustratie, boosheid of teleurstelling (71) 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Vertelt een idee (spel, activiteit) aan een groepje medeleerlingen (71) ✓ Benoemt dat hij een andere keuze wil maken dan de ander (72) 	
6-8	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Uit zijn mening (86) ✓ Weet wat hij voelt en uit dat (87) ✓ Zegt nee tegen een onredelijk verzoek (91) 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Uit zijn emoties zoals blijdschap en teleurstellingen (89) ✓ Kan een mening of voorkeur onderbouwen (89) 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Zegt duidelijk stop (89) ✓ Blijft bij zijn mening wanneer hij gezegd heeft dat hij iets niet wil (90) ✓ Geeft aan wat hij de volgende keer anders wil doen (90) 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Kent eigenschappen van zichzelf (91) ✓ Zegt nee tegen een onredelijk verzoek (91) ✓ Durft een andere keuze te maken dan een dominant persoon in de klas (92) 	
8-10	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Toont zich trouw aan (afspraak met) een ander (108) 		<ul style="list-style-type: none"> ✓ Toont gevoelens van boosheid, verbaal en non-verbaal (niet slaan en schoppen) (109) 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Geeft zijn mening over een onderwerp wanneer een meerderheid een andere mening heeft (109) 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Blijft de ander helpen ook als er een leukere activiteit zich voordoet (109) ✓ Geeft feedback op het werk of handelen van medeleerlingen (110) ✓ Verliest zich niet in het bieden van hulp (110) ✓ Waakt over eigen grenzen (110)
10-12	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Komt op voor zichzelf bij ongewenste aanrakingen of uitingen door dit te zeggen (122) 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Kan eigen kenmerken en capaciteiten noemen bij het uitvoeren van een taak (122) ✓ Neemt bij het samenwerken aan een taak een leidende rol aan 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Heeft een afwijkende mening (124) 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Komt voor zichzelf op bij ongewenste aanrakingen of uitingen door dit te zeggen (124) ✓ Neemt een leidende rol aan en houdt daarbij rekening met de wensen van zichzelf en anderen (125) 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Kent eigen mogelijkheden en beperkingen (125) ✓ Geeft feedback op een prettige manier (bij iets negatiefs ook iets positiefs noemen) (125)

Impulsbeheersing

	Sluiten en onderhouden van vriendschappen	Samenwerken en samenspelen	Omgaan met ruzies en conflicten	Aansluiting zoeken en houden bij een groep	Een ander helpen
<4			✓ Is stil bij het uitpraten van een conflict (met steun van de begeleider) (56)		
4-6	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Luistert naar de ander (57) ✓ Accepteert het als de ander niet beschikbaar is (73) ✓ Loopt weg als een ander onaardig tegen hem doet (73) 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Onderdrukt eigen impulsen ten gunste van de samenwerking of opdracht (74) 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Luistert naar de ander bij het oplossen van een ruzie (74) 		
6-8	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Weet wanneer je iets vertelt en wanneer niet (92) ✓ Kan een geheim bewaren (93) ✓ Schat in wie beschikbaar is om contact mee te gaan maken (93) ✓ Wacht op een goed moment om deel te nemen aan een activiteit (94) 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Volgt de groepsregels (94) 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Past manieren toe om rustig te blijven wanneer hij boos wordt (95) 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Kijkt wie beschikbaar is voor hij op iemand afstapt (96) ✓ Wacht op een goed moment om deel te nemen aan een activiteit (96) 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Helpt niet op momenten dat het niet gewenst is of niet mag (97)
8-10			<ul style="list-style-type: none"> ✓ Beheerst zich, als dit nodig is, wanneer hij boos is (111) 		
10-12	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Geeft de ander de ruimte om zijn eigen mening te vertellen over iets dat ze samen meegemaakt hebben (126) 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Neemt kritiek in ontvangst zonder boos te worden (126) ✓ Past gedrag aan na terechte kritiek van een medeleerling (127) 			

Inlevingsvermogen

	Sluiten en onderhouden van vriendschappen	Samenwerken en samenspelen	Omgaan met ruzies en conflicten	Aansluiting zoeken en houden bij een groep	Een ander helpen
<4	✓ Herkent emoties bij de ander (56)	✓ Luistert naar de ander (57)	✓ Biedt zijn excuus aan als hij een ander kind (zichtbaar) pijn of verdriet heeft gedaan (57)	✓ Toont sympathie voor andere kinderen (58)	✓ Troost een bekende wanneer deze persoon huilt (59)
4-6	✓ Toont belangstelling voor de ander(en) (76)	✓ Helpt uit eigen initiatief bij het uitvoeren van een taak (76)	✓ Luistert naar een medeleerling die vertelt dat hij iets anders vindt (77) ✓ Zegt sorry (78)	✓ Houdt rekening met wensen en gevoelens van anderen (78) ✓ Kent de emoties en gevoelens van andere kinderen en kan die interpreteren (78)	✓ Troost een ander (79)
6-8	✓ Geeft een compliment over iets dat iemand goed kan (97)	✓ Helpt uit eigen initiatief een ander die hulp nodig heeft bij het uitvoeren bij een taak (99) ✓ Herkent de beperking van een ander bij het uitvoeren van een taak (99)	✓ Luistert naar een medeleerling die vertelt dat hij iets anders voelt (100) ✓ Kan begrijpen wat een ander niet leuk vindt omdat hij het zelf niet leuk vindt (100) ✓ Toont spijt en maakt het goed met de ander (100)	✓ Zegt aardige dingen tegen een ander (101)	✓ Helpt een ander als hij merkt dat iets niet lukt (101) ✓ Doet bewust iets aardigs voor een ander (101)
8-10	✓ Weet wat hij moet doen als je een geheim verklapt (111)	✓ Geeft aanwijzingen aan iemand die het niet goed doet (111) ✓ Helpt een ander om iets in te brengen in de groep (112)	✓ Toont begrip voor de gevoelens van een ander bij ruzie (112) ✓ Weet welk gedrag bij de ander boosheid uitlokt (113)	✓ Toont interesse als iemand iets vertelt (113)	✓ Helpt uit zichzelf iemand die iets minder leuks moet doen (114) ✓ Helpt een ander om iets in te brengen in de groep (114) ✓ Troost een leerling die gepest wordt (115)
10-12	✓ Merkt het wanneer een ander zich gekwetst voelt (119) ✓ Onderkent gevoelens van jaloezie (128)	✓ Noemt capaciteiten en kenmerken van medeleerlingen (128)		✓ Heeft oog voor ieders kwaliteiten (129) ✓ Voelt aan wat 'foute' grapjes zijn en stemt zijn gedrag hierop af (129)	✓ Komt op voor een leerling die in groepsverband gepest wordt (130)

1. Doelen en bijbehorende handelingsuggesties Betrokkenheid en Welbevinden

1.1 Voor alle leeftijden

	Autonomie <i>De behoefte aan autonomie wordt vervuld.</i>	Competentie <i>De behoefte aan competentie wordt vervuld.</i>	Relatie leerkracht <i>De behoefte aan een goede relatie met de leerkracht wordt vervuld.</i>	Relatie leerlingen <i>De behoefte aan goede relaties met andere leerlingen wordt vervuld.</i>
Betrokkenheid	<ul style="list-style-type: none">✓ Ik ervaar de ruimte om initiatief te nemen✓ Ik ervaar de ruimte om eigen interesses en inbreng kenbaar te maken	<ul style="list-style-type: none">✓ Ik ervaar dat de taak dichtbij eigen beleving van de werkelijkheid staat✓ Ik ervaar structuur en duidelijkheid in de klas	<ul style="list-style-type: none">✓ Ik voel me veilig in de klas en op school✓ Ik voel me geaccepteerd en gesteund	<ul style="list-style-type: none">✓ Ik voel me veilig in de klas en op school
Welbevinden	<ul style="list-style-type: none">✓ Ik ervaar erkenning van mijn omgeving✓ Ik ervaar positieve emoties	<ul style="list-style-type: none">✓ Ik ervaar structuur en duidelijkheid in de klas✓ Ik ervaar bevestiging	<ul style="list-style-type: none">✓ Ik voel me veilig in de klas en op school✓ Ik voel me geaccepteerd en gesteund✓ Ik heb vertrouwen in de leerkracht	<ul style="list-style-type: none">✓ Ik voel me veilig in de klas en op school

Suggesties voor aanpak

Doel: Ik ervaar de ruimte om initiatief te nemen (alle leeftijden) – Werken in teams

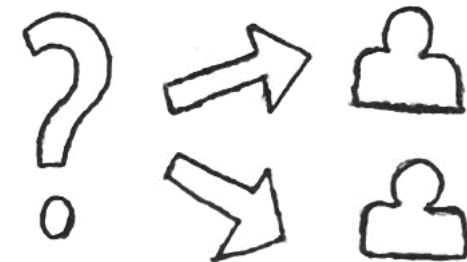
Wanneer er een keuze voor een team gemaakt moet worden, worden de leerlingen uitgenodigd om initiatief te nemen.

Wijs twee of meer teamcaptains aan. Laat niet de teamcaptains, maar de andere leerlingen één voor één kiezen bij wie ze in het team willen. Wanneer de leerling gekozen heeft, stapt hij op de teamcaptain af en vraagt of hij bij hem in het team mag.

Doordat de leerlingen zelf kiezen bij wie ze in het team gaan, worden ze uitgenodigd om autonomie te laten zien.

Tip

- Spreek van tevoren af dat de teamcaptain altijd 'ja' moet zeggen wanneer een andere leerling vraagt of hij bij hem in het team mag.

Doel: Ik ervaar de ruimte om initiatief te nemen (alle leeftijden) – Exploratie van eigen interesses

Het bieden van ruimte aan leerlingen om zich in een eigen onderwerp te verdiepen biedt vele mogelijkheden om initiatief te nemen.

Geef leerlingen eens de gelegenheid om naar aanleiding van een les een vraag te formuleren waar ze meer over willen weten. Op deze vraag kunnen ze dan een antwoord zoeken, in boeken, op internet of bijvoorbeeld door middel van een interview. Hiermee stimuleer je initiatieven van leerlingen. En doordat ze aan de slag gaan met een eigen gekozen onderwerp, zullen ze meer betrokken raken.

Tip

- Je kunt de leerlingen ook in groepjes laten werken.
- Na de zoektocht kun je leerlingen hun vondsten laten presenteren.
- Bied structuur in deze opdracht door een stappenplan te geven van welke stappen er genomen moeten worden: het formuleren van een vraag, het bedenken van de informatiebronnen, het nadenken over de vorm en lengte van het antwoord, de manier van presentatie, het uitvoeren van het onderzoek, het formuleren van een antwoord, vormgeving van presentatie/werkstuk/o.i.d.

Doel: Ik ervaar de ruimte om eigen interesses en inbreng kenbaar te maken (alle leeftijden) – Belangstellingscirkel

Om de keuzes die je als leerkracht geeft aan te laten sluiten bij behoeften en interesses van leerlingen kun je gebruik maken van een [belangstellingscirkel](#).

Laat de leerlingen een lijst maken met onderwerpen of gebieden die ze interessant vinden, en deze rangschikken op wat ze het meest interessant vinden.

Deel aan iedere leerling een vel papier uit met daarop een cirkel. Het middelpunt van de cirkel is duidelijk aangegeven. In de cirkel worden de interesses van de leerling getekend (door het maken van segmenten, delen/partjes). De grootte van ieder deel geeft aan hoe interessant leerlingen iets vinden. Jongere kinderen kun je laten tekenen of plaatjes laten uitknippen die ze in de cirkel plakken.

Laat kinderen eventueel in groepjes uitwisselen en hun keuzes motiveren, om vervolgens een groepscirkel te maken. De groepscirkels kunnen in de klas besproken worden waardoor er een cirkel van de klas ontstaat.

Tip

- Voor de bovenbouw: Verbind deze opdracht aan de rekenles over breuken en procenten. Laat kinderen eerst bepalen hoeveelste deel van de cirkel met een bepaalde interesse wordt gevuld / hoeveel procent dat is.
- Voor de onderbouw: Koppel het maken van een belangstellingscirkel aan een rekenactiviteit, waarin wordt geoefend met de begrippen meest/minst, meer/minder.
- Leg de belangstellingscirkels verspreid door de klas, laat de kinderen er in groepjes langs lopen en met elkaar bedenken wie de belangstellingscirkel gemaakt heeft. Wie leert er nieuwe dingen over zijn klasgenoten?

Doel: Ik ervaar de ruimte om eigen interesses en inbreng kenbaar te maken (alle leeftijden) – Kiezen uit activiteiten

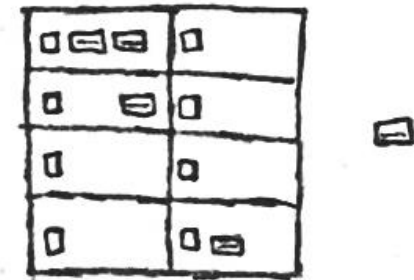
Kinderen de ruimte geven om eigen interesses kenbaar te maken, door te kiezen uit één van de aangeboden activiteiten, stimuleert de autonomie-beleving.

Kies als leerkracht 4 activiteiten bij 1 leerdoel, en laat de leerlingen kiezen wat ze willen doen door het kaartje met hun naam op te hangen bij de activiteit waar ze op dat moment mee aan de slag willen gaan. Je laat de kinderen zo een stukje autonomie voelen.

Neem na de activiteit een gezamenlijk momentje om enkele kinderen te laten vertellen wat ze gedaan hebben. Dit werkt motiverend en verbredend voor de andere kinderen.

Tip:

- In de bovenbouw is dit ook goed toepasbaar. Bedenk meerdere manieren om de stof te verwerken en laat kinderen zich op één van de manieren inschrijven. Zorg dat de activiteiten verschillende niveaus uit de [taxonomie van Bloom](#) beslaan.

Andere ideeën voor het aanbieden van keuzes

- ✓ Handvaardigheid: Geef bij handvaardigheid vrijheid aan leerlingen in welke materialen ze mogen gebruiken en hoe ze deze gebruiken. Maak zelf geen voorbeeld wat leerlingen precies na moeten maken, maar gebruik verschillende foto's van kunstwerken ter inspiratie.
- ✓ Gymles: Inventariseer welke sporten er in de klas beoefend worden en kijk of je daar ook iets mee in de gymles kan doen. Verdeel de klas in vakken en laat in één vak kinderen elkaar lesgeven.

Wanneer een leerling de werkwijze mag kiezen die hij/zij fijn vindt, leidt dit tot verhoging van het gevoel van autonomie, wat de betrokkenheid op de taak zal verhogen.

Doel: Ik ervaar dat de taak dichtbij eigen beleving van de werkelijkheid staat (alle leeftijden) - Belangstellingscirkel

Om achter de belevingswereld van de leerlingen te komen, kan gebruik gemaakt worden van de 'belangstellingscirkel'.

Laat de leerlingen een [belangstellingscirkel](#) maken. De leerlingen geven in deze cirkel aan wat ze interessant vinden. Bij kleuters kan dit bijvoorbeeld door middel van het knippen en plakken van plaatjes in de cirkel. Oudere kinderen kunnen zelf schrijven. De onderwerpen die interessanter zijn, krijgen een groter deel.

Aan de hand van de onderwerpen die uit deze cirkels komen, kan de leerkracht een thema kiezen waarover gewerkt gaat worden. Dit thema sluit dan dus aan bij de belevingswereld van de kinderen.

Tip

- Extra opties zijn om de interesses te rangschikken van veel naar weinig interesse en daarvan partjes in de cirkel te maken of om daarna een groepsbelangstellingscirkel te maken, met daarin de onderwerpen die groep interessant vindt.
- Dit kun je ook verwerken in een rekenles over meer en minder of een les over breuken.
- Laat de leerlingen deze cirkel anoniem maken en laat daarna de klas raden van wie de cirkel is. Zo leren ze elkaar goed kennen.

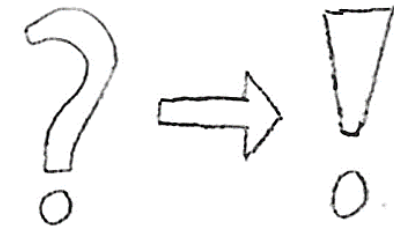

Doel: Ik ervaar structuur en duidelijkheid in de klas (alle leeftijden) – Verwachtingen aangeven

Bij het zorgen voor structuur en duidelijkheid in de klas, is het belangrijk om aan te geven wat je van de leerlingen verwacht.

Wanneer je als leerkracht de les start met je verwachtingen, zorg je voor een stukje duidelijkheid bij de leerlingen. Geef het doel van de les aan en zorg dat je dit op een manier doet die de leerlingen motiveert om de stof van die les te willen leren. Waarom is het belangrijk dat de leerlingen dit leren? Wat kunnen ze ermee, buiten school?

Geef ook aan wat je van de leerlingen in de les verwacht, wanneer en hoe ze hulp kunnen vragen en hoe lang ze over de taak mogen doen. Kortom, zorg ervoor dat de vragen die leerlingen hebben, opgelost zijn voordat ze aan de slag gaan. Daarnaast is het van belang dat je de gestelde eisen en regels consequent opvolgt.

Tip

- Voor de afwisseling kun je ook eens aan de leerlingen vragen wat zij denken dat het doel van de les is, of hoe zij denken dat ze het doel behalen. Laat ze hier eerst over nadenken (*think*), het daarna in tweetallen uitwisselen (*pair*) en bespreek het na met de klas (*share*).
- Zorg dat de besproken verwachtingen ook zichtbaar zijn voor de leerlingen tijdens het werk. De tijd kan bijvoorbeeld aangegeven worden met een zandloper of klok, het geluidsniveau met een stoplicht, enz.

Doel: Ik voel me veilig in de klas en op school (alle leeftijden) – Gouden bekrachtigers

Het inzetten van positieve bekrachtigers helpt om de leerlingen gewenst gedrag vaker te laten vertonen. Dit zorgt voor een positief klassenklimaat.

Gouden bekrachtigers zijn dingen die een kind graag wil hebben, zoals aandacht, een goedkeurende blik, een lach, een snoepje of een plaatje.⁶ Kinderen hebben er veel voor over om deze dingen te verkrijgen. Wanneer je positief gedrag ziet en je belooft dit, dan zullen de leerlingen dit gedrag vaker vertonen.

Om zich veilig te kunnen voelen in de klas en op school, is het van belang dat er sprake is van veel positief gedrag en weinig negatief gedrag. Het negatieve gedrag moet voorkomen of snel afgekapt worden. Wanneer je het negatieve gedrag door laat gaan, kunnen kinderen zich onveilig gaan voelen, doordat ze denken dat de leerkracht er niets tegen kan doen.

Naast gouden bekrachtigers zijn er ook zwarte (of negatieve) bekrachtigers.⁶ Dat zijn dingen die een kind liever niet wil hebben, maar wil vermijden. Voorbeelden hiervan zijn het optrekken van een ooglid, een boze blik of straf. Er wordt geadviseerd om vooral te werken met gouden (positieve) bekrachtigers om het positieve gedrag wat je wilt zien te versterken.⁶

Tip:

- Let erop dat je op het juiste moment de bekrachtigers inzet. Dus niet te laat (als het gedrag al weer weg is), maar ook niet te vroeg.⁶
- Voorbeeld: "Wat fijn dat je zo goed mee doet" in plaats van "Wat fijn dat je net zo goed mee deed". Bij het tweede voorbeeld ben je te laat met je compliment.
- Breng positieve feedback zo dat duidelijk is waar die precies op gericht is en de ontvanger er zo veel mogelijk baat bij heeft. Bijvoorbeeld: "Goede zinsopbouw en goed dat je 'duurzame energie' gebruikt."
- Bij het verbeteren van een zin waarin het goede antwoord werd gegeven: "Goed zo, en nu nog een keer in een vloeiende zin."
- Vermijd sarcasme, bijvoorbeeld: "O, je kunt nu tóch wel het juiste woord gebruiken..."
- Vermijd het geven van kritiek op een geïrriteerde toon, bijvoorbeeld: "Gebruik nou toch eens het juiste woord!"

Let er verder op dat je leerlingen niet complimenteert voor hun eigenschappen maar voor hun gedrag, bijvoorbeeld als ze bij een opdracht net zo lang oefenen totdat ze het begrijpen of kunnen, zeg dan niet: "Je bent slim", maar prijs hen voor het feit dat ze verbeteringen hebben aangebracht en zo hun opdrachten beter gemaakt hebben. Bedenk ook of je een compliment individueel geeft of in het openbaar. Dat laatste kan nuttig zijn voor de rest van de klas, o.a. als aanmoediging voor de anderen om beter te werken; het apart nemen van een leerling om hem of haar te complimenteren kan een grote indruk op hem of haar maken. Het is aan te raden deze beide vormen afwisselend te gebruiken.

Doel: Ik voel me geaccepteerd en gesteund (alle leeftijden) – Aandacht voor iedere leerling

Wanneer leerlingen merken dat hun leerkracht aandacht voor hen heeft, zullen ze zich geaccepteerd en gesteund voelen.

Verwelkom alle leerlingen bij binnenkomst aan het begin van de dag persoonlijk, door hun naam te noemen. Probeer ook regelmatig iets persoonlijks eraan toe te voegen, door aan te haken bij een gebeurtenis die je hebt opgevangen.⁷ Dit kun je ook toepassen op andere momenten van de dag, bijvoorbeeld na een pauze of wanneer je langsloopt om de schriften op te halen of uit te delen. Probeer deze momenten actief aan te grijpen om individueel contact te maken met kinderen, al is het maar een knipoog of glimlach.

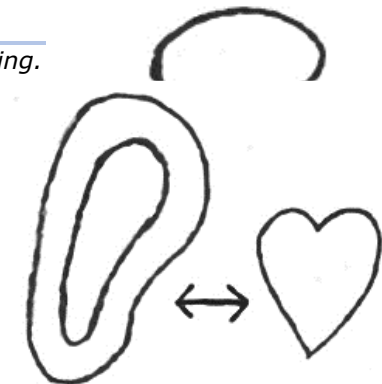

Doel: Ik ervaar erkenning van mijn omgeving (alle leeftijden) – Luisteren naar de ander en jezelf

Door goed te luisteren, zowel naar de ander als naar jezelf, kun je beter reageren op de leerlingen en ervaren zij jouw erkenning.

Wanneer je met een leerling in gesprek bent, richt dan je aandacht op de ander en zijn/haar gevoelens, maar ook op jezelf. Dit zorgt voor een volledig perspectief en voor dieper contact tussen jou en de leerling. Zoek naar de behoefte en/of emotie achter de woorden van de leerling. Wat heeft de leerling nodig? Let daarnaast ook op wat jijzelf vindt en voelt en benoem dit naar de leerling. De leerling ziet zo hoe je op een positieve manier je emoties met elkaar kunt delen. Toon begrip voor de leerling, maar houd ook een gepaste afstand.

Door je eigen emoties met een leerling te delen, maakt dat de leerling zich gezien en begrepen voelt, maar ook dat jijzelf er een positief gevoel aan over houdt.

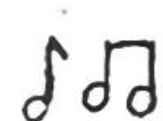

Doel: Ik ervaar positieve emoties (alle leeftijden) – Keuzes

Door de leerlingen keuzes te bieden over de manier waarop de taak uitgevoerd wordt, ervaren ze meer autonomie, wat het welbevinden van de leerlingen verhoogt.

Leerlingen autonomie bieden doe je niet door ze zelf te laten kiezen wat ze willen doen, maar door ze keuzes te bieden. Zo sluiten de activiteiten in de klas beter aan bij de kinderen, doordat ze mogen kiezen waar ze zich het fijnst bij voelen. Dit verhoogt het welbevinden. Hieronder een aantal ideeën:

- *Keuze van de vorm van verslaglegging:* Je kunt leerlingen op verschillende manieren een opdracht laten presenteren. Mogelijkheden zijn het schrijven van een verslag, presentatie, toneelstuk, debat, een videoverslag, demonstratie of naspelen. Geef bijvoorbeeld de keus om leerlingen een PowerPoint te laten maken of een stuk tekst in Word te schrijven. Andere keuzes waar de je leerlingen uit zou kunnen laten kiezen zijn een gedicht, tekening, verhaal etc.
- *Keuze van de volgorde van taken:* Je kunt de leerlingen laten kiezen in welke volgorde ze de taken uitvoeren. Dit kan alleen wanneer je van tevoren uitgelegd hebt wat er moet gebeuren en wanneer de leerlingen behoorlijk zelfstandig aan het werk kunnen

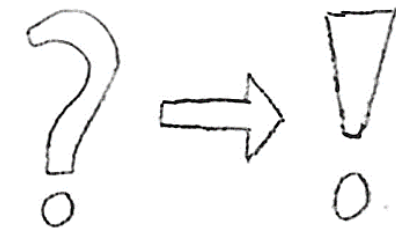

- met de opdrachten. De ene leerling zal het met het makkelijkste, de andere met het moeilijkste en weer een ander met het leukste werk beginnen.
- *Keuze van een onderwerp:* Je kunt de leerlingen zelf een subonderwerp laten kiezen, gerelateerd aan het hoofdthema, waarmee ze aan de slag gaan. De opdracht kan dan zijn dat ze er informatie over verzamelen, een verhaal over schrijven enzovoorts.
- Gebruik [de hogere denkvaardigheden uit de taxonomie van Bloom](#) bij het uitvoeren van taken. Door leerlingen de stof niet alleen te laten herinneren of begrijpen, maar ze ook te laten evalueren en creëren beklijft het beter.

Doel: Ik ervaar structuur en duidelijkheid in de klas (alle leeftijden) – Verwachtingen aangeven

Bij het zorgen voor structuur en duidelijkheid in de klas, is het belangrijk om aan te geven wat je van de leerlingen verwacht.

Wanneer je als leerkracht de les start met je verwachtingen, zorg je voor een stukje duidelijkheid bij de leerlingen. Geef het doel van de les aan en zorg dat je dit op een manier doet die de leerlingen motiveert om de stof van die les te willen leren. Waarom is het belangrijk dat de leerlingen dit leren? Wat kunnen ze ermee, buiten school? Geef ook aan wat je van de leerlingen in de les verwacht, wanneer en hoe ze hulp kunnen vragen en hoe lang ze over de taak mogen doen. Kortom, zorg ervoor dat de vragen die leerlingen hebben, opgelost zijn voordat ze aan de slag gaan. Daarnaast is het van belang dat je de gestelde eisen en regels consequent opvolgt.

Tip

- Voor de afwisseling kun je ook eens aan de leerlingen vragen wat zij denken dat het doel van de les is, of hoe zij denken dat ze het doel behalen.
- Zorg dat de besproken verwachtingen ook zichtbaar zijn voor de leerlingen tijdens het werk. De tijd kan bijvoorbeeld aangegeven worden met een zandloper of klok, het geluidsniveau met een stoplicht, enz.

Doel: Ik voel me veilig in de klas en op school (alle leeftijden) – Klassenregels

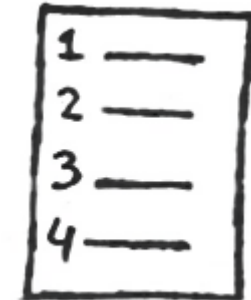
Het bevorderen van het gevoel van veiligheid in de klas kan door het met elkaar opstellen van klassenregels, waar je regelmatig op terugkomt.

Dit doel vraagt met name aandacht in het begin van het jaar aandacht. Je kunt gevoel van veiligheid bevorderen door bespreekbaar te maken wat gewenst en ongewenst gedrag is en hierover regels op te stellen. Je ondersteunt hiermee ook de behoefte aan autonomie. Bij het opstellen van klassenregels kun je volgende stappen doorlopen.

- **Stap 1 Stel vast wat voor gedrag of houding gewenst en ongewenst is** → Leerling schrijft op hoe hij/zij behandeld wil worden in de klas. Hoe ziet positief gedrag eruit en hoe klinkt het? En welk negatief gedrag moet worden vermeden? Voor deze stap kun je in de bovenbouw de werkvorm placemat gebruiken. Je geeft aan ieder groepje van vier leerlingen een werkblad met in het midden een rechthoek. Vanuit iedere hoek wordt een lijn getrokken naar de hoeken van het blad, waardoor vier vakken ontstaan. Hierin schrijft elke leerling van het groepje zijn ideeën op. In de rechthoek in het midden stellen leerlingen een lijst op met gedragingen waarover zij het eens zijn dat deze positief of negatief zijn.
- **Stap 2 Maak symbolen** → Leerlingen maken tekeningen of symbolen die passen bij de positieve gedragingen. Je kunt hiervoor ook de afbeeldingen gebruiken die horen bij Zien! (bij elke categorie uit de leerlingvragenlijst zijn afbeeldingen beschikbaar), de leerlingen zelf tekeningen laten maken of afbeeldingen laten zoeken op internet.
- **Stap 3 Groepspresentaties** → Leerlingen presenteren bevindingen en vertellen waarom zij voor de gedragingen op de lijst hebben gekozen

- **Stap 4 Gezamenlijk besluit** → Bespreek het leefklimaat in de klas en besluit gezamenlijk welk gedrag ze in de klas wel en niet willen zien.
- **Stap 5 Belofte** → Vraag als leerkracht aan de kinderen of ze verantwoording willen afleggen om zich aan deze regels te houden, mondeling of schriftelijk (bijv. handtekening zetten op een poster)
- **Stap 6 Onder de aandacht houden** → Om ervoor te zorgen dat leerlingen de richtlijnen niet zien als een lijst voorschriften, is het belangrijk dat je regelmatig ernaar verwijst als het goed gaat of de richtlijnen juist niet voldoende worden toegepast. Je kunt iedere week een andere regel centraal stellen.

Doel: Ik ervaar bevestiging (alle leeftijden) – Positieve feedback geven

Door leerlingen positieve feedback te geven over wat ze goed gedaan hebben, geef je ze bevestiging over wat ze kunnen.

Wanneer je feedback aan leerlingen geeft, geef dan niet alleen aan wat ze fout gedaan hebben, maar vooral ook wat ze goed gedaan hebben. Wees hierin concreet, zodat ze weten waarom je hen die feedback geeft. Dan kunnen ze dit een volgende keer weer zo doen. Leerlingen leren vaak meer van duidelijk commentaar op hun werk dat ze goed gedaan hebben, dan van kritiek op fouten³. Geef ook aan wat de leerling nog nodig heeft of nog moet doen om de rest van de opdracht ook tot een goed einde te brengen.

Tip

- Positieve feedback krijgen is voor alle leerlingen belangrijk. Ook als leerlingen er niet om vragen, vinden ze het fijn om te krijgen.

Attributies	Wie of wat is de oorzaak van succes of falen?		
		Intern	Extern
Stabiliteit	Stabiel	"Ik ben gewoon niet zo slim"	"Ik heb een hele goede meester"
	Variabel	"Ik had vandaag niet zoveel zin"	"Er werd geklust op de gang en dat maakte veel herrie"

- Geef feedback op een onverwacht moment. Wanneer een leerling onverwacht feedback krijgt, komt het beter binnen en is hij eerder geneigd om er even bij stil te staan. Als een leerling de feedback al verwacht had, zal hij deze snel weer naast zich neerleggen. Het kan ook zijn dat een leerling alleen zijn best doet om een compliment te krijgen, in plaats van dat hij zich goed gedraagt omdat dat hoort of hij hiertoe intrinsiek gemotiveerd voor is.

Wanneer je merkt dat een leerling weinig vertrouwen heeft in zichzelf en zijn eigen kunnen, kun je extra vaak positieve feedback geven, waarbij je erop let hoe je de boodschap overbrengt. Zorg ervoor dat je dan je feedback formuleert volgens de interne stabiele attributie, zodat het succes toegeschreven wordt aan het kunnen van de leerling: Intern wil zeggen dat de leerling het resultaat aan zichzelf toeschrijft, hij heeft er dus iets voor gedaan. Stabiel wil zeggen dat het altijd geldt en dus niet eenmalig was.

Doel: Ik voel me veilig in de klas en op school (alle leeftijden) - Aandacht voor iedere leerling

Wanneer leerlingen merken dat de leerkracht individuele aandacht voor hen heeft, zorgt dit voor een beter welbevinden en een hogere veiligheidsbeleving.

Verwelkom alle leerlingen bij binnenkomst aan het begin van de dag persoonlijk, door bij het begroeten hun naam te noemen. Probeer ook regelmatig iets persoonlijks eraan toe te voegen, door aan te haken bij een gebeurtenis die je hebt opgevangen. Bijvoorbeeld: "Goedemorgen Noortje, hoe is het nu met je zieke paard?". Hiermee laat je zien dat je met de leerling meeleeft. Wanneer de leerling aangeeft dat het niet zo goed gaat, weet je bovendien dat een leerling hierdoor minder betrokken kan zijn op zijn schoolwerk.

- Let erop dat je zulke opmerkingen of vragen aan alle leerlingen stelt, en niet telkens aan dezelfde leerlingen. Dan is de kans groot dat de leerlingen je vertrouwen schenken en zelf ook met hun verhalen naar je toekomen.

Dit moment bij de deur is ook geschikt om leerlingen te wijzen op de regels. Kinderen die hun pet nog ophebben of kauwgom kauwen, kun je er op wijzen dat dit niet geaccepteerd wordt in de klas.

- Leerlingen die hier behoefte aan hebben, kun je een extra opsteker geven om zich vandaag aan een bepaalde regel te houden. Ook kun je bepaalde kinderen alvast voorbereiden op een situatie: "Om 10 uur word je even uit de klas gehaald voor een gesprek."

Een vast patroon aan het begin van de dag is een goede start bij het handhaven van orde in de klas en dus structuur en veiligheid voor de leerlingen.

Doel: Ik voel me geaccepteerd en gesteund (alle leeftijden) – Oogcontact

Kleine dingen, zoals het maken van oogcontact, kunnen al een bemoediging zijn, waardoor leerlingen zich geaccepteerd en gesteund voelen.

Wanneer je als leerkracht weet dat een leerling iets moeilijk vindt, geef hem dan soms toch de kans om het te proberen. Hierbij kun je hem stimuleren door oogcontact met hem te maken.

Een ander voorbeeld is het geven van een knipoog naar een leerling tijdens een aardrijkskundeles die gaat over vulkanen, als je weet dat een bepaalde leerling dat een erg interessant onderwerp vindt en er thuis zich ook in verdiept. Zo voelt het kind zich gezien en gekend door de leerkracht.

Doel: Ik heb vertrouwen in de leerkracht (alle leeftijden) – Uitstraling

Een vrolijke, kalme uitstraling en het tonen van oprechte belangstelling aan de leerlingen, zijn twee aspecten die bijdragen aan een veilig klimaat in de klas.

Wanneer een leerkracht vrolijk en kalm is, zijn leerlingen geneigd om leerkracht bewust je uitstraling. Hoe kom je over op de leerlingen? Zien oprechte belangstelling voor de leerlingen. Glimlach regelmatig, maak ze praat, kijk belangstellend als leerlingen naar je toekomen om iets zorg je ervoor dat leerlingen zich veilig voelen bij jou als leerkracht in

deze houding over te nemen. Wees je dus als ze het aan je als je je ergert? Toon daarnaast een praatje met ze. Kijk de leerlingen aan als je met te vertellen of te vragen. Met deze simpele dingen de klas en ook op school.

1.2 Vanaf onderbouw basisschool

	Autonomie <i>De behoefte aan autonomie wordt vervuld.</i>	Competentie <i>De behoefte aan competentie wordt vervuld.</i>	Relatie leerkracht <i>De behoefte aan een goede relatie met de leerkracht wordt vervuld.</i>	Relatie leerlingen <i>De behoefte aan goede relaties met andere leerlingen wordt vervuld.</i>
Betrokkenheid	<ul style="list-style-type: none">✓ Ik ervaar de ruimte om keuzes te maken met betrekking tot de manier waarop de taak uitgevoerd wordt✓ Ik ervaar de ruimte om keuzes te maken met betrekking tot de inhoud van de taak	<ul style="list-style-type: none">✓ Ik voel me bekwaam om een bepaalde taak uit te voeren✓ Ik ervaar dat de uitdaging in overeenstemming is met de beleefde vaardigheden✓ Ik heb vertrouwen in mezelf en het eigen kunnen✓ Ik krijg de mogelijkheid om te laten zien wat ik heb geleerd	<ul style="list-style-type: none">✓ <i>Ik voel me veilig in de klas en op school</i>✓ <i>Ik voel me geaccepteerd en gesteund</i>	<ul style="list-style-type: none">✓ Ik ervaar dat ik erbij hoor
Welbevinden	<ul style="list-style-type: none">✓ Ik ervaar dat mijn activiteiten zin hebben	<ul style="list-style-type: none">✓ Ik heb vertrouwen in mezelf en het eigen kunnen	<ul style="list-style-type: none">✓ <i>Ik voel me veilig in de klas en op school</i>✓ <i>Ik voel me geaccepteerd en gesteund</i>✓ <i>Ik heb vertrouwen in de leerkracht</i>	<ul style="list-style-type: none">✓ Ik ervaar dat ik erbij hoor✓ Ik heb vertrouwen in de leerlingen

Doel: Ik ervaar de ruimte om keuzes te maken met betrekking tot de inhoud van de taak (vanaf onderbouw) – Uitdagende leeractiviteiten

Om te bevorderen dat leerlingen ervaren dat de activiteiten in de klas zin hebben en ze het belangrijk vinden is het van belang dat er voldoende uitdaging in taken zit. Dit heeft ook een positief effect op de betrokkenheid.

De taxonomie van Bloom kun je gebruiken bij het voorbereiden van rijke en uitdagende leeractiviteiten, deze leeractiviteiten doen een beroep op verschillende denkvaardigheden. Tegelijkertijd kun je dit ook combineren met het aanbieden van keuzes.

- Analyseren, niveau 4 Bloom: Vergelijkingsactiviteit.
Een opdracht die je kunt geven om hogere orde denkvaardigheden te stimuleren is het vergelijken en zoeken naar verschillen tussen bijvoorbeeld twee personen of dieren. Het werken met vergelijkingen kan in verschillende taken worden geïntegreerd en heeft een positief effect als leerlingen de nieuwe leerstof kunnen verbinden aan iets waar ze interesse voor hebben. Bied structuur door aan te geven welke kenmerken vergeleken moeten worden en wat is geleerd door het maken van de vergelijking.
 - Voorbeeld: Het gaat in de natuurles over reptielen. Leerlingen kunnen de kenmerken van een reptiel (snelheid, manier van voortplanten, leefgebied) vergelijken met die van een dier dat ze zelf leuk vinden.
- Creëren, niveau 6 Bloom: Het ontwerpen van een spel of het ontwerpen en bouwen van een dierentuin:
<http://www.slo.nl/primair/themas/wt/OntwerpEnBouwJeEigenDierentuin/>

Voor meer informatie over de taxonomie van Bloom:

- Uitleg, leerdoelen voor de leerling, vragen die je kunt stellen en opdrachten die je kunt geven bij elke denkvaardigheid:
<https://talentstimuleren.nl/thema/stimulerend-signaleren/rijke-leeractiviteiten/bloom>
- In de volgende Integratie Matrix staan opdrachten die je kunt geven per denkvaardigheid (Bloom), gecombineerd met de Meervoudige Intelligenties (Gardner):
<http://talentstimuleren.nl/?file=1005&m=1386518543&action=file.download>

Binnen de module leerlijnen in ParnasSys is een leerlijnenpakket beschikbaar ('kader voor ontwikkeling' van de SLO), waar door Driestar onderwijsadvies per doel/denkvaardigheid per bouw tientallen lessuggesties worden gegeven. Voor meer informatie hierover zie: [https://www.driestar-educatief.nl/advies-en-begeleiding/primair-onderwijs/parnasys/leerlijnen/leerlijn-\(hoog\)begaafdheid](https://www.driestar-educatief.nl/advies-en-begeleiding/primair-onderwijs/parnasys/leerlijnen/leerlijn-(hoog)begaafdheid)

Doel: Ik ervaar de ruimte om keuzes te maken met betrekking tot de inhoud van de taak (vanaf onderbouw) – Persoonlijke projecten bovenbouw

Persoonlijke projecten zorgen ervoor dat leerlingen belangrijk vinden wat ze doen, wat een positief effect heeft op de betrokkenheid. Ook ervaren ze autonomie, doordat ze zelf voor het project gekozen hebben.

Het is belangrijk dat leerlingen de lesstof en activiteiten verbinden aan hun persoonlijke ambities. Dit kun je doen door middel van een persoonlijk project, waarin leerlingen aan een eigen doel werken. Dit kunnen persoonlijke doelen zijn, doelen die te maken hebben met burgerschapsvorming of doelen met betrekking tot de sociaal-emotionele ontwikkeling (voor ideeën zie Tabel 1). Leerlingen kiezen een doel voor een persoonlijk project en werken daar een van tevoren gekozen periode aan.

Tip

- Om klein te beginnen, kun je leerlingen eigen leerdoelen laten stellen, waar ze bijvoorbeeld gedurende een dag/week aan willen werken. Laat ze dit doel noteren in een eigen logboekje en laat ze daarin ook bijhouden hoe het werken aan dit leerdoel gegaan is. Geef de leerlingen aan het eind van de les/dag 5 of 10 minuten de tijd om hierover na te

denken en dit op te schrijven. Laat ze dan ook formuleren wat ze de volgende keer hetzelfde/anders willen doen om zo nog dichterbij hun doel te komen.

- Geef de leerlingen een lijstje met doelen om uit te kiezen. Wanneer leerlingen zelf een idee hebben voor een ander doel is dat in overleg met jou ook mogelijk. Let er wel op dat het doel goed geformuleerd is, zodat duidelijk is waar het kind naartoe werkt en dat het ook een haalbaar doel is. Zorg voor doelen die in de zone van naaste ontwikkeling liggen, zodat de kinderen het goed kunnen behalen. Zo doen ze succeservaringen op en zijn ze gemotiveerder om nieuwe doelen te stellen.

Tabel 1. Voorbeelden van doelen

Persoonlijk

*Ik kan een eigen boek schrijven

*Ik kan een goede presentatie geven

Burgerschapsvorming

*Ik zet me in voor kinderen die niet naar school kunnen, omdat... er oorlog / armoede is

Sociaal-emotioneel

*Ik blijf rustig en vraag om hulp als er iets niet lukt (Impulsbeheersing)

Doel: Ik voel me bekwaam om een bepaalde taak uit te voeren (vanaf onderbouw) - Afstemmingsstrategie

De afstemmingsstrategie heeft als doel dat de verantwoordelijkheid voor de werkhouding van de leerkracht naar de leerling zelf verschuift.

Wanneer een leerling geen betrokkenheid laat zien, kan dit te maken hebben met de gedachten die hij heeft over prestaties in het verleden. De leerling kan een resultaat aan 4 verschillende oorzaken toeschrijven (*attributies*). Leerlingen schrijven resultaten aan zichzelf toe (*intern*) of leggen de reden van succes of falen buiten zichzelf (*extern*). Attributies kunnen eenmalig gelden (*variabel*) of het zijn attributies die de leerling altijd gebruikt, algemeen geldend zijn (*stabiel*). Het type attributie is bepalend voor start van de volgende taak.

Voorbeelden hiervan zie je in de tabel:

Attributies		Wie of wat is de oorzaak van succes of falen?	
		Intern	Extern
Stabiliteit	Stabiel	"Ik ben gewoon niet zo slim"	"Ik heb een hele goede meester"
	Variabel	"Ik had vandaag niet zoveel zin"	"Er werd geklust op de gang en dat maakte veel herrie"

Wanneer een leerling een keertje de fout in gaat, zal het een variabele attributie als oorzaak zien, maar zal de leerling nog steeds denken dat hij het kan. Pas als hij vaker faalt, gaat het op een stabiele attributie lijken en denkt de leerling aan mislukking. Hierdoor neemt de betrokkenheid af, de leerling schat al in dat hij/zij zal falen op de volgende taak. Wat kun je dan doen om ervoor te zorgen dat leerling weer succes kan verwachten?

- Probeer erachter te komen welke attributie de leerling gebruikt. Het model hierboven kun je hiervoor

gebruiken. Een misluktingsgeoriënteerde leerling heeft interne stabiele attributies bij een slecht resultaat ("Ik kan gewoon niet rekenen") en variabele attributies bij een goed resultaat ("Dit keer waren het makkelijke sommen"). De volgende keer zal leerling de taak opnieuw negatief inschatten. Ga hierover het gesprek aan en wijs de leerling op de oorzaken van falen.

- In de aanpak kun je directief of responsief te werk gaan. Directief wil zeggen dat de opdracht docentgebonden is: je speelt niet in op de omstandigheden van de leerling. Bij de responsieve manier houd je daar wel rekening mee, je legt de verantwoordelijkheid voor een deel bij de leerling. Hieronder lees je wanneer je welke manier van aanpak het beste kunt gebruiken.
 - Directief: Gebruik deze aanpak alleen als je weet wat de leerling gemist heeft in de instructie. Je bepaalt dan als leerkracht wat het kind nog moet doen. Deze aanpak is niet effectief als je bijvoorbeeld weet dat er familieomstandigheden zijn, een kind zal dan niet alsnog betrokken aan het werk gaan na directieve aanpak.
 - Responsief: Stel vragen aan de leerling over de taak. "Hoe ver kun je komen denk je?" of "Wat heb je nog meer nodig om de opdracht te kunnen maken." Houd met de gedachten van de leerling over de taak rekening in je eisen en instructie.

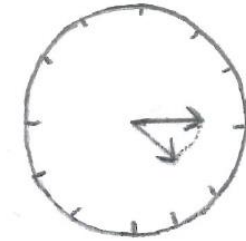
Doel: Ik ervaar dat de uitdaging in overeenstemming is met de beleefde vaardigheden (vanaf onderbouw) – Verschillen in de klas

Wanneer je afstemt op de mogelijkheden van elk kind, zullen de kinderen meer gevoel van competentie hebben.

In veel klassen zijn de verschillen tussen leerlingen op het gebied van competentie groot, bijvoorbeeld door diversiteit in cultuur, taal of etnische afkomst. Hieronder worden verschillende mogelijkheden genoemd die je helpen bij het afstemmen op de mogelijkheden van elk kind¹.

- **Het ontwikkelingsniveau:** Kinderen raken gedemotiveerd als het werk te makkelijk is of raken onzeker omdat uitdaging juist te groot is. Streef er niet naar dat alle leerlingen gelijk opgaan. Dat kan betrokkenheid in de weg staan. Soms zijn ze er nog niet aan toe! Het aanbrengen van plezier in lezen kan bijvoorbeeld effectiever zijn dan problemen te verhelpen.
- **Het individuele tempo:** Het verschil in competentie kan een verschil in werktempo verklaren, maar dat hoeft niet. Voorkom irritatie bij leerlingen die sneller zijn en een opgejaagd gevoel voor kinderen die langzaam zijn. Dit kan bijvoorbeeld door sommige kinderen meer tijd te gunnen of aanpassingen te doen in de hoeveelheid oefeningen.

Dit sluit aan bij de theorie van Vygotsky over de zone van de naaste ontwikkeling. Wat een kind al zelfstandig kan volbrengen wordt aangeduid als het actuele ontwikkelingsniveau van het kind. Wat het kind meer kan wanneer hij ondersteuning krijgt bij de uitvoering van een activiteit, duidt Vygotsky als de zone van de naaste ontwikkeling.⁸

- Belangrijk om hierbij op te merken, is dat kinderen die eenzelfde actueel ontwikkelingsniveau hebben niet per definitie ook dezelfde zone van de naaste ontwikkeling hebben. Reden hiervoor is dat het ene kind met hulp van een volwassene een grotere stap kan maken dan het andere kind. Belangrijk is dus om te bepalen wat voor het kind de zone van de naaste ontwikkeling is, om te zorgen dat het zich competent voelt en toch verder kan ontwikkelen.

Doel: Ik ervaar dat de uitdaging in overeenstemming is met de beleefde vaardigheden (vanaf onderbouw) – Instructiebehoeften

Wanneer je de instructie afstemt op de behoefte van de kinderen, zullen de kinderen een groter gevoel van competentie ontwikkelen en meer betrokken raken.

De leerlingen binnen een klas hebben verschillende behoeften wat betreft de instructie.¹ Daarom is het van belang dat je als leerkracht weet welke instructiebehoeften leerlingen hebben en daarop inspeelt. Op die manier verhoog je de betrokkenheid van leerlingen en voorkom je dat leerlingen verveeld raken of afhaken. Hieronder worden verschillende mogelijkheden genoemd die je helpen bij het afstemmen op de verschillen tussen kinderen.

- **De behoefte aan instructie:** Leerlingen hebben niet allemaal dezelfde instructie nodig. Stel jezelf de vraag of de klassikale **instructie** nuttig is voor iedereen en betrokkenheid bij elke leerling verhoogt. Sommige kinderen vinden het leuk om zelf op zoek te gaan naar de oplossing en onderliggende theorie. Houd ook rekening met verschillen tussen jongens en meisjes. Omdat jongens vaak minder verbaal zijn ingesteld, haken ze sneller af bij alleen uitleg met woorden.
- Voor zwakke leerlingen is **pre-instructie** effectief. Dat motiveert sterker dan extra hulp achteraf. Leerlingen met specifieke vragen profiteren van **verlengde instructie**, maar hiervoor kun je ook medeleerlingen inzetten. Wanneer leerlingen een ander iets mogen uitleggen, vergroot dit het gevoel van competentie.
- Door leerlingen zelf te laten meedenken over wat voor hen helpend is, werk je ook aan de autonomiebeleving van de leerlingen en zullen ze meer betrokken zijn op hun werk.

Doel: Ik ervaar dat de uitdaging in overeenstemming is met de beleefde vaardigheden (vanaf onderbouw) – Materiaal voorzien van moeilijkheidsgraad

Door het materiaal wat beschikbaar is in de klas te voorzien van de moeilijkheidsgraad, kunnen de leerlingen iets kiezen wat bij hun niveau past.

Om leerlingen te helpen om een keuze te maken voor materiaal wat bij hun niveau past, kun je de materialen voorzien van een moeilijkheidsgraad². Een voorbeeld hiervan is het labelen van leesboekjes in de bibliotheek of het labelen van rekenspellen. Wanneer het kind materiaal gekozen heeft met het juiste niveau zal het gaan ervaren dat het past bij zijn eigen vaardigheden en zal het zich competent voelen.

Tip

- Gebruik bij het labelen van de materialen en spellen kleuren (géén groen/rood) of symbolen. Hiermee voorkom je dat er meteen een waardeoordeel aan het label hangt. Vertel daarna aan de leerlingen van welke kleur of symbool zij iets mogen kiezen.

Doel: Ik heb vertrouwen in mezelf en het eigen kunnen (vanaf onderbouw) – Positieve feedback geven

Door leerlingen positieve feedback te geven over wat ze goed gedaan hebben, krijgen ze meer vertrouwen in hun eigen kunnen.

Wanneer je feedback aan leerlingen geeft, geef dan niet alleen aan wat ze fout gedaan hebben, maar vooral ook wat ze goed gedaan hebben. Wees hierin concreet, en laat ze weten waarom je hen die feedback geeft. Dan kunnen ze dit een volgende keer weer zo doen. Leerlingen leren vaak meer van duidelijk commentaar op hun werk dat ze goed gedaan hebben, dan van kritiek op fouten³. Geef ook aan wat de leerling nog nodig heeft of nog moet doen om de rest van de opdracht ook tot een goed einde te brengen.

Voorbeelden hiervan zijn:

- Zie je wel dat je kunt rekenen met breuken? Je hebt al 10 sommen foutloos gemaakt!
- Wat fijn dat je zo netjes geschreven hebt, het ziet er heel mooi uit! Kijk, je kunt het verschil tussen de n en de h nog iets duidelijker laten zien, door de stok van de h voortaan iets langer te maken.
- Zo dat vind ik knap van jou, dat je al helemaal zelf je jas aan kunt trekken! Dat is fijn, dan kan ik ondertussen andere kinderen helpen. En misschien kun jij ook wel een kind helpen dat het nog een beetje moeilijk vindt?

Tip

- Positieve feedback krijgen is voor alle leerlingen belangrijk. Ook als leerlingen er niet om vragen, vinden ze het fijn om te krijgen.

- Geef feedback op een onverwacht moment. Wanneer een leerling onverwacht feedback krijgt, komt het beter binnen en is hij eerder geneigd om er even bij stil te staan. Als een leerling de feedback al verwacht had, zal hij deze al gauw weer naast zich neerleggen. Of een leerling doet alleen zijn best om een compliment te krijgen, in plaats van dat hij zich goed gedraagt omdat dat hoort.
- Wanneer je merkt dat een leerling weinig vertrouwen heeft in zichzelf en zijn eigen kunnen, kun je extra vaak positieve feedback geven, waarbij je erop let hoe je de boodschap overbrengt. Zorg ervoor dat je dan je feedback formuleert volgens de interne stabiele attributie, zodat het succes toegeschreven wordt aan het kunnen van de leerling. Intern wil zeggen dat de leerling het resultaat aan zichzelf toeschrijft, hij

Attributies	Wie of wat is de oorzaak van succes of falen?		
		Intern	Extern
Stabiliteit	Stabiel	"Ik ben gewoon niet zo slim"	"Ik heb een hele goede meester"
	Variabel	"Ik had vandaag niet zoveel zin"	"Er werd geklust op de gang en dat maakte veel herrie"

heeft er dus iets voor gedaan. Stabiel wil zeggen dat het altijd geldt en dus niet eenmalig was (voor een voorbeeld van een interne stabiele attributie, zie onderstaande tabel).

Doel: Ik heb vertrouwen in mezelf en het eigen kunnen (vanaf onderbouw) – Expressie mogelijkheden bieden

Wanneer je leerlingen de ruimte geeft om te laten zien wat ze kunnen, gaan ze zich competent voelen en dat bevordert hun zelfvertrouwen.

Leerlingen zitten boordevol ideeën en theorieën en weten vaak veel meer dan je denkt. Door het bieden van ruimte voor expressie van wat er in hen leeft, kun je hier achter komen. Ook voor andere leerlingen kan dit nuttig zijn, omdat ze van elkaar kunnen leren. Door in je lessen voldoende mogelijkheden te bieden waarbij leerlingen hun kennis en vaardigheden kunnen laten zien, voelen ze zich steeds meer competent en komen ze tot bloei.

Tip

- Laat de leerlingen aan het eind van de rekenles gedurende 5 minuten in tweetallen werken en om de beurt uitleggen hoe ze een som opgelost hebben. De andere leerling heeft de taak om vragen te stellen bij iets wat hij niet begrijpt. Dit zorgt ervoor dat de uitlegger nog dieper gaat nadenken over waarom hij een bepaalde strategie heeft toegepast.
- Bij een les techniek kun je de leerlingen in groepjes laten nadenken over een te ontwerpen product, bijvoorbeeld een auto die aangedreven wordt door een ballon of een auto met muizenval als energiebron. Laat iedereen om de beurt vertellen aan welke eisen de auto volgens hem/haar moet voldoen en welke ideeën ze bedacht hebben over het product.
- Geef de leerlingen de ruimte om naast vertellen ook andere manieren te gebruiken om hun ideeën te uiten. Hierbij kun je denken aan tekeningen, een prototype, enzovoort.

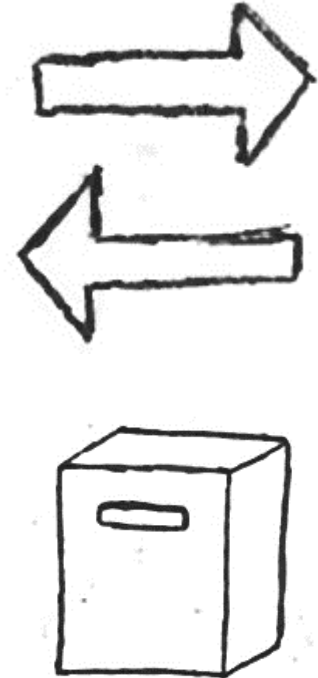

Doel: Ik krijg de mogelijkheid om te laten zien wat ik heb geleerd (vanaf onderbouw) – Ervaringen delen

Door leerlingen hun ervaringen te laten delen, krijgen ze de mogelijkheid om te laten zien wat ze geleerd hebben.

Plan aan het einde van de les een moment voor de leerlingen om hun werk/ervaringen met elkaar te delen. Op deze manier dwing je de leerlingen na te denken over wat ze geleerd hebben en mogen ze dit aan elkaar presenteren, wat hun gevoel van competentie versterkt. Bij kleuters kun je dit toepassen na het hoekenspel in de kring. Bij oudere kinderen kan het na activiteiten waarin leerlingen verschillende dingen doen, zoals handvaardigheid of een project.

- Laat de leerlingen van tevoren nadenken hoe ze in een paar zinnen kunnen vertellen wat ze gemaakt hebben.
- Vraag aan de andere leerlingen wat ze positief vinden aan het werk van de ander. Laat ze dit zo concreet mogelijk benoemen.

Doel: Ik voel me veilig in de klas en op school (vanaf onderbouw) – Brievenbus

Een brievenbus in de klas, met daarin briefjes van ervaringen van leerlingen, geeft de gelegenheid om fijne en minder fijne dingen met elkaar te bespreken.

Zet in de klas een 'brievenbus' neer, waar kinderen briefjes/tekeningen in mogen doen over dingen die ze erg leuk of juist niet fijn vinden. Leeg deze elke week, bijvoorbeeld op vrijdag, lees/bekijk ze met elkaar en praat erover. Naar aanleiding van dit gesprek kunnen er nieuwe plannen of afspraken gemaakt worden.¹ Het in alle openheid bespreken van zulke onderwerpen en het maken van regels en afspraken draagt bij aan een veilig klassenklimaat. Door de kinderen anoniem briefjes in de brievenbus te laten doen, is de drempel lager voor ze om bepaalde situaties bespreekbaar te maken.

Doel: Ik ervaar dat ik erbij hoor (vanaf onderbouw) - Nadruk op positief gedrag

Door de nadruk te leggen op positief gedrag en dat te belonen, ontstaat een veilig positief klassenklimaat, waarin de onderlinge relaties goed zijn.

De "Good behavior Game" (in Nederland: Taakspel*) is bewezen effectief in het toenemen van acceptatie onder leerlingen en de betrokkenheid. Het draagt ook bij aan een positief klassenklimaat, omdat onrustig en storend gedrag afneemt. Er zijn verschillende varianten, maar hieronder volgen enkele basisregels. Deze tips kunnen geïntegreerd worden in alle lessen!

1. Verdeel de leerlingen in groepen van vier tot zes kinderen en moedig de leerlingen aan om hun groep een naam te geven.
2. Leg het spel en de regels uit en bedenk samen een beloning voor als de groep zich aan de regels houdt. Dit kan heel eenvoudig, bijvoorbeeld 5 minuten tekenen, voorgelezen worden of een spelletje doen. Moedig de leerlingen aan om elkaar te helpen zich aan de regels te houden.
3. Geef aan hoe lang het spel duurt. Doe het niet de hele schooldag, zeker niet in het begin, en las ook pauzes in.
4. Elke groep begint met hetzelfde aantal punten. Maak duidelijk dat wanneer een leerling een regel overtreedt hij/zij punten verliest voor de eigen groep. Wanneer de groep aan het einde van het spel voldoende punten overhoudt, mag het meedoen aan de beloning die vooraf is afgesproken.
5. Bekrachtig positief gedrag tijdens het spel, zodat leerlingen die zich niet aan de regels houden geactiveerd worden om dit wel te doen. Je kunt er voor kiezen om de groep punten te geven bij positief gedrag.

Taakspel is ontwikkeld door de CED groep en gebaseerd op de Amerikaanse Good Behavior Game. Zie voor meer informatie:

<http://www.taakspel.nl/taakspelvarianten/taakspel-in-de-klas.aspx>

* Taakspel zal vooral extrinsieke motivatie bevorderen, leerlingen zullen meer gemotiveerd worden door het winnen dan door echt achter hun keuze staan. Gebruik het vooral als je verandering van gedrag wilt bewerkstelligen, bijvoorbeeld wanneer de betrokkenheid onder druk staat door rumoer in de klas. Taakspel kan op termijn wel zorgen voor intrinsieke motivatie. Leerlingen kunnen gaan ervaren dat ze beter kunnen werken, omdat Taakspel bevordert dat het rustig is in de klas. Het nagesprek met de klas is dan ook heel belangrijk hierbij.

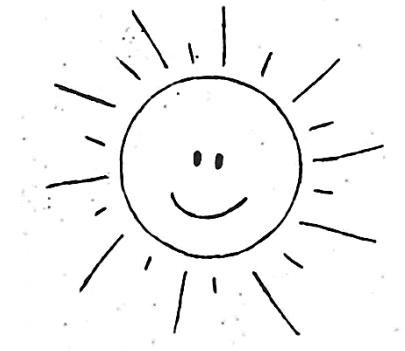

Doel: Ik ervaar dat ik erbij hoor (vanaf onderbouw) – Leerling van de week

Door elke week een leerling centraal te stellen over wie positieve dingen bedacht worden, ervaren de leerlingen dat iedereen bij de klas hoort.

Stel elke week een leerling centraal, over wie de klasgenoten positieve dingen bedenken. Aan het einde van de week ontvangt deze leerling van iedere leerling een compliment over wat de leerling graag doet, waar hij goed in is of andere positieve eigenschappen. Dit kan mondeling (bij jongere kinderen) of schriftelijk (bij oudere kinderen, evt. gekoppeld aan een les tekenen/handvaardigheid om er iets creatiefs van te maken), bijvoorbeeld in de vorm van een zon, waarbij de complimenten op de stralen geschreven worden.

Wanneer de leerling zoveel mooie dingen hoort, bloeit hij helemaal op en merkt hij dat hij echt gewaardeerd wordt. Eventueel kan er nog een foto van een door de leerling uitgekozen compliment gemaakt worden. Op deze manier blijft er ook nog een zichtbare herinnering over, die de leerling in de klas of thuis kan bewaren.¹

Tip

- Als variant kun je aan het begin van het schooljaar een zon maken met de hele groep. Schrijf op het rondje in het midden de naam van de klas, of iets als 'wij horen erbij' en laat alle kinderen hun naam op een zonnestraal plakken. Hang deze op een centrale plek in de klas op, zodat de kinderen dit goed kunnen zien en benoem het regelmatig.
- Wanneer de leerlingen het lastig vinden om complimenten te bedenken over hun klasgenoot, geef ze dan een 'spiekbriefje' waar complimenten op staan en waar ze uit kunnen kiezen.

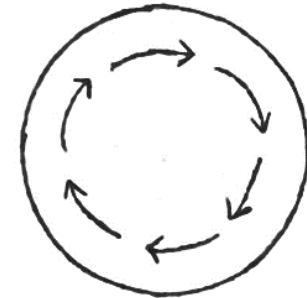

Doel: Ik ervaar dat ik erbij hoor (vanaf onderbouw) – Binnen- en buitenkring vanaf middenbouw

Door de leerlingen telkens met een andere leerling over het antwoord op de gestelde vraag te laten praten, wordt hun betrokkenheid verhoogd en hebben ze het gevoel dat hun mening/ervaring er ook toe doet.

De leerlingen vormen twee kringen, een binnen- en een buitenkring. Zorg voor evenveel leerlingen in de binnen- als buitenkring, zodat ze allemaal tegenover een andere leerling komen te staan.

De leerkracht geeft een stelling of onderwerp waar het gesprek over kan gaan. Na een kort gesprek draait één van de kringen een aantal plaatsen door, waardoor de kinderen een nieuwe gesprekspartner krijgen. Op deze manier kunnen er veel antwoorden/standpunten uitgewisseld worden en hebben alle leerlingen input in het gesprek, wat de betrokkenheid verhoogt. Hierdoor krijgen leerlingen ook het gevoel dat ze erbij horen en dat hun mening/ervaring ertoe doet.

Tip

- Deze werkvorm kun je in veel verschillende lessen verwerken, waarbij leerlingen samen praten over de mogelijke antwoorden op een vraag. Om deze vorm effectief te laten worden, kun je het best voor een vraag kiezen waarop meerdere antwoorden mogelijk zijn.

Doel: Ik ervaar dat mijn activiteiten zin hebben (vanaf onderbouw) – Opdrachten verbinden aan de schoolpraktijk

Door opdrachten te verbinden aan de praktijk, ervaren leerlingen dat hun werk zin heeft.

Maak eens een lijst met klusjes die er gedaan kunnen worden voor de klas/school en vraag aan de leerlingen welk klusje zij graag zouden willen doen. Laat de leerlingen een aantal weken verantwoordelijk zijn voor de klusjes. Voorbeelden hiervan zijn de papierbak legen, computers aandoen en afsluiten, de schoolbibliotheek ordenen (boeken op alfabetische volgorde zetten), thee rondbrengen bij de juffen en meesters en de schooltuin bijhouden. Leerlingen leren verschillende dingen van deze taken, zoals theorie toepassen in de praktijk, maar ook verantwoordelijkheid dragen. Daarnaast zijn ze nuttig bezig voor de school.

Tip

- Zorg voor een gevarieerd aanbod aan taken, zodat er voor iedere leerling iets is wat bij zijn/haar interesse past.
- Vraag oudere leerlingen ook zelf of ze activiteiten weten.
- Vraag aan collega's of zij nog leerzame klusjes te doen hebben.
- Zorg dat de leerlingen niet verslappen in het onderhouden van hun klusjes. Wissel desnoods na een paar weken om zodat ze nieuwe energie hebben voor een ander klusje.

Doel: Ik heb vertrouwen in mezelf en het eigen kunnen (vanaf onderbouw) - Inzet en prestatie

Om vertrouwen in zichzelf te krijgen, is het nodig dat leerlingen het verband gaan zien tussen hun eigen inzet en hun prestaties.

Om een gevoel van competentie te ontwikkelen, kunnen leerlingen hun vorderingen volgen en het verband tussen inzet en hun leerprestaties onderzoeken.

1. Stel met de leerling een leerdoel op (bijvoorbeeld: "Ik heb over een periode van 4 weken elke week 5 antwoorden of meer goed op het dictee" of "Over vier weken heb ik een 8 voor mijn spellingtoets"). Laat leerlingen drie dingen opschrijven
 - het doel
 - antwoord op de vraag: Hoe ga ik dit doel bereiken?
 - antwoord op de vraag: Hoe goed ben ik bezig? (zo vaak invullen als nodig)
2. Laat de leerlingen hun vorderingen in kaart brengen (bijvoorbeeld door middel van het inkleuren van een staafdiagram).
3. Laat de leerlingen hun inzet en voorbereiding volgen in samenhang met hun vooruitgang. Laat kinderen op een schaal aangeven hoe tevreden zij zijn met hun voorbereiding. Doordat leerlingen hun inzet en voorbereiding in samenhang met hun leerprestaties bijhouden worden ze zich meer bewust van het verband, zodat het gevoel van competentie verbetert.

Tip

- Niet iedere leerling is zich bewust van het waardevolle van self-efficacy (het geloof in eigen kunnen). Als leerkracht kun je dan **verhalen vertellen** over beroemdheden die doelen hadden bereikt, omdat ze geloofden dat als ze maar goed genoeg hun best deden, ze veel konden. Voorbeelden zijn de verhalen van Michiel de Ruijter (geschiedenisles), Willem van Oranje (geschiedenisles).

Doel: Ik heb vertrouwen in de leerlingen (vanaf onderbouw) – Buddy's

Het werken met buddy's stimuleert het vertrouwen tussen leerlingen.

Wijs elk kind een buddy toe, waarvoor hij de hele week/maand/periode moet zorgen. Dit kunnen kleine dingen zijn, zoals de vraag of iemand mee wil spelen of het helpen bij iets wat de leerling moeilijk vindt. Ook voor vragen of problemen kan de leerling zijn buddy om hulp vragen. Door leerlingen zo met elkaar samen te laten werken, wordt er een vertrouwensband opgebouwd.

Tip

- Herinner de leerlingen gedurende de week geregeld aan het buddieschap en vraag naar (positieve) ervaringen. Door het gesprek hierover aan te gaan, kunnen de leerlingen van elkaar leren.

Doel: Ik heb vertrouwen in de leerlingen (vanaf onderbouw) – Blindemannetje

Het spelen van blindemannetje is een situatie die vertrouwen van leerlingen op elkaar vereist. Ook kan het vertrouwen hierdoor versterkt worden.

Deel de leerlingen in duo's in, waarbij de ene leerling de blinde speelt en de andere de begeleider is. De blinde moet de aanwijzingen van de begeleider opvolgen om zo een parcours af te leggen. De taak van de begeleider is om zich in te leven in de blinde en aan de blinde uit te leggen wat hij moet doen om op zijn bestemming aan te komen.

Tip

- Voor de veiligheid kun je het parcours slechts laten bestaan uit getekende lijnen en vakken/symbolen.

1.3 Vanaf middenbouw basisschool

	Autonomie <i>De behoefte aan autonomie wordt vervuld.</i>	Competentie <i>De behoefte aan competentie wordt vervuld.</i>	Relatie leerkracht <i>De behoefte aan een goede relatie met de leerkracht wordt vervuld.</i>	Relatie leerlingen <i>De behoefte aan goede relaties met andere leerlingen wordt vervuld.</i>
Betrokkenheid	<ul style="list-style-type: none">✓ Ik voel me verantwoordelijk voor mijn leerproces✓ Ik ben intrinsiek/autonoom gemotiveerd	<ul style="list-style-type: none">✓ Ik kan geconcentreerd en doelgericht aan een taak werken✓ Ik ga op de juiste manier om met moeilijkheden en problemen✓ Ik zoek de oorzaken van succes en falen op de juiste plaats	<ul style="list-style-type: none">✓ <i>Ik voel me veilig in de klas en op school</i>✓ <i>Ik voel me geaccepteerd en gesteund</i>	<ul style="list-style-type: none">✓ <i>Ik ervaar dat ik erbij hoor</i>
Welbevinden	<ul style="list-style-type: none">✓ Ik laat mezelf leiden door intrinsieke doelen en haal deze doelen ook✓ Ik voel me een individu en heb een positief zelfbeeld✓ Ik ben me bewust van eigen kwaliteiten en ervaar de ruimte om deze in te zetten	<ul style="list-style-type: none">✓ <i>Ik heb vertrouwen in mezelf en het eigen kunnen</i>	<ul style="list-style-type: none">✓ <i>Ik voel me veilig in de klas en op school</i>✓ <i>Ik voel me geaccepteerd en gesteund</i><i>Ik heb vertrouwen in de leerkracht</i>	<ul style="list-style-type: none">✓ Ik heb capaciteiten voor empathie, affectie en intimiteit en ben bezig met het welzijn van anderen

Doel: Ik voel me verantwoordelijk voor mijn leerproces (vanaf middenbouw) – Leerdoel in logboekje

Wanneer je leerlingen verantwoordelijkheid wilt laten voelen over hun eigen leerproces, kun je ze zelf een leerdoel laten bedenken waar ze aan willen werken en ze hun voortgang bij laten houden in een eigen logboekje.

Help de leerlingen met het bedenken van een eigen leerdoel, door ze na te laten denken over hun sterke en zwakke kanten. Laat ze een leerdoel kiezen bij een gebied waar nog winst te behalen valt. Wanneer het niet lukt om zelfstandig een leerdoel te bedenken, kun je als leerkracht enkele voorbeelden geven. Laat de leerlingen dit doel noteren in hun logboek (bijvoorbeeld een blad met een bepaald format of een klein schrift). Zorg dat ze ook concreet beschrijven wanneer dit doel behaald is, wat het resultaat is. Als leerkracht bepaal je hoe lang de leerlingen aan dit doel werken, bijvoorbeeld een dag of een week. In hun logboek kunnen de leerlingen bijhouden hoe het werken aan het leerdoel gegaan is. Geef de leerlingen hier aan het eind van de les/dag 5 of 10 minuten de tijd voor om hierover na te denken en dit op te schrijven. Laat ze dan ook formuleren wat ze de volgende keer hetzelfde/anders willen doen om zo nog dichterbij hun doel te komen.

Doel: Ik ben intrinsiek/autonoom gemotiveerd (vanaf middenbouw) – Keuze voor volgorde

Om leerlingen meer intrinsiek/autonoom te motiveren, kun je ze laten kiezen met welk vak ze willen beginnen.

Geef eerst een korte uitleg, of zorg dat het activiteiten zijn die kinderen zelfstandig kunnen uitvoeren, en laat de kinderen daarna zelf de volgorde kiezen waarin ze eraan gaan werken. Wanneer ze werken met een weektaak is dit gemakkelijk te implementeren, omdat ze daar vaak toch al redelijk zelfstandig aan werken. Door de leerlingen de vrijheid te geven om eerst te doen wat ze echt leuk vinden (of juist moeilijk vinden) raken ze meer betrokken op de activiteit.

1 ?
2 ?
3 ?

Doel: Ik kan geconcentreerd en doelgericht aan een taak werken (vanaf middenbouw) – Korte taak met weinig prikkels

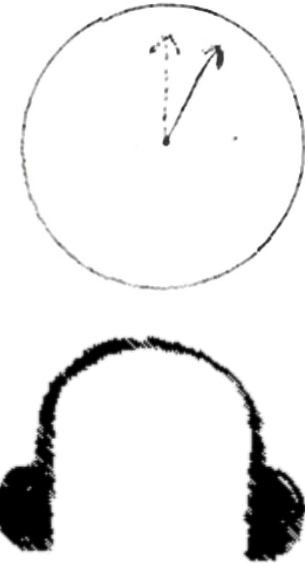
Wanneer je start met een korte taak met weinig prikkels, is de kans voor de leerling groter dat hij succesvol is⁵.

Een eerste oefening voor leerlingen die het lastig vinden om geconcentreerd en doelgericht aan een taak te werken, kan een heel korte taak zijn. Geef een opdracht aan de klas (dit kan bijvoorbeeld stillezen zijn) en zeg dat ze deze opdracht 5 minuten moeten volhouden. Zet een timer op het bord, en evalueer na afloop of het gelukt is om 5 minuten geconcentreerd te werken.

De volgende keer zet je de timer iets langer en stel je als doel om allemaal 10 minuten te concentreren. Door ook hier weer bewust op te reflecteren, leer je kinderen manieren om zich te blijven concentreren. Door het in een spelvorm te presenteren, zullen kinderen meer gemotiveerd zijn om het te behalen. Beloon de kinderen wanneer dit lukt, maar bespreek ook dat dit voor de ene leerling meer moeite kost dan een ander.

Tip

- Wanneer leerlingen het moeilijk vinden, geef dan vooral complimenten over wat wel gelukt is. Benoem het positieve, bespreek wat nodig is om het de volgende keer nog beter vol te houden.
- Voor kinderen die hier moeite mee hebben, kun je het aantal prikkels reduceren door de leerling bijvoorbeeld op een plekje te zetten waar hij niet veel afleiding heeft. Door deze aanpassingen help je de leerling om het doel te behalen en succeservaringen op te doen. Wanneer dit gelukt is, kun je het doel moeilijker maken, bijvoorbeeld een langere tijd of op zijn eigen plekje in de klas. Op deze manier voelt de leerling zich competent, als het gelukt is, en wil hij het een volgende keer graag weer zo goed doen.

Doel: Ik ga op de juiste manier om met moeilijkheden en problemen (vanaf middenbouw) - Stoplicht

De stoplicht-methode helpt kinderen om inzicht te krijgen wanneer ze op welke manier met moeilijkheden en problemen om moeten gaan.

Wanneer je in de klas werkt met een stoplicht, is het goed om met de leerlingen niet alleen de regels te bespreken, maar ook wat ze kunnen doen wanneer ze een probleem hebben.

Bijvoorbeeld: Als het stoplicht op rood mogen de kinderen niet lopen door de klas, niet praten en geen vragen stellen aan de leerkracht. Wanneer ze iets niet begrijpen, moeten ze dit dus zelf proberen op te lossen of hun vraag bewaren tot een later moment. Dit vinden kinderen vaak moeilijk, dus geef verschillende opties om hier mee om te gaan. Laat ze bijvoorbeeld de som nogmaals lezen, het probleem opschrijven of de som overslaan.

Tip

- Door het stoplicht bewust regelmatig op rood of oranje te zetten, beperk je de mogelijkheden van de leerlingen om vragen te stellen, waarmee je ze stimuleert om eerst zelf een oplossing te bedenken. Maak de tijd niet te lang, zodat je kinderen niet frustreert.
- Laat de leerlingen na afloop bespreken hoe zij met hun moeilijkheden zijn omgegaan. Deze 'good practice' verhalen zullen andere kinderen stimuleren en zo merken ze dat zij niet de enige zijn die hier tegenaan lopen.

Doel: Ik zoek de oorzaken van succes en falen op de juiste plaats (vanaf middenbouw) - Reflecteren in logboekje

Wanneer je leerlingen op zoek wilt laten gaan naar de oorzaken van succes en falen, kun je ze aan het einde van de les laten reflecteren op hoe ze deze les ervaren hebben, in een eigen logboekje.

Aan dit doel kan gewerkt worden door te reflecteren aan het einde van een les, bijvoorbeeld rekenen of taal.

Laat de leerlingen in een logboekje noteren hoe ze vonden dat het ging en waar dat aan lag. Hierdoor kun je inzicht krijgen in de zaken waar een leerling zijn succes/falen aan toeschrijft. Aan zichzelf of aan iets anders; eenmalig of altijd. Wanneer een leerling verkeerde schema's heeft (bijvoorbeeld succes toeschrijft aan iets buiten zichzelf of falen toeschrijft aan iets in zichzelf waar hij niets aan kan veranderen), kun je hier met de leerling over door praten. Probeer om deze schema's aan te passen door hem op een ander inzicht te laten komen. Geef de leerling succeservaringen en vertel waar dit door komt, bijvoorbeeld in de vorm van complimenten.

Tip

- Hierbij kan ook gebruik gemaakt worden van het schema 'Denken om te leren' van [Castelijns en Baas](#). In dit schema staan vragen die de leerling zichzelf moet stellen voor hij begint, tijdens het leren, als hij klaar is en voor de volgende keer. Voorbeelden van deze vragen zijn: Wat is het doel? Wanneer is het goed? Is het gelukt en hoe weet ik dat? Waar kwam dat door? Hoe doe ik het de volgende keer?³

Doel: Ik laat mezelf leiden door intrinsieke doelen en haal deze doelen ook (vanaf middenbouw) – Persoonlijke doelen

Wanneer een leerling een persoonlijk leerdoel opstelt, gaat dit over iets wat hij echt interessant vindt en waar hij graag meer over wil weten. Dit is bevorderlijk voor zijn gevoel van autonomie en ook voor zijn motivatie.

Een goede manier om een keuzemogelijkheid te bieden is leerlingen zelf een persoonlijk leerdoel binnen een onderdeel van het onderwijsprogramma te laten bepalen. De leerdoelen die de leerkracht heeft vastgesteld zijn hierbij ook van belang. Baseer de beoordeling op basis van wat de leerling gepresteerd heeft op basis van zijn/haar eigen leerdoel en het doel van de leerkracht.

Tip

- Kies als leerkracht algemene doelen voor de leerlingen, waarbij de leerlingen hun eigen specifieke doelen kunnen formuleren. Om het makkelijker te maken, kun je de leerlingen het begin van de zin geven, bijvoorbeeld: "Ik wil (meer) weten...".

- Gebruik voor de leerkrachtdoelen het document '[Leerdoelen geordend per Zien-dimensie - Totaal.pdf](#)' onder informatief.

Voorbeeld onderbouw

Sociaal-emotionele ontwikkeling

Doel leerkracht: Leerling (her)kent eigen emoties en leert deze beheersen

Doel leerling: Als ik boos word op ... zeg ik dat rustig/loop ik eerst even weg.

Voorbeelden bovenbouw

Natuur

Doel leerkracht: Leerlingen leren hoe elk van de hoofdorganen afzonderlijk werkt en hoe de organen als systeem samenwerken.

Doel leerling: Ik wil meer weten over nieren en hoe ze werken

Rekenen

Doel leerkracht: Leerlingen kunnen de oppervlakte van een rechthoek berekenen.

Doel leerling: Ik ga verhuizen en wil weten of mijn kamer in het nieuwe huis groter is.

Doel: Ik voel me een individu en heb een positief zelfbeeld (vanaf middenbouw) – Groei erkennen en successen vieren

Wanneer leerlingen inzicht krijgen in hun eigen groei en successen gaan vieren, draagt dit bij aan een positief zelfbeeld.

Maak voor de leerlingen een tabel of grafiek waarin ze hun groei kunnen bijhouden. Dit kan door het aangeven van de mate van beheersing op een schaal van 0 tot 4. Ook kun je de leerlingen hun scores, het aantal goed gemaakte opgaven, laten bijhouden in een grafiek. Doordat een leerling zijn score met die van zichzelf vergelijkt, ziet hij zichzelf als een individu wat groeit. Het vieren van successen is verbonden aan een groei-mindset. Dat wil zeggen dat een leerling ziet dat hij gegroeid is doordat hij daar zijn best voor heeft gedaan.

Tip

- Maak de groei zichtbaar in iets fysieks (bijvoorbeeld kralen in een pot, een toren bouwen, of een tekening steeds verder afmaken) en laat de leerling dit bewaren. Zo heeft hij er een herinnering aan, wat weer motiverend kan werken.

Doel: Ik ben me bewust van eigen kwaliteiten en ervaar de ruimte om deze in te zetten (vanaf middenbouw) – In De Rij

Door het inzetten van een activiteit waarbij veel verschillende vaardigheden aan bod komen, geef je leerlingen de kans om te ontdekken waar ze goed in zijn. Een voorbeeld van zo'n activiteit is 'In De Rij'.

Laat de leerlingen in een rij gaan staan op volgorde van een bepaald kenmerk. Kies het liefst een kenmerk waarover ze nog niet veel van elkaar weten. Dit zorgt ervoor dat ze goed moeten communiceren. Naast communicatie komt hierin ook rekenen/wiskunde aanbod en beweging.

De theorie van Gardner over Meervoudige Intelligenties geeft aan dat er [acht soorten intelligentie](#) zijn. Iedere leerling heeft bepaalde voorkeuren voor intelligenties. Het is goed om hiermee rekening te houden bij de voorbereiding van je lessen, zoals het kiezen van werkvormen.

1 4 9 25

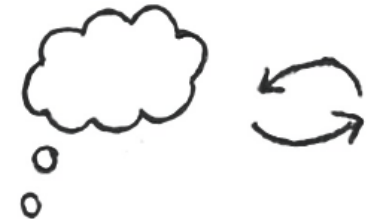
Tip

- Let er eens op welke vaardigheden je in je lessen veel vraagt van leerlingen en welke vaardigheden er minder aan bod komen. Probeer die laatste dan bewust vaker naar voren te laten komen, door bijvoorbeeld een andere werkvorm te kiezen, zodat leerlingen die daar goed in zijn ook aan hun trekken komen.
- Het is ook goed voor leerlingen om eens een vaardigheid te oefenen waar ze nog niet zo goed in zijn.

Doel: Ik heb capaciteiten voor empathie, affectie en intimiteit en ben bezig met het welzijn van anderen (vanaf middenbouw) – Praatmaatjes

Wanneer je gebruik maakt van vaste praatmaatjes, leren leerlingen om met elkaar om te gaan en zal er een positieve relatie tussen de leerlingen ontstaan.

Creëer gedurende de week een aantal momenten waarop de leerlingen met hun praatmaatje kunnen overleggen. Dit kan gaan over een gemaakte opgave, over hoe een bepaalde opdracht aan te pakken of ook over een buitenschools onderwerp. Stel na een week/maand/periode nieuwe praatmaatjes samen, zodat de leerlingen gedurende het schooljaar met verschillende medeleerlingen betrokken zijn geweest.

Tip

- De eerste keer dat je dit toepast, kun je kinderen zelf maatjes laten vormen zodat kinderen kunnen wennen aan de manier van werken. Daarna wissel je de maatjes door en komen ze ook met kinderen in contact met wie ze normaal niet zo vaak contact hebben.
- Je kunt op ijsstokjes de namen schrijven van alle leerlingen uit de klas en deze vervolgens gelijkmatig verdelen over 2 potten. Trek vervolgens uit beide potten een stokje, wat de paren vormen. Of gebruik een digitale applicatie, die kinderen aan elkaar koppelt, bijvoorbeeld www.maakgroepjes.xyz.

2. Doelen en bijbehorende handelingssuggesties Sociale Vaardigheden

2.1 Ontwikkelingsniveau <4

	Sluiten en onderhouden van vriendschappen	Samenwerken en samenspelen	Omgaan met ruzies en conflicten	Aansluiting zoeken en houden bij een groep	Een ander helpen
Sociaal initiatief	<ul style="list-style-type: none">✓ Kijkt naar wat een ander doet✓ Speelt parallel aan een ander✓ Vraagt aan de ander of hij mee mag spelen met een spel	<ul style="list-style-type: none">✓ Vertelt over eigen ervaringen in de kring✓ Geeft antwoord op vragen✓ Maakt contact met anderen tijdens het samen spelen of werken✓ Neemt initiatief om met anderen spelletjes te spelen		<ul style="list-style-type: none">✓ Zoekt contact met kinderen die hetzelfde soort spel spelen✓ Kijkt veel naar andere kinderen	<ul style="list-style-type: none">✓ Helpt verzorger bij bekende klusjes
Sociale flexibiliteit		<ul style="list-style-type: none">✓ Stemt in het spel af op de ander	Biedt zijn excuus aan (met steun van de begeleider)	<ul style="list-style-type: none">✓ Staat open voor nieuwe situaties	
Sociale autonomie		<ul style="list-style-type: none">✓ Geeft zijn wensen te kennen	Laat boosheid zien	<ul style="list-style-type: none">✓ Maakt aan een ander kind duidelijk wat hij niet wil	<ul style="list-style-type: none">✓ Wil helpen
impulsbeheersing			Is stil bij het uitpraten van een conflict (met steun van de begeleider)		
Inlevingsvermogen	<ul style="list-style-type: none">✓ Herkent emoties bij de ander	<ul style="list-style-type: none">✓ Luistert naar de ander	Biedt zijn excuus aan als hij een ander kind (zichtbaar) pijn of verdriet heeft gedaan	<ul style="list-style-type: none">✓ Toont sympathie voor andere kinderen	<ul style="list-style-type: none">✓ Troost een bekende wanneer deze persoon huilt

Suggesties voor aanpak

Kijkt naar wat een ander doet (<4 jaar) – kinderen stimuleren naar andere te kijken

Als leerkracht moet je modellen en de kinderen wijzen op de ander. Benoem bijvoorbeeld de toren die de ander gemaakt heeft. Vraag aan de kinderen wat ze zien en wie hem heeft gemaakt.

- Een mogelijke verdiepende vraag is wat ze van de toren vinden.

Stimuleer kinderen op elkaar te letten door een werkwijze te laten voordoen door een ander kind dat de vaardigheid al zelfstandig kan uitvoeren.

- “Kijk allemaal eens naar hem. Hij kan zijn jas al zelf aandoen en ook de rits dichtmaken.”

Er zijn ook liedjes of spelletjes waarbij kinderen elkaar moeten nadoen, bijvoorbeeld het lied 'ik stond laatst voor een poppenkraam', of 'schipper mag ik overvaren'.

Na afloop kun je kinderen elkaar laten vertellen waar ze mee gespeeld hebben. Wanneer ze iets gemaakt hebben, kunnen ze dit aan elkaar laten zien.

Speelt parallel aan een ander (<4 jaar) – voldoende materialen

Laat kinderen in tweetallen kiezen waar ze willen spelen, of deel de groep zelf in in tweetallen. Zo leren ze om samen ergens te spelen en creëer je een situatie waarin kinderen zich bewust van de ander kunnen worden.

Zorg voor voldoende spelmaterialen. Bij voorkeur meerdere dezelfde materialen, zodat kinderen ieder voor zich hetzelfde kunnen doen. Wijs ze af en toe op wat de ander doet, zodat ze ook soms naar het spel en de ander kijken.

Vraagt aan de ander of hij mee mag spelen met een spel (<4 jaar) – samen spelen

Besprek met de kinderen wat je moet doen als je met iemand mee wilt spelen: loop naar diegene toe, vraag of je mee mag spelen. Doe het als leerkracht voor, of laat het kinderen voordoen.

Laat ze daarna, bijvoorbeeld tijdens het buitenspelen zelf vragen of het met een ander mee mag spelen. Wanneer je ziet dat kinderen alleen spelen, kun je ze stimuleren om deze stappen te laten zien.

- Wanneer kinderen het moeilijk vinden, kun je ze als leerkracht ondersteunen door het samen te doen of bij de leerling te blijven. Wanneer dit goed gaat, en de leerling een succeservaring opdoet, zal het de volgende keer iets makkelijker gaan.

Vertelt over eigen ervaringen in de kring (<4 jaar) – vertellen aan de hand van voorwerpen of foto's

Laat het kind iets meenemen van thuis en/of vraag ouders om foto's van thuis te delen met school. Door bij een voorwerp en/of foto wat te laten vertellen, help je het kind om op ideeën te komen waar het over kan vertellen. Het is bovendien voor de andere kinderen makkelijker om betrokken te blijven als iemand iets vertelt waarbij je ook wat ziet.

Maak foto's tijdens activiteiten (bijvoorbeeld buitenspel, een les of een excursie) en laat kinderen bij de foto's vertellen wat ze hebben gedaan.

Geeft antwoord op vragen (<4 jaar) – Denkstimulerende Gespreks Methodiek

Let in je vraagstelling op het niveau van de vragen die je stelt. Sluit aan bij het taal- en begripsniveau van het kind. Een hulpmiddel hierbij kan zijn de indeling in niveaus van DGM (denkstimulerende gespreksmethodiek):

Niveau 1 betreft vooral aanwijzen en benoemen van voorwerpen. Niveau 2 gaat ook over het benoemen van relatieve eigenschappen en het beschrijven van afbeeldingen. Niveau 3 gaat onder ander over het benoemen op grond van functie en ordenen. Niveau 4 gaat onder andere over oorzaak-gevolg, voorspellen en beredeneren.

Geeft antwoord op vragen (<4 jaar) – ijsstokjes

Tijdens de kring worden veel vragen gesteld en krijgen kinderen regelmatig de beurt. Om ook de kinderen die niet hun vinger opsteken betrokken te krijgen, kun je het volgende doen:

Schrijf de namen van alle kinderen op ijsstokjes. Stel een vraag in de kring. Dit kan een gesloten vraag zijn, bijvoorbeeld welke dag het vandaag is, of een open vraag. Kies blind één van de ijsstokjes en laat het kind waarvan je de naam getrokken hebt, antwoorden op de vraag.

Wanneer een kind geen antwoord op je vraag geeft, of het antwoord fout is, zeg je dat je zo bij die leerling terugkomt. Je laat eerst andere kinderen aan het woord (en benadrukt het goede antwoord) en komt vervolgens bij die leerling terug. Zo stimuleer je dat hij naar anderen luistert en dat hij vervolgens ook zelf een goed antwoord kan geven (succeservaring).

Geeft antwoord op vragen (<4 jaar) – verschillende momenten

Wanneer een kind het moeilijk vindt om in de kring iets te zeggen, probeer dan eerst op een ander moment contact te leggen met het kind (door bijvoorbeeld tijdens het spelen iets te vragen), waardoor het kind merkt dat het niet eng is.

Kom hier op terug tijdens de kring: "Je vertelde net dat je..."

Maakt contact met anderen tijdens het samen spelen of werken (<4 jaar) – meespelen

Wanneer kinderen samen spelen, maar er nog niet veel contact gemaakt wordt, kun je dit stimuleren door als leerkracht mee te gaan spelen met de kinderen. Observeer vooraf het spel van de kinderen en sluit hier op aan als je meedoet. Probeer contact tussen beide kinderen te maken. Wanneer dit goed gaat, kun je als leerkracht een stapje terug doen.

Neemt initiatief om met anderen spelletjes te spelen (<4 jaar) – spelletjes spelen

Bied tijdens het werken met het kiesbord als een van de opties 'spelletjes spelen'. Leg één of meerdere spelletjes klaar op tafel. Wanneer je dit vooraf uitlegt, zullen kinderen het spel graag willen doen. Wijs één leerling aan die een spelletje mag doen en laat deze zelf andere kinderen vragen of ze mee willen doen. Vindt de leerling dit nog moeilijk, dan kun je hem als leerkracht helpen.

- Zie je dat kinderen in hun eentje op een ander moment kiezen om een spelletje te doen, help ze dan om andere kinderen te vragen mee te doen. Stel vragen als 'met wie wil je graag spelen?' en 'wat ga je dan aan die ander vragen?'.
- Soms helpt het een kind om eerst richting volwassenen initiatieven te nemen. Laat het kind op die manier positieve ervaringen op doen.

Zoekt contact met kinderen die hetzelfde soort spel spelen (< 4 jaar) – planbord

Het werken met een planbord kan leerlingen helpen om aan te sluiten bij een spel. Je maakt op deze manier visueel welke spellen er zijn en hoeveel kinderen er mee kunnen doen met het spel. Elk kind heeft een eigen (naam)kaartje en kan deze ophangen achter het spel dat hij wil spelen. Zo kan elke leerling zien wie het spel al spelen en is het makkelijker om contact te zoeken met anderen.

Laat leerlingen zien hoe zij kunnen vragen of ze mee mogen doen.

- Ga naar iemand toe, noem diegene bij de naam en vraag netjes of je mee mag doen.

Kijkt veel naar andere kinderen (< 4 jaar) – ontdekken

Kinderen van deze leeftijd kijken nog veel rond. Dit is goed voor de spelontwikkeling en een teken dat kinderen zich veilig voelen. Zij gaan namelijk op ontdekking uit. Wat ze zien, kunnen ze later in hun spel gaan nadoen. Kijkt een leerling nog niet veel rond dan kun jij, door te benoemen wat andere kinderen doen, het kind bewust maken van anderen en de verschillende soorten spel dat zij spelen.

Helpt verzorger bij bekende klusjes (<4 jaar) - klusjes

In de kleuterklassen zijn genoeg kleine klusjes te bedenken. Helpen met opruimen, verkwasten schoonmaken, bloemen water geven enzovoort. Ook oudere kinderen vinden het leuk om de leerkracht te helpen. Een kopje koffie halen, kopieerbladen ophalen bij het kopieerapparaat, het bord schoonmaken enzovoort.

- Zorg dat alle kinderen om de beurt de corveetaak hebben.
- Laat waardering merken voor het (uit zichzelf) doen van taken.
- Laat regelmatig merken dat je hulp kunt gebruiken, zodat kinderen kansen gaan zien om te helpen.
- Bespreek met ouders of het kind thuis ook kleine klusjes kan doen.

Tip: Dit zijn goede momenten om een ontspannen gesprekje met een kind te hebben.

Stemt in het spel af op de ander (<4 jaar) – stimuleren van samenspelen

- Werken met een spelscript, bijvoorbeeld door foto's te maken van voorbeeldspel, of een prentenboek of verhaal naspelen. Belangrijk hierbij is dat de kinderen een duidelijke rolverdeling hebben en weten wat ze moeten doen (gebruik attributen waardoor de rollen duidelijk gemaakt worden).
- Faciliteer dat kinderen samen moeten doen met materiaal. Geef ze niet elk een apart doosje kleurpotloden, maar laat ze één delen om zo te leren afstemmen op een ander.

Let op: deze ontwikkelingsfase komt ná het parallel spelen (experimenterend – functioneel – parallel – samenspelen; SLO doelen). Kinderen hebben hier al Theory of Mind voor nodig.

Biedt zijn excuses aan (met steun van de begeleider) (<4 jaar) – sorry zeggen

Wanneer er een ruzie of conflict gaande is, vinden kinderen het op deze leeftijd lastig om zelf op te lossen. Vaak komen ze wel naar de leerkracht toe om het te melden. Laat beide partijen vertellen wat er gebeurd is en kom vervolgens tot de conclusie dat het opgelost kan worden door sorry te zeggen. Laat ze elkaar een hand geven, elkaar aankijken en dan sorry zeggen.

Staat open voor nieuwe situaties (<4 jaar) - dagritmekaart

Maak een dagritmekaart met daarop een groot vraagteken. De activiteit die aan deze kaart gekoppeld is, kan verschillen per dag. Zo kun je denken aan een spelletje (energizer), filmpje, voorlezen of langer buitenspelen. De activiteit hoeft helemaal niet groot te zijn. Deze dagritmekaart hang je 's ochtends op het bord tussen de overige activiteiten. Je vertelt de leerlingen nog niet wat je gaat doen. Door dit regelmatig toe te passen, zullen de leerlingen leren om te gaan met nieuwe situaties waar ze zich niet op kunnen voorbereiden.

Tip: werk aan impulsbeheersing door de afspraak te maken met de leerlingen dat ze niet mogen vragen wat voor activiteit ze gaan doen bij het vraagteken. Je kunt er een regel aan koppelen, bijvoorbeeld dat de activiteit niet doorgaat wanneer 5 leerlingen ernaar vragen.

Staat open voor nieuwe situaties (<4 jaar) – nieuwe activiteiten

Regelmatig aanbieden van nieuwe activiteiten. Herhaal dit een aantal keer en benoem dat het in het begin nieuw of moeilijk is, maar langzaamaan steeds beter gaat.

- denk aan: nieuwe spelletjes, nieuwe coöperatieve werkvormen, nieuwe groepjes, het kijken naar andere filmpjes, het omdraaien van activiteiten in een dag.

Geeft zijn wensen te kennen (<4 jaar) – activiteit kiezen

Bij het kiezen van een activiteit (zoals hoekenspel of een knutselwerkje) kun je kinderen laten verwoorden wat ze graag willen doen en hoe ze dat doen. Zo laat je ze er van tevoren over nadenken. Door het uit te spreken, is het makkelijker zich eraan te houden. Controleer halverwege en aan het einde hoe het is gegaan.

- Voor kinderen die het moeilijk vinden om aan te geven wat ze willen doen, kun je ze een aantal opties geven waar ze uit kunnen kiezen.
- Zorg ervoor dat je positief reageert, zodat de kinderen ervaren dat het niet erg is om te zeggen wat je wilt.
- Wanneer je in de kring zit, laat dan eerst kinderen aan het woord die wel een hoge sociale autonomie hebt. De kinderen die een lagere mate van sociale autonomie laten zien, kunnen dit als voorbeeld gaan gebruiken.

Laat boosheid zien (<4jaar) – de emotie boos

Om kinderen bewust te maken van de emotie boosheid kun je verschillende dingen doen:

- Wanneer een kind boosheid laat zien, hier woorden aan geven 'ik zie dat je boos bent'.
- Aan de hand van emotiekaarten verschillende emoties met de leerlingen in gesprek gaan. Laat hen nadoen wat er op de emotiekaarten staat en koppel dit aan situaties waarin deze emotie kan voorkomen.
- In conflict met een andere leerling benoemen wat de emoties zijn van beide leerlingen en bespreken waar deze emotie vandaan komt.
- Pauzeer in een verhaal wanneer je hoort of ziet dat één van de hoofdpersonen boos is. Vraag de leerlingen hoe hij zich voelt en laat het –indien mogelijk- zien op het plaatje.

Maakt aan een ander kind duidelijk wat hij niet wil (<4 jaar) – tijdens het spelen

Dit kan gekoppeld worden aan het maken van een keuze. Bijvoorbeeld samen spelen tijdens het kiesmoment, maar iets anders willen doen dan wat de ander voorstelt. Als leerkracht is het goed om in de buurt te zijn, zodat ze terug kunnen vallen op hem/haar als dit nodig is.

In kringgesprek hier kort aandacht aan geven als tijdens het spelen een dergelijke situatie naar voren is gekomen. Eventueel kun je deze naspelen met poppen: Een situatie waarbij iemand het niet met de ander eens was en dit benoemde.

- Het gebruiken van een succeservaring van kleuters kan hen een goed gevoel geven en is een voorbeeld voor andere kleuters.

Wil helpen (<4 jaar) – klusjes in de klas

Kinderen willen altijd wel helpen, maar soms weten ze niet zo goed wat ze kunnen doen. Laat ze zoveel mogelijk helpen bij de taken in de klas: opruimen, planten water geven, de grond vegen, dingen ophalen, etc. Stel als leerkracht de vraag 'wie wil me hiermee helpen?'. Zijn het altijd dezelfde kinderen die je willen helpen, dan kun je een andere leerling ook eens vragen of hij/zij je wil helpen. Willen ze dit niet, dan kun je ze een beloning geven voor helpen.

Wil helpen (<4 jaar) - bingo

Geef elke leerling een bingo-kaart met hierop pictogrammen van de meest gangbare klusjes in de klas. Denk aan: een bezem voor het vegen van de klas, gieter voor het planten water geven, vissen voor het eten geven van de dieren in de kas, etc.

- Motiveer de leerlingen om zo snel mogelijk de bingokaart vol te krijgen door deze klusjes te doen. Beloon ze met een spelletje, het uitzoeken van een liedje of het langer buitenspelen.

Is stil bij het uitpraten van een conflict (met steun van de begeleider)(<4 jaar) – beurtverdeling

Praat samen met de leerlingen een conflict uit. Let daarbij goed op de beurtverdeling.

- Om de beurt vertel je wat er gebeurd is;
- Wanneer de één aan het praten is, luistert de ander;
- Maak de beurt visueel door te werken met bijvoorbeeld een beurtendoosje of een praatbeer.

Herkent emoties bij de ander (<4 jaar) – de vier b's

Kleuters moeten leren om emoties te herkennen bij zichzelf en anderen. Bij kleuters gaat het om vier basisemoties: *blij, bedroefd, boos en bang* (de vier *b's*). Deze horen bij bepaalde situaties en het is belangrijk dat kleuters deze koppeling leren herkennen.

Het gebruik van plaatjes met de emoties, die je op internet kan vinden en afdrukken, is hierbij heel handig.

Om kinderen de emoties te leren:

1. Benoem welke emotie er bij welk plaatje hoort. Geef er een situatieschets bij. Doe het zelf voor en laat zien hoe de emotie eruit ziet.
2. Lees een prentenboek voor of bekijk een filmpje. Kopieer bijvoorbeeld een situatie uit een prentenboek en laat de kinderen het in de poppenhoek naspelen.
3. Ook kun je iedere dag/week een emotie; hang een emotieplaat voor in de klas en benoem of schets situaties waar deze emotie in voor komt.

Herkent emoties bij de ander (<4 jaar) – emotiekaartjes

Nadat de kinderen de emoties geleerd hebben, kun je er verder mee oefenen:

- Laat alle kinderen een emotie tonen en controleer of ze het goed hebben gedaan.
- Maak met de klas een lange trein (polonaise). Wanneer de conducteur, die achterin de trein loopt, fluit, stopt de machinist (deze loopt voorop). De conducteur roept: "we zijn in het land verdrietig aangekomen". Onmiddellijk wordt iedereen in de trein heel verdrietig en rijdt de trein weer verder, tot de conducteur weer fluit, enz.
- Geef elk kind een spiegel en laat hen gezichten trekken.
- Laat een kind een emotie uitbeelden met het gezicht, de rest van de groep moet raden welke emotie er uitgebeeld wordt.

Luistert naar de ander (<4 jaar) - kringgesprek

Tijdens een kringgesprek, bijvoorbeeld aan het begin van de dag, heeft iedereen wel iets te vertellen. Het is voor jongere kinderen nog moeilijk om naar een ander te luisteren en niet voor je beurt te praten.

- Gebruik een bal. Rol deze naar een kind toe. Het kind dat de bal heeft, mag iets vertellen. Dit kind mag de bal naar iemand anders toerollen/overgeven.

Voor oudere kinderen kun je bepaalde gebaren afspreken, bijvoorbeeld:

- Vuist naar voren betekent reageren op het verhaal van de ander.
- Vinger omhoog betekent je eigen verhaal vertellen.

Observeer tijdens de gesprekken de kinderen en evalueer met elkaar wat goed ging en wat verbeterd kan worden.

Luistert naar de ander (<4 jaar) – woorden herhalen

Sommige kinderen vinden het moeilijk om te luisteren en antwoord te geven op de vraag. Bij deze oefening zorg je ervoor dat de leerling uiteindelijk altijd het goede antwoord op de vraag geeft. Als het kind het antwoord niet kan of wil zeggen, wordt hij/zij geholpen door de leerkracht of medeleerlingen. Tegelijkertijd blijven kinderen betrokken omdat ze weten dat ze uiteindelijk het goede antwoord moeten geven.

Er zijn verschillende opties wanneer de leerling het antwoord op een vraag niet weet:

- het kind luistert naar de andere antwoorden en bedenkt op basis hiervan zijn eigen antwoord.
- de leerkracht geeft het antwoord en het kind herhaalt het.
- een ander kind geeft het antwoord en het kind herhaalt het.
- de hele groep kan hierna het antwoord nogmaals herhalen.

Deze oefening kan zowel individueel als klassikaal uitgevoerd worden.

Biedt zijn excuus aan als hij een ander kind (zichtbaar) pijn of verdriet heeft gedaan (<4 jaar) – oplossingen zoeken

Stel je voor: op het schoolplein is een kleuter boos op een ander kind en deelt een tik uit. De juf komt erbij en **vraagt wat er gebeurd is en zegt tegen het kind dat geslagen heeft: “Je moet nu even sorry zeggen, want dat mag niet”.**

Weet de slaande kleuter nu hoe hij de volgende keer dit gedrag kan voorkomen?

Leer het kind verantwoordelijk te worden voor zijn gedrag.

Hieronder staan tips wat je anders zou kunnen doen in deze situatie:

- Geef zelf het goede voorbeeld; wees aardig voor jezelf, want het is normaal dat je af en toe fouten maakt. En geef het toe als je fout zit en zorg voor een oplossing.
- Vraag wat er gebeurd is; geef beide partijen de kans om het te vertellen.
- Wijs het kind op de emoties van de ander, daardoor gaat het kind begrijpen wat voor uitwerking zijn gedrag heeft op een ander.
- Zoek samen naar een oplossing; probeer dit op een positieve manier te doen.

Toont sympathie voor andere kinderen (<4 jaar) – complimentjes

Sommige kinderen geven heel makkelijk complimenten, anderen hebben er meer moeite mee. Toch vindt iedereen het prettig om een compliment te ontvangen.

In deze oefening leren kinderen bewust complimenten te geven én te ontvangen:

- Bespreek eerst wat complimenten zijn, positieve woorden en gebaren.
- Verdeel de klas in twee groepen en geef de ene helft een voorwerp;
- Laat deze groep ieder een compliment geven aan een kind uit de andere groep en daarbij geeft het kind het voorwerp mee, zo kun je controleren of elk kind aan de beurt komt.
- De ontvanger bedankt de ander voor het compliment.
- Hierna worden de rollen omgewisseld.

Toont sympathie voor andere kinderen (<4 jaar) – ereronde

Iedereen kan wel een kind in gedachten nemen die heel trots zijn nieuwe schoenen of kleding wil laten zien. Met een grote glimlach loopt het kind door de klas op zoek naar complimenten.

Aan het begin van de dag of middag is dit een unieke kans om een kind in het zonnetje te zetten. Zoek een leuk liedje bij de situatie en laat het kind een rondje door de klas lopen.

- Dit kun je ook doen met een tekening die een kind gemaakt heeft.

Troost een bekende wanneer deze persoon huilt (<4 jaar) – Eerste Hulp Bij Troosten

Laat kinderen benoemen wat ze zelf willen ontvangen als ze verdriet hebben. Dit kan voor iedereen verschillend zijn.

Het troostkoffertje kan helpen om het troosten praktisch toe te passen; in het koffertje kan van alles zitten: een blikje met mooie pleisters en stickertjes, een knuffeltje wat even kan ondersteunen, een potje om de tranen in te doen, een crème voor de pijnlijke plekjes, lippenbalsem voor de zere lippen, een pakje zakdoekjes, een spiegeltje om de schade op te nemen enz. Introduceer het koffertje aan de kinderen en zet het op een bereikbare plaats zodat iedereen er bij kan. Als er iemand verdriet heeft, mag een ander het koffertje brengen en iets kiezen wat het beste kan helpen.

2.2 Ontwikkelingsniveau 4-6 jaar

	Sluiten en onderhouden van vriendschappen	Samenwerken en samenspelen	Omgaan met ruzies en conflicten	Aansluiting zoeken en houden bij een groep	Een ander helpen
Sociaal initiatief	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Kijkt anderen aan wanneer ze tegen hem praten ✓ Vraagt of de ander wil (mee)spelen ✓ Vraagt aandacht voor zichzelf, zijn spel of activiteit 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Stelt andere kinderen vragen ✓ Nodigt andere kinderen uit deel te nemen aan zijn spel ✓ Maakt een afspraak over hoe, wat en wanneer ✓ Heeft een eigen inbreng tijdens gezamenlijke activiteiten ✓ Vraagt een leerling om samen een opdracht uit te voeren 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Begint met goedmaken 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Stapt uit eigen beweging op anderen (groepje) af ✓ Vraagt om mee te mogen doen met het spel van anderen ✓ Laat merken dat hij mee wil doen met een activiteit ✓ Toont bewondering voor de vaardigheden en mogelijkheden van anderen 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Vraagt of hij kan helpen ✓ Helpt een ander zonder dat hier om gevraagd wordt
Sociale flexibiliteit		<ul style="list-style-type: none"> ✓ Neemt een volgende rol aan in spel 		<ul style="list-style-type: none"> ✓ Past zich aan bij nieuwe situaties ✓ Kan met meerdere kinderen spelen 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Helpt een ander als hij daarom vraagt
Sociale autonomie	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Kiest zelf met wie hij speelt ✓ Houdt zich aan een afspraak ✓ Zegt nee als hij iets niet wil 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Komt een afspraak na ✓ Neemt een leidende rol aan in spel 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Zegt duidelijk wat hij van de situatie vindt ✓ Uit zijn emoties zoals frustratie, boosheid of teleurstelling 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Vertelt een idee (spel, activiteit) aan een groepje medeleerlingen ✓ Benoemt dat hij een andere keuze wil maken dan de ander 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ <i>Wil helpen</i>
impulsbeheersing	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Luistert naar de ander ✓ Accepteert het als de ander niet beschikbaar is ✓ Loopt weg als een ander onaardig tegen hem doet 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Onderdrukt eigen impulsen ten gunste van de samenwerking of opdracht 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Luistert naar de ander bij het oplossen van een ruzie 		
Inlevingsvermogen	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Toont belangstelling voor de ander(en) 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Helpt uit eigen initiatief bij het uitvoeren van een taak ✓ 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Luistert naar een medeleerling die vertelt dat hij iets anders vindt 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Houdt rekening met wensen en gevoelens van anderen 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Troost een ander

			✓ Zegt sorry	✓ Kent de emoties en gevoelens van andere kinderen en kan die interpreteren	
--	--	--	--------------	---	--

Suggesties voor aanpak

Kijkt anderen aan wanneer ze tegen hem praten (4-6 jaar) - gespreksregels

Leer de kinderen gespreksregels aan. Elke week stel je één regel centraal en laat je ze in tweetallen of kleine groepjes hiermee oefenen. Dit kan goed tijdens de kring op maandagochtend wanneer ze vertellen wat ze in het weekend gedaan hebben.

- Voor oudere kleuters kun je een oefening introduceren waarbij de persoon die praat moet stoppen met praten als de ander hem niet meer aankijkt. Op dit manier worden kinderen zich bewust wanneer ze wel of niet de ander aankijken.

Ga aan de hand van een praatplaat over het thema waar mee gewerkt wordt in gesprek met de kinderen. Laat ze op elkaar reageren en geef daarbij aanwijzingen over de gespreksregels als aankijken van anderen, uit laten praten, etc.

Vraagt of de ander wil (mee)spelen (4-6 jaar) – bij het spelen

Laat één kind kiezen waar hij wil spelen. Vraag hem met wie hij graag wil spelen, en laat hem vervolgens deze persoon zelf vragen of hij mee wil doen. Oefen dit een paar keer, tot de kinderen het uit zichzelf kunnen.

Vraagt aandacht voor zichzelf, zijn spel of activiteit (4-6 jaar) – mini-spreekbeurt

Laat iedere week één kind iets meenemen waar hij trots op is of wat hij leuk vindt om te doen. Laat in de kring het kind vertellen hierover. Met ouders kun je bespreken wat de bedoeling is zodat ze thuis al een beetje kunnen voorbereiden.

Dit is een soort mini-spreekbeurt.

Stelt andere kinderen vragen (4-6 jaar) – toren bouwen

Je herkent het vast wel. Sommige kinderen stellen altijd vragen en andere kinderen helemaal niet. Hoe zorg je ervoor dat iedereen meedoet tijdens bijvoorbeeld het kringgesprek:

- Geef ieder kind één of twee blokjes;
- Elk blokje is een vraag die je mag stellen aan een ander kind;
- Van de ingeleverde blokjes wordt een bouwwerk bijvoorbeeld een toren gemaakt;
- Als je een vraag gesteld hebt, voeg je je blokje aan de toren toe;
- Als je blokjes op zijn mag je geen vraag meer stellen;
- Als alle kinderen hun blokjes hebben gebruikt is het kringgesprek afgelopen;
- Je kunt ook puzzelstukjes gebruiken of beurtenstokjes.

Bij deze werkvorm is iedereen betrokken bij het eindproduct. Kinderen die het moeilijk vinden om initiatief te nemen, moeten op deze manier wel een bijdrage leveren, omdat ook zij verantwoordelijk zijn voor het eindproduct.

Nodigt andere kinderen uit deel te nemen aan zijn spel (4-6 jaar) – foto's tonen

Bij het spelen en werken in hoeken kun je een kind de mogelijkheid geven om andere kinderen te kiezen die mee mogen doen met het spel/werkje. Het kiezen kan makkelijker gemaakt worden door de foto's van de kinderen waaruit gekozen kan worden zichtbaar te tonen (bijvoorbeeld op een digibord).

- Je kunt er ook voor kiezen dat een kind iemand moet kiezen waar het vandaag / deze week nog niet mee heeft gespeeld.

Nodigt andere kinderen uit deel te nemen aan zijn spel (4-6 jaar) – extra personage

Speel als juf of meester mee met de kinderen en stuur het spel zo dat je een extra personage nodig hebt. Laat ze bijvoorbeeld naar de winkel gaan om nieuwe materialen te kopen, of laat ze iemand opbellen. Vraag de kinderen wie dit personage kan spelen. Laat de kinderen zelf iemand anders vragen.

Maakt een afspraak over hoe, wat en wanneer (4-6 jaar) – plan maken

Laat kinderen een plan maken over hoe ze aan het werk gaan in de hoeken (bouwtekening, rollen verdelen). Begeleid dit gesprekje en laat de kinderen pas spelen als beiden het eens zijn met het plan. Ga halverwege en achteraf met de kinderen in gesprek of het plan is uitgevoerd zoals afgesproken. Het mag anders gegaan zijn, als het maar in overleg is gegaan.

Maakt een afspraak over hoe, wat en wanneer (4-6 jaar) – spelscript

Maak gebruik van een spelscript. Deze kun je van tevoren met de klas bespreken. Je kunt zelf één bedenken, of bijvoorbeeld een prentenboek als leidraad gebruiken. Zorg dat dit spelscript een aantal keer besproken is, zodat de kinderen het goed weten. Bij de uitvoering zijn er twee opties:

- De rollen zijn al bekend en iedereen heeft een eigen rol. Dit is handig wanneer kinderen een prentenboek naspelen. Om kinderen beter te laten identificeren met het personage, kun je bepaalde attributen gebruiken of de kinderen een ketting met een foto van het personage laten dragen.
- Zelf rollen laten bedenken en deze uitvoeren. Dit kun je doen wanneer het spelscript iets soepeler is, bijvoorbeeld wanneer het gaat over het boodschappen doen. Laat de kinderen zelf bepalen wie in de winkel staat (is het een man/vrouw, is hij jong/oud, etc.) en wie de klant is. Kinderen kunnen zich zelf verkleeden als dit personage.

Heeft een eigen inbreng tijdens gezamenlijke activiteiten (4-6 jaar) – makkelijkere situaties

Wanneer kinderen het moeilijk vinden om uit zichzelf sociaal initiatief te tonen tijdens gezamenlijke activiteiten, kun je het kind als leerkracht stimuleren door het eerst te oefenen in makkelijkere situaties. Zo kun je de groep kleiner maken, kinderen bij elkaar indelen die vrienden zijn, en als leerkracht het kind aan de hand meenemen. Wanneer het beter gaat, kun je het kind meer loslaten en de groepsgrootte vergroten, tot het kind het zelfstandig kan.

- Gebruik een [coöperatief spel](#). Op spelende wijze worden kinderen gestimuleerd om een inbreng te hebben.

Vraagt een leerling om samen een opdracht uit te voeren (4-6 jaar) – aanwijzen

Wijs één kind aan en laat dat kind zelf iemand aanwijzen die hem/haar helpt bij bijvoorbeeld een corveeklusje of het langs de klassen gaan met trakteren. Bespreek met de kinderen hoe je dit aan de ander vraagt en laat het kind dit doen.

Ook kun je in de gymzaal het spel 'er zat een klein zigeunermeisje' spelen (en variaties hier op). Hierbij moet het kind in het midden iemand aanwijzen met wie hij mag dansen. De kinderen leren zo op speelse wijze sociaal initiatief te tonen.

Begint met goedmaken (4-6 jaar) – ‘sorry doosje’

Laat leerlingen een voorwerp uitkiezen dat ‘sorry zeggen’ symboliseert. Dit kan een kaartje met ‘sorry’ erop zijn, maar ook een ketting, tekening, een doosje of iets anders. Door de leerlingen zelf het symbool te laten bedenken is het echt iets van henzelf en dat maakt het waardevoller. Als je het goedmaken tot een vast ritueel maakt, wordt het iets eigens van kinderen. Iets goedmaken kan er dan zo uitzien:

- Je gaat naar de leerling toe met wie je het goed wilt maken en biedt het voorwerp aan.
- Je zegt hierbij ‘sorry’ en waarom je ‘sorry’ zegt.

De bovenstaande stappen kunnen afzonderlijke doelen zijn.

- Geef concrete en positieve feedback op de afzonderlijke stappen bij het ritueel ‘goedmaken’.
- Oudere leerlingen kun je ook een ‘sorry’ briefje laten schrijven.
- Hoe dit briefje eruit moet zien kun je ook samen met de leerlingen bedenken.

Stapt uit eigen beweging op anderen (groepje) af (4-6 jaar) - routines

Sommige kinderen vinden het lastig om zelf op anderen af te stappen. Soms blijven ze dan gewoon kijken of afwachten. Het kan ook zijn dat ze naar jou toekomen. Op zich is dit al

een vorm van initiatief en het is goed om positieve feedback te geven op deze eerste stap. Het voordoen hoe je contact kunt maken, kan helpen om de volgende stap te zetten, namelijk zelf contact maken met andere leerlingen. Hoe je contact kunt maken staat bij de voorgaande doelen al uitgewerkt. Als aanvulling hierop nog een aantal suggesties hoe je om kunt gaan met een ‘nee’.

- Zeg jammer dan en loop stevig weg;
- Vraag wanneer je wel mee kunt doen;
- Vraag het aan een ander kind.

Soms zijn de afzonderlijke stappen van het contact maken al doelen op zichzelf. Geef positieve feedback op elk stapje waarin zelf initiatief wordt genomen.

Het kan zijn dat leerlingen iets nodig hebben om de verschillende stappen te kunnen onthouden. Een stappenkaart (picto’s) of een afgesproken signaal kan helpen.

Aan het begin van het jaar kun je duidelijke afspraken maken over hoe je met elkaar omgaat. Denk hierbij aan:

- Vaste taken en hoe je die uitvoert;
- Gespreksregels;
- Stappenplannen voor samenwerken.

Vaste routines zorgen voor voorspelbaarheid en veiligheid wat helpt om initiatief te durven nemen.

Vraagt om mee te mogen doen met het spel van ander (4-6 jaar) – feedback

Kijk voor dit doel naar de suggesties bij de bovenstaande doelen. Het is bij al deze doelen belangrijk om feedback te geven op de afzonderlijke stappen in het proces. Positieve feedback versterkt het zelfvertrouwen en dat zorgt ervoor dat kinderen meer initiatief laten zien. Geef specifieke feedback op het gedrag, dus 'wat goed dat je op een andere leerling bent afgestapt om te vragen of je mag meedoen' en niet 'goedzo'.

Laat merken dat hij mee wil doen met een activiteit (4-6 jaar) – werken in teams

Aan dit doel kun je goed werken bij de gymles of bij een buitenactiviteit, maar ook bij activiteiten in de klas kun je leerlingen aan laten geven waar ze graag aan mee willen doen.

Bij de gymles of een buitenactiviteit

Laat leerlingen zelf op de volgende manier partijen maken:

- Wijs twee of meer teamcaptains aan.
- Laat niet de teamcaptains, maar de andere leerlingen één voor één kiezen bij wie ze in het team willen.
- Wanneer de leerling gekozen heeft, stapt hij op de teamcaptain af en vraagt hij hem of hij bij hem in het team mag.

Tip: bespreek van tevoren dat de teamcaptain ja moet zeggen.

Bij een groepsactiviteit:

- Vertel duidelijk wat de activiteit inhoudt;
- Zeg hoeveel kinderen mee kunnen doen;
- Spreek van tevoren af hoe je kunt laten zien dat je mee wilt doen bijvoorbeeld je vinger opsteken.

Op deze manier kun je situaties creëren, waarin leerlingen worden uitgedaagd om hun voorkeur aan te geven. Door duidelijke afspraken te maken over de manier waarop je je voorkeur mag aangeven, zorg je voor voldoende veiligheid.

Toont bewondering voor de vaardigheden en mogelijkheden van anderen (4-6 jaar) – kwaliteiten benoemen

Je kunt aan dit doel werken door in de kring het spelen/werken te evalueren. Door zelf positieve feedback te geven, ook tijdens het spelen/werken, leer je leerlingen hoe zij iets aardigs tegen elkaar kunnen zeggen. Iets aardigs zeggen is vaak:

- Complimenten over het uiterlijk van de ander (mooie schoenen enzovoort);
- Iets wat iemand goed kan (bijvoorbeeld goed voetballen);
- Iets aardigs over het werkje/spel van een ander, dit is vaak moeilijker omdat het wat abstracter is. Je zult hierin zelf als leerkracht het voorbeeld moeten geven en laten zien welke feedback je aan iemand kunt geven.

- Je kunt werken met vaardigheidskaartjes of complimentenkaartjes om het geven van feedback te visualiseren en om kinderen te helpen om vaardigheden te benoemen.

Vraagt of hij kan helpen (4-6 jaar) - klussenlijst

Door leerlingen eerst zelf uit te nodigen om te helpen, maak je de drempel om zelf het initiatief te nemen (om te helpen) lager. Voor kinderen die het lastig vinden om initiatief te nemen kan het goed werken om een **klussenlijst** te maken. Hierop kunnen kinderen zelf aangeven welke klus zij willen doen. Je kunt ook meteen aan het begin van het schooljaar de **regel** instellen dat je, als je klaar bent met je eigen werkje of met opruimen, vraagt aan een ander of je kunt helpen. Een tussenstap kan zijn dat een leerling naar jou toekomt als hij klaar is en dat jij helpt met kijken wie er nog hulp nodig heeft. Laat de leerling zelf de vraag stellen, maar doe het eventueel wel eerst voor.

Vraagt of hij kan helpen (4-6 jaar) – helper aanwijzen

Als leerkracht kun je in elke hoek, of in elk groepje, iemand aanwijzen die kijkt in de eigen hoek/groep of iemand hulp nodig heeft (dit kan ook in een werksituatie of op het plein). Als je denkt dat iemand hulp nodig heeft, vraag dat dan aan hem/haar.

- Probeer eerst zelf te helpen of het op te lossen.
- Lukt dit niet, dan mag degene die aangewezen is de juf om hulp vragen.

(Let bij deze oefening op de grootte van de groepjes)

Helpt een ander zonder dat hier om gevraagd wordt (4-6 jaar) – beloningssysteem

Om aan deze doelen te werken kan het handig zijn om leerlingen verantwoordelijk te maken voor bepaalde taken (bijvoorbeeld voor het opruimen van de huishoek). Het gaat er bij dit doel om dat je leerlingen bewust maakt van elkaar en dat het fijn is als je elkaar helpt. Zorg voor voldoende situaties om te oefenen, zowel buiten als binnen.

Zo kun je leerlingen helpen die initiatief nemen lastig vinden:

- Geef complimenten aan leerlingen die jou of een ander kind (proberen te) helpen.
- Geef een kind de opdracht om in de klas rond te lopen en te kijken of iemand hulp nodig heeft.
- Het werken met klassenhulpen geeft jou de gelegenheid om heel concreet complimenten te geven over hulp. Geef daarbij zoveel mogelijk positieve feedback op het nemen van het initiatief om te helpen.
- Werk met een beloningssysteem, dit kan zowel een klassikaal als een individueel beloningssysteem zijn bijvoorbeeld een ketting of button met de beste hulp, een kaart of een stickersysteem.
- Stel als eerste doel dat het kind jou helpt zonder dat je erom gevraagd hebt. Een volgend doel kan zijn een ander kind gaan helpen dat jij hebt aangewezen en vervolgens zelf een kind uitzoeken dat je kunt gaan helpen. Het gaat erom dat de leerling zelf initiatief neemt.

Neemt een volgende rol aan in het spel (4-6 jaar) – blind volgen

Laat de leerlingen in tweetallen een spel spelen waarbij de ene leerling de leider is en de andere moet volgen. Voorbeelden zijn:

- Zet de leerlingen tegenover elkaar en laat ze hun handen vooruit steken (tegen die van de ander aan). Vertel ze dat ze elkaars spiegelbeeld zijn. Eén van beide leerlingen is de leider en beweegt zijn handen rustig. De andere leerling moet volgen. Na een tijdje draai je de rollen om.
 - Wanneer dit goed gaat, kun je ze de handen een stukje van elkaar af laten doen, of laat je ook de voeten/het hele lichaam meedoen.
- Maak in de gymzaal of op het plein een hindernis. De hindernissen hoeven niet moeilijk te zijn (over een bank lopen, van hoepel naar hoepel springen of over een blokje heen stappen). Blinddoek de ene leerling en laat de andere leerling de hand vasthouden en deze leerling over het parcours heen leiden.
- Oudere leerlingen kun je tegenover elkaar zetten met een afscherming ertussen. De ene leerling tekent iets, of maakt een toren van blokken. Terwijl hij dat doet, moet hij vertellen wat hij doet, zodat de ander het precies na kan doen.

Past zich aan bij nieuwe situaties (4-6 jaar) – nieuwe situaties creëren

Wanneer je in de klas werkt met een planbord/dagritmekaarten is het makkelijk om aan te geven wanneer iets anders gaat dan gepland. Kinderen kunnen dit lastig vinden en weten niet zo goed hoe ze ermee om moeten gaan. Begeleid deze kinderen als leerkracht door het (waar mogelijk) vooraf aan te kondigen en te bespreken wat ze kunnen verwachten. Ook is het belangrijk om het na afloop na te bespreken. Hoe vaker een nieuwe situatie zich voordoet, des te makkelijker het voor kinderen wordt om hier mee om te gaan.

- Om kinderen te laten wennen aan nieuwe situaties, is het ook waardevol om zelf nieuwe situaties aan te bieden. Doe een nieuw spel of pas een nieuwe werkvorm toe, bedenk een knutselopdracht met andere materialen of ga op excursie met de klas.
- Wanneer je werkt met een planbord in de groep, komen kinderen regelmatig in aanraking met situaties die anders gaan dan ze gewend zijn. Op het moment dat een activiteit vol is, of hun vriendje ergens anders gaat spelen, moeten ze iets anders kiezen wat ze gaan doen. Zie je dat kinderen hier moeite mee hebben, help hen dan.

Kan met meerdere kinderen spelen (4-6 jaar) – groepjes wisselen

Door kinderen zelf in te delen in groepjes bij activiteiten (bijvoorbeeld bij gym of spelen in hoeken) zijn kinderen eraan gewend dat ze steeds met andere kinderen spelen.

- Je kunt als leerkracht de leerlingen zelf indelen of kinderen kiezen die mogen kiezen.
- Werken met nummers (alle nummers 1 bij elkaar, alle nummers 2, et cetera)
- Op internet zijn leuke manieren te vinden om groepjes te maken, zoals deze van [juf-stuff](#).

Helpt een ander als hij daarom vraagt (4-6 jaar) – een ander helpen

Leer de kinderen om elkaar te helpen. Spreek met elkaar af dat je eerst 3 leerlingen vraagt om je te helpen, voor je naar de juf komt. Dit kan tijdens het opruimen, jas aandoen of omkleden voor gym. Stimuleer de kinderen om telkens iemand anders te vragen (kijk om je heen wie beschikbaar is) en niet de hele tijd de kinderen die het al lang kunnen vragen. De activiteit zal hierdoor langer duren, maar de kinderen leren zo wel elkaar te helpen.

- Bespreek met ze wat je vraagt aan een ander als je hulp nodig hebt ("wil je me helpen?") en wat je moet doen als iemand om hulp vraagt.

Kiest zelf met wie hij speelt (4-6 jaar) – Kiezen bij activiteit

Laat de kinderen, vooraf aan een activiteit, kiezen met wie ze willen spelen en wat ze willen gaan doen. Laat de kinderen die dit moeilijk vinden eerst kiezen. Vraag ze wie hun vriendje is of wie ze aardig vinden. Kunnen ze dan nog moeilijk kiezen, bied ze dan een keuzemogelijkheid voor (Wil je in de

bouwhoek of huishoek spelen?). Eventueel kan de leerling een stappenplan aangeleerd worden om de keuze te vergemakkelijken. Dit kan bij verschillende activiteiten, zoals het buitenspelen en hoeken.

Denk hierbij goed aan de balans egoverkracht. Wanneer een leerling wel een hoge sociale flexibiliteit toont, kan het goed zijn om meer vasthoudend gedrag van de leerling te vragen (vaker met hetzelfde kind te spelen bijvoorbeeld). Toont een kind weinig flexibiliteit, dan kun je er als leerkracht op sturen dat het kind ook met andere kinderen speelt.

Houdt zich aan een afspraak (4-12 jaar) - Nakomen van afspraken

Zorg dat er duidelijke afspraken gemaakt zijn in de klas met betrekking tot het omgaan met elkaar/vrienden, en dat deze zichtbaar zijn voor de leerlingen. Oefen met de leerlingen op het nakomen van deze afspraken. Zet één afspraak centraal (hang deze bijvoorbeeld voor in de klas op het bord) en oefen deze gedurende een periode.

- Zorg ervoor dat de afspraak concreet en haalbaar is, stem deze af op het niveau van de leerling;
- Bespreek de afspraak met de leerlingen, leg uit waarom het belangrijk is;
- Geef een compliment/beloning als het de klas gelukt is.

Variatie: Worden er veel afspraken niet nagekomen binnen de klas?

- Maak een afspraak met de klas (of een aantal leerlingen);
- Zorg dat je zelf een rol hebt in de beloning (voorlezen, filmpje kijken);
- Kom de afspraak (in eerste instantie) niet na;
- Ga met de leerlingen in gesprek, hoe is dat als iemand afspraken niet nakomt? Hoe voel je je als je met je vriendje had afgesproken om te spelen, maar deze vervolgens met iemand anders gaat spelen?
- Kom uiteindelijk de afspraak wel na, geef het goede voorbeeld.

Zegt nee als hij iets niet wil (4-8 jaar) - Nee zeggen

Ga met de kinderen in gesprek over het zeggen van 'nee'. Het is belangrijk om duidelijk nee te zeggen (met stem en houding) als je iets niet wilt. Ook tegen je beste vriend. Bespreek met de leerlingen hoe je duidelijk kunt aangeven dat je iets niet wilt. Bespreek ook dat je naar iemand toe kunt gaan bij wie je je verhaal kwijt kunt, zoals een vriendje, de juf/meester of ouder. Zorg dat je zelf ook stopt wanneer een ander nee tegen je zegt.

Oefen met de leerlingen in het zeggen van 'nee' door middel van rollenspelen. Dit kan zelfs al bij jonge kinderen, bijvoorbeeld met [deze les](#). Voor de middenbouw is [deze les](#) beschikbaar en voor de bovenbouw [deze les](#).

Een activiteit om nee te leren zeggen:

- Laat alle leerlingen iets meenemen van zichzelf waar ze aan gehecht zijn;
- Laat ze kort iets vertellen over wat ze hebben meegenomen;
- Laat de kinderen zelf tweetallen maken (zodat ze samen zijn met iemand die ze aardig vinden). De één pakt zijn voorwerp erbij, de ander vraagt of hij/zij dit mag lenen;
- Oefen met het zeggen van nee. Hoe leg je uit dat je je voorwerp liever niet uitleent?
- Belangrijk! Bespreek het met zijn allen na: Is het moeilijk om nee te zeggen? Hoe reageert de ander hier op?

Komt een afspraak na (4-6 jaar) – betekenis van afspraken

De eerste stap die hierbij gezet moet worden, is om aan de kleuters duidelijk te maken wat het betekent om iets af te spreken. Wat moeten zij doen? Wat gebeurt er als het niet lukt om zich aan de afspraak te houden die gemaakt is?

- Veel kleuters zullen zich al aan gemaakte afspraken kunnen houden, maar wanneer dit niet zo is, kun je met deze kleuters dit in stappen gaan doen.
- Door de afspraak zichtbaar te maken en met een beloningssysteem te werken, kun je hen stimuleren om zich te houden aan wat er afgesproken is. Lukt het niet, dan hoef je als leerkracht alleen maar even op de afspraak te wijzen. Op een gegeven moment zullen de beloningen gaan afnemen en zal het kind dit op moeten pakken vanuit de intrinsieke motivatie.

Neemt een leidende rol aan in spel (4-6 jaar) – spelsituaties

Wanneer je als leerkracht signaleert dat sommige kleuters niet uit zichzelf een leidende rol aannemen, is het goed om deze leidende rol te creëren in spelsituaties. Dit kan heel goed tijdens het spelen in hoeken. Wijs een van de kleuters aan die vandaag mag kiezen wat ze gaan spelen. Het is daarbij belangrijk om er in het begin even bij te staan, omdat er anders snel over deze kleuter heen gepraat kan worden. Houd het spel in de gaten en kijk of het de kleuter lukt om deze rol op zich te nemen. Lukt het niet, speel dan mee in het spel en stel vragen aan dit kind “wat moet ik doen? Hoe gaan we dat doen?”

Zegt duidelijk wat hij van de situatie vindt (4-6 jaar) – conflict bespreken

Wanneer kleuters met elkaar in conflict zijn, is het goed om dit op het moment zelf te bespreken. Zo weten zij nog waar het over gaat op het moment dat het wordt uitgepraat. Laat de betrokken kleuters allemaal hun verhaal doen, zodat ze hun mening kunnen geven over hoe zij de situatie voor zich zien. Houd het wel kort; de spanningsboog van kleuters is niet zo lang.

Uit zijn emoties zoals frustratie, boosheid of teleurstelling (4-6 jaar) – emoties oefenen

Oefen met de kinderen de verschillende emoties. Laat foto's of filmpjes zien van kinderen die deze emoties vertonen en koppel situaties aan emoties.

- Wanneer kinderen bepaalde emoties uiten, kun je benoemen wat je als leerkracht ziet bij de kleuters. Welke emotie laat een kleuter zien en waaraan kun je dat zien?
- Emoties kun je goed oefenen in een dramales of in de gymnastiekzaal. Laten zien hoe je boos bent: stampen op de grond, gebalde vuisten.

Vertelt een idee (spel, activiteit) aan een groepje medeleerlingen (4-6 jaar) – een voorwerp voor de spreker

Verdeel de klas in groepjes en laat ze praten over een onderwerp (bijvoorbeeld wat ze het weekend gedaan hebben). Het kind dat aan het woord is, krijgt een bal of ander voorwerp in zijn handen. Wanneer hij klaar is, geeft hij de bal door aan de volgende. Als iedereen geweest is, komt de bal weer bij het eerste kind uit.

- Ditzelfde kun je doen met activiteiten. Het kind dat een bepaald voorwerp heeft, mag vertellen wat hij wil gaan doen.

Benoemt dat hij een andere keuze wil maken dan de ander (4-6 jaar) – kiezen activiteit

Laat leerlingen tijdens het kiezen van een activiteit benoemen met wie ze graag zouden willen spelen. Benoem dat andere kinderen mogen aangeven of ze wel of niet de activiteit willen doen, en dat het belangrijk is dat ze hier eerlijk in zijn. Je mag soms best een andere keuze willen maken. Willen ze niet hetzelfde doen, bedenk dan samen een oplossing.

Luistert naar de ander (4-6 jaar) - kringgesprek

Het kringgesprek is een mooie mogelijkheid om aan dit doel te werken:

- Laat een leerling zijn idee of verhaal vertellen;
- Geef aan de andere leerlingen de opdracht om goed te luisteren en dat jij straks aan hen gaat vragen wat deze leerling verteld heeft;
- Laat leerlingen terug vertellen wat de leerling gezegd heeft;
- Laat de leerlingen vervolgens reageren op het idee of verhaal door hen de gelegenheid te geven om vragen te stellen (geef zelf het voorbeeld);
- Laat leerlingen hun eigen ervaringen over het gespreksonderwerp vertellen;

Luistert naar de ander (4-6 jaar) – samen een verhaal vertellen

Leerlingen vertellen samen een verhaal:

- Elke leerling is een van tevoren afgesproken tijd (bijvoorbeeld 30 seconden) aan het woord;
- De andere leerlingen luisteren goed;
- Na 30 seconden zeg je "stop" en gaat de volgende leerling vanaf daar verder;
- Ga zo door tot alle kinderen aan de beurt zijn geweest.

Voor jonge kinderen kan het te lang zijn om dit in de kring te doen. Je kunt deze oefening dan in een kleiner groepje doen.

Maak duidelijke afspraken met de leerlingen. Spreek af hoe de leerlingen mogen reageren.

Bijvoorbeeld: vinger opsteken als je een vraag wilt stellen over het verhaal en je vuist naar voren als je zelf wat wilt toevoegen aan het verhaal.

- Reageer consequent op de afspraken.
Bijvoorbeeld: niet je vinger opgestoken, betekent geen vraag stellen.
- Duidelijke regels en deze consequent toepassen, helpt leerlingen die het moeilijk vinden om hun impulsen te beheersen.

Luistert naar de ander (4-6 jaar) – groepsverantwoording

Bij dit doel kun je ook denken aan groepsverantwoording. Bijvoorbeeld: even de klas uitgaan en de groep het vertrouwen geven dat zij samen rustig door kunnen werken.

- Spreek deze verwachting expliciet uit.
Bijvoorbeeld: 'Ik ga even naar het magazijn, ik weet dat ik erop kan vertrouwen dat jullie rustig doorwerken'.
- Evalueer achteraf hoe het gegaan is.

Accepteert het als de ander niet beschikbaar is (4-6 jaar) – rollenspel

Bij het opstellen van groepsregels kun je afspraken maken over hoe je met elkaar omgaat. Een regel kan zijn dat iedereen altijd mag meedoen. Soms kan dat niet omdat er niet genoeg middelen zijn of omdat er aan een spel maar een beperkt aantal leerlingen deel kan nemen. Dit soort situaties doen zich vaak voor bij vrij spel en buitenspelen. Gebruik deze gelegenheden om aan dit doel te werken. Je kunt oefenen in de situatie zelf maar je kunt de situatie ook voor- en/of nabespreken met de groep.

Dit kun je doen in de vorm van rollenspel of met poppetjes (Playmobil of lego). Gebruik de alledaagse situaties als voorbeeld.

- Maak hierbij gebruik van concrete voorbeelden over hoe leerlingen kunnen reageren als ze niet mee mogen doen met een spel: dan zeg je 'jammer dan' en loopt stevig weg;
- Leer leerlingen ook concrete afspraken maken over wanneer ze dan wel samen kunnen spelen bijvoorbeeld in de volgende pauze of vanmiddag;
- Laat zien dat je ook aan een ander kind kunt vragen of je mee mag doen;
- Geef positieve feedback op stappen in dit proces die de leerling zelf laat zien.

Loopt weg als een ander onaardig tegen hem doet (4-6 jaar) – rollenspel

Dit kun je oefenen op dezelfde manier als hierboven is aangegeven. Leer kinderen woorden geven aan hun gevoel, bijvoorbeeld 'ik vind het niet leuk wat je tegen mij zegt'.

Onderdrukt eigen impulsen ten gunste van de samenwerking of opdracht (4-6 jaar) – kijken is stoppen

De gymles of pauze is een goed moment om aan dit doel te werken. Een leuke werkvorm is 'kijken is stoppen'.

- De leerlingen staan aan de ene kant van de zaal;
- Jij staat aan de andere kant;
- Alle leerlingen moeten proberen om aan de overkant te komen;
- Ze mogen alleen maar lopen als jij niet kijkt;
- Wie loopt als jij kijkt, is af;
- Je kunt deze oefening ook op andere manieren doen bijvoorbeeld met een instrument. Als jij stopt met spelen staat iedereen stil;
- Je kunt de groep ook verdelen en kijken welke groep de opdracht het beste uitvoert.

Een hulpmiddel voor kinderen die het moeilijk vinden om hun impulsen te beheersen is een stappenplan, zoals stop/denk/doe. Op het internet zijn veel leuke pictogrammen hiervan te vinden.

Luistert naar de ander bij het oplossen van een ruzie (4-6 jaar) – verscheidene werkvormen

Naar elkaar luisteren kan erg lastig zijn voor leerlingen. Je moet niet alleen stil zijn, maar ook echt luisteren naar de inhoud van de boodschap. Er zijn verschillende werkvormen waarin je kunt oefenen met luisteren naar elkaar.

Het interview:

Pas deze coöperatieve werkvorm aan, aan de leeftijd van de leerlingen. Laat leerlingen aan elkaar vragen laten stellen over hun werkje, vakantie, familie, het thema waarover je werkt enzovoort. Je kunt deze oefening in de kring doen, maar ook in groepjes van twee of drie.

- Doe eerst zelf voor hoe het werkt!
- Je stelt een vraag;
- De ander beantwoordt de vraag;
- Herhaal in je eigen woorden wat er verteld is.

Ik ga op reis en ik neem mee:

Leuke kringactiviteit om te leren luisteren naar elkaar. Ik ga op reis en ik neem mee...

Noem maar op wat de anderen gezegd hebben en vul het zelf met wat nieuws aan.

Een variant hiervan is doorfluisteren:

- Bedenk een zin en schrijf hem op;
- Fluister de zin bij een leerling zijn oor;
- De leerling fluistert de zin weer in het oor van zijn buurman net zolang tot je de kring bent rond geweest;
- De laatste leerling zegt de zin hardop.

Bij beide oefeningen is iedereen stil behalve de persoon die aan de beurt is.

Bij het uitpraten van een conflict:

Praat een conflict uit zoals bij het voorgaande doel is uitgewerkt. Geef de leerlingen de opdracht om goed naar elkaar te luisteren.

- Leerling 1 begint met vertellen wat er volgens hem gebeurd is.
- Leerling 2 herhaalt (samengevat en in eigen woorden) wat leerling 1 gezegd heeft.
- Controleer bij leerling 1 of de samenvatting klopt of dat er nog iets veranderd/aangevuld moet worden.
- Hierna draai je de taken om en mag leerling 2 vertellen wat er volgens hem gebeurd is.
- Leerling 1 herhaalt (samengevat en in eigen woorden) wat leerling 2 gezegd heeft.

- Controleer bij leerling 2 of de samenvatting klopt of dat er nog iets veranderd/aangevuld moet worden.

Dit kun je ook met meerdere leerlingen doen.

Ook een **kwartetspel** is een goede manier om te leren hoe je elkaar aanspreekt.

- Je noemt de naam van de persoon van wie je iets wilt.
- Je kijkt de persoon aan.
- Je stelt een duidelijke vraag.
- Je luistert goed naar de vraag.
- Denk na en reageer.

Een andere leuke werkvorm is **de binnenkring en buitenkring**.

- Vorm twee kringen en zorg dat elke leerling van de binnenkring tegenover iemand van de buitenkring staat.
- Stel een vraag, of geef een opdracht waar de kinderen over moeten praten (bijvoorbeeld wat ze in het weekend gedaan hebben).
- De kinderen in de binnenkring beginnen met vertellen, de kinderen uit de buitenkring vertellen wanneer jij een teken geeft.
- Hierna draait iedereen uit de buitenkring één stap door.
- De kinderen uit de buitenkring vertellen de kinderen uit de binnenkring wat ze zonet gehoord hebben van het andere kind. Hierna wisselen de rollen om.

Toont belangstelling voor de ander(en) (4-6 jaar) – Kleine presentatie

Het tonen van belangstelling voor de ander kan klassikaal geoefend worden door de aandacht van de klas te richten op een leerling. Tijdens reguliere lessen kan regelmatig aan leerlingen worden gevraagd om voor te doen hoe zij een opdracht hebben uitgevoerd of om een terugkoppeling op de opdracht te geven. Dit kan plaatsvinden tijdens een les waarin werkjes moeten worden gemaakt, maar ook bijvoorbeeld tijdens een gymles:

- Leg het spel dat in de les gedaan wordt, stil of zorg dat er na het spel een moment is dat iedereen kan opletten.
- Introduceer een leerling die een onderdeel van het spel voor mag doen en moedig de rest van de klas aan om goed op te letten.
- Zorg ervoor dat de klas tijdens deze korte presentatie rustig is en gericht is op de presenterende leerling. Op die manier is er aandacht voor de leerling en wordt er belangstelling getoond.
- Leer de leerlingen een doorvraag te stellen na een presentatie of een persoonlijk verhaal. Wat kun je nu vragen / wat kunnen we nu vragen?
- Laat oefenen in tweetallen: het ene kind laat iets zien en vertelt er wat bij. De ander luistert en stelt vragen.

Je kunt bevorderen dat ze echt goed moeten luisteren door de luisteraar vervolgens aan een ander kind te laten vertellen wat hij heeft gehoord of gezien.

Helpt uit eigen initiatief bij het uitvoeren van een taak (4-6 jaar) – blinddoekspel

Kinderen laten op heel jonge leeftijd al helpend gedrag zien en kunnen in simpele situaties inschatten wanneer iemand zijn doel niet kan bereiken en hun hulp nodig heeft. Om dit helpende gedrag te bevorderen kan een blinddoekspel gespeeld worden tijdens een reguliere activiteit in de klas, zoals het jassen aantrekken en tassen pakken. Door het oefenen met helpen verhoog je de kans dat kinderen het helpende gedrag daarna uit eigen initiatief laten zien.

- Kies twee kinderen uit die het spel doen, de andere kinderen kunnen ondertussen op de normale manier hun jas aantrekken.
- Het ene kind krijgt een blinddoek om. Het andere kind helpt met het pakken van de jas en tas en het aantrekken van de jas. Bij gebrek aan blinddoek kan het ene kind zijn handen op de rug houden, terwijl het andere kind helpt met het pakken van de jas en tas.

Helpt uit eigen initiatief bij het uitvoeren van een taak (4-6 jaar) - weekdoel

Maak het helpen van de ander het weekdoel of thema en besteed er in die week (of weken) extra aandacht aan. Maak bijvoorbeeld een poster als herinnering om elkaar te helpen. Ook kunnen er kringgesprekken worden gehouden waarin iedereen aan mag geven waar hij of zij goed in is (bijvoorbeeld het dichtdoen van je rits, het opruimen van je spullen), en waarin besproken wordt hoe elke leerling daarmee andere leerlingen kan helpen.

- Oefen de leerling in het observeren. Dat kan met de vraag: wie kan mijn hulp nu gebruiken?

Luistert naar een medeleerling die vertelt dat hij iets anders vindt (4-6 jaar) – conflictsituatie bespreken

Op deze leeftijd vinden kinderen het vaak nog lastig om zelf conflicten op te lossen. Conflicten kunnen zijn: met hetzelfde speelgoed willen spelen of dezelfde rol willen hebben. Ook vrij spel op het plein geeft nog weleens problemen. Conflictsituaties op het plein kun je goed klassikaal bespreken.

Als je een conflictsituatie met twee leerlingen bespreekt kun je dat op de volgende manier doen:

- Gebruik een voorwerp, bijvoorbeeld een bal, steen of beer om aan te geven wie het woord heeft;
- De ander luistert en wacht op zijn beurt;
- Laat degene die luistert terug vertellen wat de ander heeft gezegd (dit kan pas bij oudere kinderen verwacht worden);
- Vervolgens worden de rollen omgedraaid;
- Sluit af met het maken van afspraken over de conflictsituatie zodat een ruzie in het vervolg voorkomen kan worden.

Zegt sorry (4-6 jaar) – reflecteren

Voor jonge kinderen is het erg lastig om gemeend sorry te zeggen na een ruzie of conflict. Als er een ruzie of conflict heeft plaatsgevonden, kan het volgende worden gedaan:

- Verwoord voor zowel het kind dat sorry moet zeggen als voor het andere kind wat er gebeurt en waarom, als een ondertiteling van het gedrag en de situatie. Benoem het bijvoorbeeld als een van de kinderen huilt en benoem de reden ervan.
- Als het kind inziet dat hij of zij sorry moet zeggen tegen de ander, is dit fijn. Op deze leeftijd zal het echter vaak voorkomen dat het komen tot dit besluit niet lukt. In dit geval kun je samen met het kind sorry zeggen tegen de ander. Bedenk samen met het kind ideeën om het conflict op te lossen.

Houdt rekening met wensen en gevoelens van anderen (4-6 jaar) – speelafspraken

Het rekening houden met de wensen en gevoelens van de ander is erg lastig voor kleuters.

De ontwikkeling van inlevingsvermogen is nog niet zo ver en kleuters kunnen vaak nog niet goed vanuit het perspectief van de ander denken (*Theory of mind*).

Om de ontwikkeling van het rekening houden met de ander te bevorderen, kan het volgende worden uitgevoerd bij een situatie dat meerdere kinderen met hetzelfde speelgoed willen spelen.

- Maak de kinderen er bewust van dat samen spelen betekent dat je moet delen, zodat iedereen een poosje met dat bepaalde speelgoed kan spelen.
- Maak als leerkracht afspraken met de kinderen, bijvoorbeeld over wie het eerst met het speelgoed mag spelen en hoe lang. Maak het zo concreet mogelijk, gebruik bijvoorbeeld een klok of een timer. Ook kun je de kinderen begeleiden in het zelf afspraken maken.

Kent de emoties en gevoelens van andere kinderen en kan die interpreteren (4-6 jaar) - Smileys

De basisemoties, boos, blij, bang en verdrietig kun je met kinderen bespreken aan de hand van pictogrammen. Als je een gesprek met kinderen hebt, kun je hen aan de hand van de pictogrammen laten aangeven welke emotie de situatie bij hen oproept. Het herkennen van emoties kun je op de volgende manier oefenen:

- Ga voor de spiegel staan en kijk boos, blij, verdrietig, bang;
- Welk gedrag laat je zien (stampvoeten, huilen, hardop lachen enzovoort);
- Hoe ziet dat eruit bij een ander kind?
- Bij het lezen van een (prenten)boek vragen naar de emoties van de hoofdfiguren;
- Laat de leerlingen de goede, bij het verhaal passende, emotie aanwijzen;
- Vraag naar eigen ervaringen met een bepaalde emotie.

Een andere spelvorm is het bij de goede emotie gaan staan (geschikt voor oudere kinderen):

- Maak op een rond karton een smiley voor elke emotie;
- Leg de smileys op de grond;
- Lees nu zelf een situatie voor of beeld het uit;
- De leerlingen moeten bij de bij de situatie passende smiley gaan staan;
- Leerlingen kunnen bij verschillende smileys staan. Ze kunnen zo ervaren dat niet iedereen hetzelfde voelt in een situatie;
- Laat hen daarom ook uitleggen waarom zij voor de betreffende emotie hebben gekozen;
- Gebruik zoveel mogelijk dagelijkse situaties.

Troost een ander (4-6 jaar) - troostbeer

- Er zijn heel veel boeken over dit thema, die je samen met kinderen kunt lezen. Het lezen van een boekje kan een goede inleiding zijn voor een groepsgesprek. Laat leerlingen ook zelf nadenken over hoe je een ander kunt troosten/blij maken. Ze kunnen namelijk met hele originele ideeën komen. Speel eens een situatie na met poppen of beren. Laat zien hoe je iemand kunt troosten.
- Als er verdrietige dingen gebeuren zoals een opa of oma die sterft of een papa en mama die gaan scheiden, kun je hier in de klas over praten. Eventueel aan de hand van een boekje dat specifiek over het thema gaat.
- Sommige kinderen vinden het moeilijk om te troosten met woorden of gebaren. Een troostvoorwerp zoals bijvoorbeeld een 'troostbeer' kan hen helpen om toch een ander kind te troosten. Zij kunnen dan de 'troostbeer' geven aan een kind dat verdrietig is. Zet deze op een centrale plek in de klas, of laat de beer in de poppenhoek logeren wanneer er iets in de klas gebeurt dat verdrietig is.

2.3 Ontwikkelingsniveau 6-8 jaar

	Sluiten en onderhouden van vriendschappen	Samenwerken en samenspelen	Omgaan met ruzies en conflicten	Aansluiting zoeken en houden bij een groep	Een ander helpen
Sociaal initiatief	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Geeft uit zichzelf zijn mening 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Stelt voor op een ander manier te werken 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Waarschuwt de leerkracht wanneer een ruzie van anderen uit de hand loopt ✓ Maakt een conflict of (dreigende) spanning bespreekbaar 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Doet moeite om bij de groep te horen 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Helpt uit zichzelf een ander die hulp nodig heeft bij het uitvoeren van een taak ✓ Doet aan een ander voor hoe de taak gedaan moet worden
Sociale flexibiliteit	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Trekt zich terug als de ander met rust gelaten wil worden ✓ Durft een andere keuze te maken dan een vriend 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Gaat soms mee in de keuze van een ander ✓ Accepteert de inbreng van anderen in het spel 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ <i>Biedt zijn excuus aan (met steun van de begeleider)</i> 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ <i>Past zich aan bij nieuwe situaties</i> ✓ <i>Kan met meerdere kinderen spelen</i> 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Accepteert het als een ander niet geholpen wil worden
Sociale autonomie	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Uit zijn mening ✓ Weet wat hij voelt en uit dat ✓ Zegt nee tegen een onredelijk verzoek 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Uit zijn emoties zoals blijdschap en teleurstellingen ✓ Kan een mening of voorkeur onderbouwen 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Zegt duidelijk stop ✓ Blijft bij zijn mening wanneer hij gezegd heeft dat hij iets niet wil ✓ Geeft aan wat hij de volgende keer anders wil doen 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Kent eigenschappen van zichzelf ✓ Zegt nee tegen een onredelijk verzoek ✓ Durft een andere keuze te maken dan een dominant persoon in de klas 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ <i>Wil helpen</i>
impulsbeheersing	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Weet wanneer je iets vertelt en wanneer niet ✓ Kan een geheim bewaren ✓ Schat in wie beschikbaar is om contact mee te gaan maken ✓ Wacht op een goed moment om deel te nemen aan een activiteit 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Volgt de groepsregels 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Past manieren toe om rustig te blijven wanneer hij boos wordt 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Kijkt wie beschikbaar is voor hij op iemand afstapt ✓ Wacht op een goed moment om deel te nemen aan een activiteit 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Helpt niet op momenten dat het niet gewenst is of niet mag

Inlevingsvermogen	✓ Geeft een compliment over iets dat iemand goed kan	✓ Helpt uit eigen initiatief een ander die hulp nodig heeft bij het uitvoeren bij een taak ✓ Herkent de beperking van een ander bij het uitvoeren van een taak	✓ Luistert naar een medeleerling die vertelt dat hij iets anders voelt ✓ Kan begrijpen wat een ander niet leuk vindt omdat hij het zelf niet leuk vindt Toont spijt en maakt het goed met de ander	✓ Zegt aardige dingen tegen een ander	✓ Helpt een ander als hij merkt dat iets niet lukt ✓ Doet bewust iets aardigs voor een ander
-------------------	--	---	--	---------------------------------------	---

Suggesties voor aanpak

Geeft uit zichzelf zijn mening (6-8 jaar) – reageren met voorwerpen

Geef opdrachten in kleine groepjes, bijvoorbeeld om ergens over te praten, of om samen opdrachten te maken.

- Elk kind krijgt twee voorwerpen (bijvoorbeeld puzzelstukjes of blokken) om te reageren.
- Als een kind gezegd heeft wat hij van het onderwerp vindt, dan levert hij een van de voorwerpen in. Deze worden in het midden neergelegd.
- Aan het eind van het gesprek moeten alle voorwerpen ingeleverd zijn (kinderen worden hierdoor gestimuleerd om hun mening te geven, maar mogen zelf weten op welk moment zij dit doen).

Jouw mening draagt bij aan het eindproduct: de puzzel of blokkentoren is compleet (door op deze manier te werken, kun je kinderen de beleving geven dat hun mening ertoe doet).

- Bespreek dit eventueel kort met de kinderen. (zonder alle puzzelstukjes is de puzzel niet af)

Stelt voor op een andere manier te werken (6-8 jaar) – brainstormen

Geef de kinderen een open opdracht en laat ze eerst met z'n allen een paar minuten brainstormen over hoe ze de opdracht gaan aanpakken. Het voordeel van brainstormen is dat geen idee te gek is, maar dat alles opgeschreven wordt. Hierna wordt in kleine groepjes en vervolgens plenair besproken welk idee het beste is.

Ook kun je kinderen stimuleren om na te denken of iets ook op een andere manier zou kunnen dan ze het normaal gesproken doen. Nieuwe ideeën kun je mondeling belonen.

- Het bedenken van andere ideeën kan bevorderd worden door één of meer materialen niet beschikbaar te stellen die kinderen normaal wel kunnen gebruiken. (bijvoorbeeld geen schaar in de kast, als je gaat knutselen).

Waarschuwt de leerkracht wanneer een ruzie van anderen uit de hand loopt (6-8 jaar) – (klassen)regel

Maak hier een (klassen)regel van zodat kinderen weten wat ze moeten doen: eerst zelf proberen op te lossen, wanneer dat niet lukt, ga je naar de leerkracht. Herhaal dit regelmatig, en benoem het wanneer kinderen het goed gedaan hebben. Wanneer de kinderen bij een ruzie juf niet hebben gewaarschuwd, kun je met de kinderen in gesprek erover gaan. Probeer erachter te komen wat ervoor zorgt dat de kinderen niet naar de leerkracht toe komen. Vinden ze het moeilijk of zijn ze bang voor de reactie van andere kinderen? Wanneer je weet wat hen tegenhoudt, kun je dit aanpakken.

Maakt een conflict of (dreigende) spanning bespreekbaar (6-8 jaar) – stappenplan

Om met kinderen te oefenen wat ze kunnen doen wanneer er een conflict is, kun je gebruik maken van een rollenspel. Kies een casus (die dit schooljaar speelt, of van eerdere jaren) of bedenk er zelf één. Bespreek deze situatie met de kinderen. Laat ze in groepjes de casus uitspelen en er een goede oplossing voor bedenken. Zorg dat je duidelijke regels stelt (bijvoorbeeld: niet echt vechten in het rollenspel, en kinderen moeten een serieuze oplossing bedenken). Bij het uitspelen is het belangrijk om de verschillende oplossingen goed na te bespreken. Deze kun je verzamelen en opschrijven. De bedachte oplossingen kun je op een later tijdstip er weer makkelijk bijhalen en eventueel aanvullen als de kinderen andere oplossingen bedacht hebben.

Doet moeite om bij de groep te horen (6-8 jaar) – coöperatieve werkvormen

Aan dit doel kun je goed werken met coöperatieve werkvormen. Laat leerlingen veel samenwerken. Geef daarbij als leerkracht vooral feedback op het proces van samenwerken. Welke rol iedereen had bijvoorbeeld. Ook hierbij is het belangrijk dat kinderen zich bewust worden van elkaars kwaliteiten. Benoem daarom ook kwaliteiten van kinderen.

Een paar voorbeelden van een coöperatieve werkvormen:

- Maak samen met je groepje (3 a 4 kinderen) een tekening of een verhaal;
- Laat de verhalen gezamenlijk voorlezen;
- In de kring een verhaal vertellen;
 - Begin zelf met de eerste zin
 - Laat de leerlingen steeds een zin erbij verzinnen;
 - Ga door tot iedereen een beurt heeft gehad;
 - Kies een kind uit dat het slot van het verhaal mag bedenken.
- Gooi de bal (in de gymzaal, kring of buiten):
 - Gooi de bal naar een leerling en noem zijn naam
 - Als iedereen de bal gehad heeft, komt er een tweede bal bij
 - Maak het spel moeilijker door elementen toe te voegen als je moet de bal vangen of je moet elke keer naar dezelfde persoon gooien.

Meer coöperatieve leerstrategieën vind je op de website www.klassenkracht.nl en in het boek *Coöperatieve leerstrategieën* van Bazalt.

Helpt uit zichzelf een ander die hulp nodig heeft bij het uitvoeren van een taak (6-8 jaar) - hulpvraag

Als een leerling aan jou om hulp vraagt, kun jij die hulpvraag bij de leerlingen leggen bijvoorbeeld: 'wie kan ... even helpen met opruimen, moeilijke som enzovoort'.

- Kijk wie er zelf initiatief nemen om te gaan helpen en geef die kinderen een compliment dat gericht is op het nemen van het initiatief om te helpen.
- Om kinderen te stimuleren om te helpen kun je op een lijst bijhouden hoe vaak een leerling een ander kind helpt. Hang deze lijst zichtbaar op. Je maakt de hulp zo ook voor de kinderen inzichtelijk.
- Als je ziet dat een kind zelf geen initiatief neemt, ga dan in gesprek met dit kind. Hoe komt het dat het zelf niet lukt? Wat heeft het kind nodig zodat het wel lukt? Bedenk hoe je het kind als leerkracht kunt helpen, bijvoorbeeld door het kind te wijzen op anderen die hulp nodig hebben.

Doet aan een ander voor hoe de taak moet worden gedaan (6-8 jaar) –werkvormen om in te zetten.

Laat kinderen aan elkaar uitleggen hoe je iets moet doen/aanpakken. Wanneer kinderen tijdens het zelfstandig werken een opdracht niet snappen, kun je aan een ander kind (die de opdracht wel snapt) vragen om het uit te leggen. Hier leren beide kinderen van. Houd wel in de gaten of er echt geholpen wordt en niet de antwoorden voorgezegd worden.

Geef instructie aan een klein groepje. Verdeel de klas in groepjes met een van deze kinderen als leider. Laat deze kinderen jouw instructie aan het groepje vertellen.

Tweetal coach: Verdeel de klas in tweetallen. De één maakt de eerste opdracht. Hierbij moet hij hardop nadenken, zodat de ander mee kan luisteren.

Wanneer het kind er niet uitkomt, of een fout maakt, mag de ander gaan helpen. Hierna wisselen ze om van rol.

Trekt zich terug als de ander met rust gelaten wil worden (6-8 jaar) – stop houd op

Bespreek met elkaar wat je doet als iemand aangeeft het niet leuk te vinden ('stop houd op'). Draai je om en loop weg, zoek een ander vriendje op om mee te spelen of probeer het na een paar minuten nog een keer. Bespreek daar ook bij dat het niet betekent dat die ander je niet leuk vindt, maar dat je soms alleen wilt zijn.

- Dit kun je met de kinderen oefenen in de klas. Maak tweetallen waarbij nummers 1 de opdracht krijgen om te zeggen dat hij met rust gelaten wil worden. Nummers twee moeten hier op reageren door bijvoorbeeld weg te lopen.
 - Bespreek het na: hoe voelt het voor ze om weg te lopen?

Durft een andere keuze te maken dan een vriend (6-8 jaar) – activiteit kiezen

Wanneer leerlingen geneigd zijn om dezelfde activiteit te kiezen als hun vriend, is het goed om als leerkracht na te gaan waarom zij dit doen. Zijn ze vrienden en willen ze graag iets samen doen? Of durft één van beiden niet iets anders te kiezen omdat hij bang is voor de reactie van de ander? Of is deze persoon makkelijk en heeft het geen voorkeur?

- Bij het indelen van leerlingen bij bepaalde activiteiten kun je hier op in spelen door zelf de groepjes in te delen. Bedenk een circuit vorm met een aantal activiteiten. Leg de activiteiten uit en zeg hoeveel leerlingen aan elke activiteit kunnen meedoen.
- Vraag de leerlingen wie wil beginnen met activiteit 1. Kies zelf uit de leerlingen die hun vinger opsteken, zorg dat je leerlingen die altijd bij elkaar zitten nu uit elkaar haalt. Laat de ander één van de andere activiteiten kiezen, maar vertel erbij dat ze die andere activiteit nog wel gaan doen (na een aantal minuten draai je met je groepje door naar de volgende activiteit).
 - Je kunt ook groepjes indelen door één leerling te vragen wat hij wil doen. vraag wie dat nog meer wil doen en kijk wie hier op reageert. Kiezen kinderen voor die activiteit omdat het een leuke activiteit is of omdat die leerling het kiest? Bespreek dit met ze.
- Laat iedereen 'anoniem' een keuze maken. Bijvoorbeeld als leerlingen mogen kiezen tussen verschillende knutselwerkjes, of bij gymnastiek. Laat elk kind hun naam en voorkeur op een briefje schrijven. Zo voorkom je dat ze iets kiezen wat hun vriend ook doet.

Gaat soms mee in de keuze van een ander (6-8 jaar) – spellen bij gym

Wanneer kinderen moeten samenwerken, zullen ze altijd rekening met de ander moeten houden. Het ene kind gaat dit beter af dan de andere. Leuke spelletjes om dit bij de gymnastiek te oefenen zijn bijvoorbeeld:

- Maak tweetallen. Bind de linkervoet van het ene kind vast aan de rechtervoet van het andere kind. Samen moeten ze zo een parcours doorlopen.
- Deel de klas op in twee groepen. Geef elke groep een aantal voorwerpen waar ze op of in kunnen staan, zoals een matje en hoepels. Met deze voorwerpen moeten ze naar de andere kant van het lokaal komen, zonder de vloer aan te raken. Om dit tot een goed resultaat te brengen, zullen ze moeten samenwerken.
- Estafette: elk groepje krijgt twee stokken en een bal. De eerste twee kinderen houden deze stokken vast (in elke hand een stok, elk houdt een uiteinde vast). Hier wordt de (tennis)bal op gelegd. Ze moeten een parcours afleggen, en geven het dan door aan het volgende tweetal. Wanneer de bal op de grond valt, moet het tweetal opnieuw beginnen.

Accepteert de inbreng van anderen in het spel (6-8 jaar) – coöperatieve spellen

[Coöperatieve spellen](#) zijn er op gericht dat kinderen moeten samenwerken om het doel te bereiken. Dit is erg geschikt om sociale flexibiliteit te oefenen. De kinderen zullen naar elkaar moeten luisteren en samen een tactiek moeten verzinnen. Bespreek met kinderen hoe je dit doet en waarom het waardevol is als iedereen iets inbrengt.

Accepteert het als een ander niet geholpen wil worden (6-8 jaar) – omgaan met een 'nee'

Dit doel heeft te maken met het leren omgaan met een 'nee'. Bespreek in de klas wat je kunt doen wanneer je iemand hulp biedt, maar dit niet geaccepteerd wordt. Bedenk een aantal manieren om hier mee om te gaan (bijvoorbeeld vragen wat de reden is, weglopen, het even later nog een keer proberen).

- Verdeel de klas in groepjes. Geef elk groepje hetzelfde probleem dat ze moeten uitspelen. Ze mogen zelf bedenken hoe ze het oplossen en hoe het afloopt.

Uit zijn mening (4-12 jaar) - Bij het kijken

In de meeste klassen wordt wel een educatief programma gekeken zoals Koekeloere, Huisje Boompje Beestje, Nieuws uit de Natuur en het jeugdjournaal. In deze programma's komen onderwerpen naar voren die aansluiten op de leerlingen én waar de leerlingen zich een mening over kunnen vormen.

- 4-8 jaar → Ga met de leerlingen in gesprek na het programma. Wat hebben ze gezien? Wat ging er goed? Wat ging er niet goed? Hoe zouden de 'spelers' dit anders op kunnen lossen?
- 8-12 jaar → Laat de leerlingen zelf vragen opschrijven tijdens het kijken, wat valt ze op? Bespreek dit na afloop. Wat gaat er goed? Wat moet er anders? Wat vind je van wat je ziet?
- 10-12 jaar → In het jeugdjournaal komen verschillende situaties naar voren. Daag de leerlingen uit om hier zelf over na te denken. Bij problemen die er in de wereld zijn, hoe kunnen ze hier zelf wat mee doen? Hoe zouden ze reageren als ze zelf de burgemeester/koning/crimineel zouden zijn? Bij elke aflevering hoort een stelling. Bespreek deze in de klas.

Tijdens al deze momenten is het belangrijk om de leerlingen eerst zelf te laten nadenken wat ze ergens van vinden, zodat ze niet de mening van de klasgenoten kopiëren. Vraag naar hun eigen mening en laat merken dat deze mening ertoe doet. Een mening is wat jij vindt en kan niet fout zijn.

Uit zijn mening (6-8 jaar) - Think, pair, share

Je mening geven voor de hele klas kan soms eng zijn. Het kan helpen om dan de werkvorm think, pair, share te gebruiken.

- Stel een vraag. Dit kan bijvoorbeeld als introductie van de les ("Vandaag gaan we het hebben over veilig fietsen. Wat zou jij er van vinden dat het dragen van een helm verplicht wordt?"), maar ook als afsluiting ("We hebben vandaag geleerd om eenvoudige breuken bij elkaar op te tellen. Ga eens bij jezelf na hoe dit is gegaan. In hoeverre begrijp je de stof?")
- Laat iedereen hier kort over nadenken (bijvoorbeeld 1 minuut).
- Laat de leerlingen in tweetallen praten over wat ze bedacht hebben. Kies voor de kinderen met weinig SA een kind dat ze aardig vinden, zodat ze makkelijker hun mening durven geven.
- Koppel het tot slot klassikaal terug: wat is er in de tweetallen besproken? Je kunt elk tweetal aan het woord laten, maar ook 1 of 2 duo's.

Voor kinderen die het lastig vinden om voor de hele groep hun mening te geven kan het helpen dat je het van tevoren aangeeft dat je hen zo de beurt geeft.

Uit zijn mening (6-8 jaar) - Discussie in kleine groepjes

Verdeel de klas in groepjes en laat ze een gesprek voeren over (bv. een beladen onderwerp, iets uit het nieuws, een onderwerp uit de methode). Kies voor kinderen met weinig SA een groepje uit waarin zij zich veilig voelen, om zo de drempel lager te maken.

Ieder van de kinderen krijgt 8 lucifers, en de groep krijgt een leeg doosje. Wanneer je wat zegt, leg je een lucifer in het doosje. Wie zijn/haar lucifers kwijt is, mag niet meer meepraten. Uitbreidingsmogelijkheden:

- Wanneer je een ander niet laat uitpraten, moet je een lucifer inleveren.
- Geef minimaal twee argumenten bij je eigen standpunt.
- Kies 1 uit het groepje als groepsleider. Deze houdt toezicht over het verloop van het gesprek, het inleveren van lucifers en een aandachtspunt waar van tevoren voor gekozen is. Bespreek dit na en kijk ook hoe dit de volgende keer beter kan.

Weet wat hij voelt en uit dat (8-12 jaar) - Smiley

Laat de leerlingen met elkaar in gesprek gaan over situaties. De leerlingen ontdekken tijdens deze activiteit dat ze een andere mening kunnen hebben, maar dat de mening van een ander niet fout is.

Vorbereiding leerkracht:

- Print van de emoties boos, blij, bang en verdrietig een smiley op A4 papier. Je kan eventueel ook een nadenkende smiley/vraagteken toevoegen.
- Schrijf situaties op die je de leerlingen kunt aanbieden. Bedenk situaties die aansluiten op wat speelt in de groep. Hoeveel situaties je aan kunt bieden, hangt af van de tijd die je hebt. Voorbeelden voor situaties:
 - 1: Je gaat vanmiddag naar het kinderfeestje van je vriendje.
 - 2: Je gaat op vakantie naar Frankrijk en kent daar niemand.
 - 3: Je hebt met je vriend(in) afgesproken om te spelen, als de school uit is zie je dat ze met iemand anders mee naar huis gaat

Uitvoering:

- Verspreid de vier (of vijf) smileys door de ruimte. Wanneer het met de hele klas gespeeld wordt kun je kiezen voor elke smiley in een hoek van het klaslokaal. In kleinere groepen kun je ze op de grond leggen.
- Leg uit wat je van de leerlingen verwacht.
- Lees een situatie voor, iedere leerling kiest de emotie die hij/zij in die situatie zou voelen. Weten ze het niet, dan mogen ze naar het vraagteken/de nadenkende smiley.
- Laat kinderen bij verschillende smileys aan het woord, laat de leerlingen hun keuzes beargumenteren.

Let tijdens de activiteit op leerlingen die anderen achterna (lijken te) lopen. Geef deze leerlingen de beurt en laat ze hun keuze onderbouwen, help deze leerlingen om hun eigen mening te vormen én te geven.

Weet wat hij voelt en uit dat (8-12 jaar) - Gevoelsmannetje

Gebruik gevoelsmannetjes, zie: [dit filmpje](#) op youtube.

Door middel van concrete poppetjes kunnen kinderen leren om hun emotie te uiten. Deze poppetjes hangen op een centrale plek en als kinderen een bepaalde emotie voelen, dan kunnen zij dit poppetje pakken en op hun tafel leggen/hangen. Deze manier is ook voor kinderen die hun emoties niet zo snel durven te uiten een eenvoudige manier. Als leerkracht kun je het in de gaten houden en een kort gesprekje met de leerling houden.

Zegt nee als hij iets niet wil (4-8 jaar) - Nee zeggen

Ga met de kinderen in gesprek over het zeggen van 'nee'. Het is belangrijk om duidelijk nee te zeggen (met stem en houding) als je iets niet wilt. Ook tegen je beste vriend. Bespreek met de leerlingen hoe je duidelijk kunt aangeven dat je iets niet wilt. Bespreek ook dat je naar iemand toe kunt gaan bij wie je je verhaal kwijt kunt, zoals een vriendje, de juf/meester of ouder. Zorg dat je zelf ook stopt wanneer een ander nee tegen je zegt.

Oefen met de leerlingen in het zeggen van 'nee' door middel van rollenspelen. Dit kan zelfs al bij jonge kinderen, bijvoorbeeld met [deze les](#). Voor de middenbouw is [deze les](#) beschikbaar en voor de bovenbouw [deze les](#).

Een activiteit om nee te leren zeggen:

- Laat alle leerlingen iets meenemen van zichzelf waar ze aan gehecht zijn;
- Laat ze kort iets vertellen over wat ze hebben meegenomen;
- Laat de kinderen zelf tweetallen maken (zodat ze samen zijn met iemand die ze aardig vinden). De één pakt zijn voorwerp erbij, de ander vraagt of hij/zij dit mag lenen;
- Oefen met het zeggen van nee. Hoe leg je uit dat je je voorwerp liever niet uitleent?
- Belangrijk! Bespreek het met zijn allen na: Is het moeilijk om nee te zeggen? Hoe reageert de ander hier op?

Uit zijn emoties zoals blijdschap en teleurstellingen (6-8 jaar) – reflecteren

Tijdens het samenwerken en samenspelen kun je dit naar voren laten komen door kinderen na afloop te laten benoemen hoe ze het vonden gaan. Wat was er wel leuk? Wat was minder leuk?

- Vind je het moeilijk om te reflecteren met kinderen? Op internet zijn er allerlei materialen te vinden wanneer je naar 'reflecteren met kinderen' zoekt. Bijvoorbeeld [deze reflectiebundel](#) van de PO-raad.

Kan een mening of voorkeur onderbouwen (6-8 jaar) – doorvragen

Wanneer leerlingen kunnen aangeven wat ze ergens van vinden of hoe ze zich erbij voelen, kun je als leerkracht doorvragen naar het 'waarom'. Wat vindt de leerling bijvoorbeeld goed aan het samenwerken met andere kinderen? Neem geen genoegen met alleen het antwoord 'leuk' of 'goed', maar vraag door. Kan het kind het niet formuleren, vraag dan eerst andere kinderen en zeg dat je later terugkomt bij dit ene kind. Hij kan zo bij anderen luisteren naar wat zij zeggen en op basis daarvan zijn eigen onderbouwing bedenken.

Zegt duidelijk stop (6-8 jaar) – Stop, hou op.

Voor kinderen die het moeilijk vinden om stop te zeggen wanneer een ander kind te ver gaat, kan het helpen om van tevoren te oefenen. Leer ze aan dat ze 'stop, hou op' moeten zeggen wanneer een ander kind over hun grens heen gaat.

- Zorg dat je stevig staat. Dit kun je oefenen door de kinderen op twee voeten te laten staan (voeten een beetje gespreid) en als leerkracht langs te lopen en elk kind een klein duwtje te geven. Vallen ze om of wankelen ze, dan staan ze niet stevig.
- Kijk overtuigend. Kijk de ander aan en zet het op een serieuze manier. Wanneer je lachend zegt 'stop, hou op' dan denkt de ander misschien dat je het spelletje leuk vindt. Het kan helpen om je wenkbrauwen te fronsen. Kijk boos/streng naar de ander.
- Zeg 'stop, hou op' met een duidelijke, luide stem, zodat de ander het ook hoort. Geef hierbij ook aan waar de ander mee op moet houden, bijvoorbeeld met duwen, pakken of uitschelden.

Spreek met kinderen af dat ze naar de juf toe komen wanneer dit niet werkt en de ander niet ophoudt.

Blijft bij zijn mening wanneer hij gezegd heeft dat hij iets niet wil (6-8 jaar) – discussiëren

Laat de kinderen met elkaar in discussie gaan naar aanleiding van een stelling. Verdeel de klas in tweeën: de ene helft van de klas is voor de stelling, de andere helft tegen. Geef elke groep even de tijd om zich voor te bereiden. De kinderen moeten hun eigen standpunt zo goed mogelijk proberen te verdedigen.

Bedenk een situatie waarin twee mensen allebei iets anders willen, bijvoorbeeld: je vriend wil graag met jou spelen vanmiddag. Of: Een klasgenoot vraagt of hij jouw nieuwe stiften mag lenen.

- Maak tweetallen en geef de één de taak om de ander te overtuigen. De ander moet proberen om vast te houden aan wat hij niet wil.
- Bespreek het na met de klas. Hoe moeilijk is het om vast te houden aan wat je niet wilt?

Geeft aan wat hij de volgende keer anders wil doen (6-8 jaar) – reflecteren

Oefen met de leerlingen op het reflecteren. Dit kan heel makkelijk aan het eind van elke les. Reflecteer niet alleen of de inhoudelijke doelen behaald zijn, maar ook in hoeverre de leerlingen tevreden zijn met hun werkhouding. Wanneer ze denken dat het beter kan, ga dan het gesprek met ze aan en bespreek op welke manier het dan beter kan. Door dit vaker te doen, leren de kinderen beter/kritischer te reflecteren.

Kent eigenschappen van zichzelf (6-8 jaar) – kwaliteiten benoemen

Voor sommige kinderen is het moeilijk om zelf eigenschappen te bedenken die bij je passen. Je kunt ze hier mee helpen door ze te laten kiezen uit twee tegenstellingen: *kun je goed vertellen, of ben je goed in luisteren? Vind je het leuk om spannende dingen te doen, of niet? Ben je goed in rekenen of taal?*

- Je kunt een blad maken waarop zulke tegenstellingen staan. Laat de kinderen dit invullen. Bespreek het na en laat ze een voorbeeld geven: In welke situatie zie je deze eigenschap bij jezelf?
- Je kunt ook kaartjes/plaatjes gebruiken, zoals die van het kinderkwaliteitenspel, spiegel jezelf spel of deugdenspiel. Deze kun je ook zelf maken. Er zijn op internet veel voorbeelden te vinden. Zoek eens op 'kwaliteiten kinderen'. Deze plaatjes maken de eigenschappen visueel en zo duidelijker voor de leerlingen.

Ook klassikaal of in kleine groepjes zijn er veel activiteiten te bedenken. Het is vaak makkelijker om eigenschappen van een ander te bedenken. Zet hier op in, zodat leerlingen leren hoe anderen over hun denken. Het kan hierna makkelijker zijn om iets over zichzelf te noemen.

- Denk aan het zonnetje van de week. Zet één leerling centraal en laat de rest van de klas iets noemen wat deze persoon goed kan.
- Deel de leerlingen in in groepjes en laat ze een ranking maken. Stel een vraag als: *Wie kan goed helpen?* Op 1 zetten ze degene die zij vinden dat dat het beste kan. Je kunt ervoor kiezen om een ranking te maken van iedereen in het groepje, of om een top 3 te maken. De vragen kun je klassikaal stellen, of ze op papier geven zodat het groepje op eigen tempo er doorheen kan. Bedenk wel verschillende vragen, zodat alle leerlingen kans hebben om op 1 te komen. Laat het ze na afloop bespreken en benoemen waarom ze voor iemand hebben gekozen. Laat ook de ander hierop reageren: kun je je erin herkennen? Ben je het ermee eens?

Zegt nee tegen een onredelijk verzoek (6-8 jaar) – oefenen met nee zeggen

Oefen met de kinderen in het zeggen van 'nee'. Deel de groep in tweeën en laat de ene helft aan de ander vragen of ze iets mogen lenen, en de andere helft daar op reageren met nee. Hoe kun je dit netjes zeggen?

- Bespreek met de kinderen hoe je netjes zegt dat je iets niet wilt.
- Herhaal de oefening, laat de kinderen nu het verzoek afwijzen maar dan zonder het woord 'nee' te zeggen.

Durft een andere keuze te maken dan een dominant persoon in de klas (6-8 jaar) – keuzes maken

Probeer verschil te maken in de manier waarop je kinderen laat kiezen. Hieronder staan een aantal suggesties:

- Think, pair, share. Laat kinderen eerst voor zichzelf opschrijven wat ze willen, daarna in tweetallen uitwisselen en vervolgens met de klas.
- Schrijf op het bord de keuzes en laat elk kind zijn keuze kenbaar maken door er een streepje bij te zetten, of een geel plakbriefje op te plakken. Dit kan anoniem.
- Gebruik een online medium, zoals [kahoot](#) om de mening van leerlingen (anoniem) te vragen.
- Met het gebruik van een placemat dwing je leerlingen om eerst zelf na te denken en dan met elkaar te bespreken welke oplossing het beste is.

Weet wanneer je iets vertelt en wanneer niet (6-8 jaar) – complimentensleutel

Je kunt aan dit doel werken door opdrachten te geven waar geheimhouding belangrijk bij is. Een manier waarop je dit kunt doen is de complimentensleutel:

- Een leerling uit de groep krijgt de complimentensleutel (niemand mag weten wie de complimentensleutel heeft);
- De leerling die de complimentensleutel heeft, krijgt de opdracht om de hele dag aan iedereen complimenten te geven zonder dat hij verklapt dat hij de complimentensleutel heeft;
- Aan het einde van de dag mogen de andere leerlingen raden wie de complimentensleutel heeft;
- Geef een compliment als het gelukt is om niks tegen de andere leerlingen te zeggen over de complimentensleutel.

Kan een geheim bewaren (6-8 jaar) – klassenbeloning

Kies een leerling uit die je een geheim vertelt wat hij/zij niet meteen mag delen, bijvoorbeeld dat de klas aan het einde van de dag een beloning krijgt. Spreek hierbij wel een moment af waarop 'het geheim' gedeeld mag worden. Leerlingen leren op deze manier om hun impuls om iets meteen te vertellen, te beheersen. Vertel het de leerling niet te lang van tevoren, wanneer ze moeite hebben met impulsbeheersing (bijvoorbeeld een uur). Dit kun je later altijd uitbreiden.

Tips:

- Over wat je wel en niet kunt delen met anderen kun je met de leerlingen praten in bijvoorbeeld een kringgesprek.
- Als steuntje voor de leerling kun je werken met picto's. Bijvoorbeeld een gezicht met de vinger voor de mond, wat betekent niet doorvertellen.

Schat in wie beschikbaar is om contact mee te gaan maken (6-8 jaar) – gymles

Je kunt aan dit doel werken tijdens bijvoorbeeld de gymles. Verdeel de gymzaal in vakken en laat kinderen zelf groepjes maken. Werk met een vaste structuur, want kinderen die het lastig vinden om hun impulsen te beheersen worden onzeker als ze niet weten wat er van hen wordt verwacht.

Hoe beoordeel je of iemand beschikbaar is? Doe dit aan de hand van de volgende stappen:

- Kijk rustig rond met je armen over elkaar;
- Wie is er alleen?
- Wie geeft signalen dat hij beschikbaar is?
- Maak hierbij als leerkracht duidelijke afspraken over hoe je mag laten zien/merken dat je beschikbaar bent. Dit is namelijk lastig voor kinderen die impulsief reageren;
- Ga naar de leerling toe en maak contact;

Geef als leerkracht complimenten als je ziet dat leerlingen stappen uit het proces zelf laten zien. Herhaling van de verschillende stappen is nodig om het gedrag aan te leren.

Wacht op een goed moment om deel te nemen aan een activiteit (6-8 jaar) – buitenspel

Werk op dezelfde manier als hierboven:

- Kijk eerst naar de activiteit en ga niet zomaar meedoen;
- Maak contact door bijvoorbeeld hallo te zeggen;
- Vraag of je mee mag doen;
- Is het antwoord ja, vraag dan hoe het spel gaat. Wat zijn de regels van het spel?

Geef als leerkracht complimenten als je een leerling één van bovenstaande stappen ziet doen. Je versterkt hiermee het gedrag en attendeert ook andere leerlingen erop.

Tip: Loop in de pauze op het plein en speel met de leerlingen mee. Laat zelf voorbeeldgedrag zien.

Volgt de groepsregels (6-8 jaar) – groepsverantwoordelijkheid

Het hebben van duidelijke regels en routines biedt houvast aan leerlingen. Betrokkenheid ontstaat als leerlingen zelf meedenken over het opstellen van de regels. Bij het opstellen van de regels is het belangrijk om het onderstaande te bedenken.

N.B. Bij routines gaat het vooral om hoe je invulling geeft aan leswisselingen, vrije situaties enzovoort.

Groepsregels moeten...

- positief opgesteld zijn in de vorm van een gedragsverwachting;
- gaan over verantwoordelijkheid voor elkaar;
- gaan over samenwerken;
- duidelijkheid bieden over de manier waarop je besluiten neemt;
- problemen aanpakken.

Denk samen met de leerlingen ook na over consequenties en houdt hierbij het volgende in je achterhoofd: zonder consequentie geen regel.

Als leerlingen het lastig vinden om zich aan de groepsregels te houden, kun je een gedragscontract opstellen. In dit contract maak je afspraken over:

- Welk gedrag je verwacht;
- Consequenties als de leerling zich niet houdt aan de afspraak;
- Laat het contract door zowel ouders als kinderen ondertekenen.

Als ondersteuning kun je werken met een beloningssysteem. Laat leerlingen zelf nadenken over een passende beloning en probeer dit zoveel mogelijk een groepsbeloning te laten zijn.

Tip: Prijs op afstand en corrigeer dichtbij!

Volgt de groepsregels (6-8 jaar) – regel centraal stellen

Maak afspraken met kinderen over vrije situaties (leswisselingen, pauzes enz.).

Stel elke week een regel centraal. Bij het goed opvolgen van de regel verdient de groep een beloning.

- Het taakspel is een methode die je kunt inzetten om bewust met de klas te werken aan regels. Deel de klas in in groepjes en geef elk groepje een stapel kaarten. Geef aan de kinderen aan wanneer je het taakspel begint. Wanneer iemand uit het groepje de afgesproken regel overtreedt, pak je een kaart af. Wanneer het groepje aan het eind van de tijd nog minimaal één kaart overheeft, krijgen zij een beloning.

Past manieren toe om rustig te blijven wanneer hij boos wordt (6-8 jaar) – Stop, denk, doe!

Leerlingen die het moeilijk vinden om rustig te blijven als ze boos worden, kunnen steun hebben aan een duidelijke aanpak om rustig te blijven.

- Oefen met de kinderen manieren om rustig te blijven.
 - Bijvoorbeeld: haal diep adem en probeer op deze manier om spanning kwijt te raken, denk na of tel eerst tot 10 voordat je reageert.
- Stop, denk, doe kaart.
 - Stop=kijk en luister
 - Denk=maak een plan en denk hierbij eventueel hardop
 - Doe =voer wat je bedacht hebt uit.

Gebruik de kaart als hulpmiddel om de verschillende stappen visueel te maken.
- Time-out: Je zegt rustig, maar duidelijk 'ik vind dit niet leuk' en loopt weg.
- Werk met een emotiethermometer. Dit is een thermometer waarbij de verschillende emoties van het kind duidelijk op staan. Het kind kan zo aangeven hoe het zich voelt. Het is visueel voor het kind. Daarna kun je hem helpen om weer rustig te worden.

Kijkt wie beschikbaar is voor hij op iemand afstapt (6-8 jaar) – contact maken

Op een goede manier contact maken met iemand kan lastig zijn. Sommige leerlingen mengen zich ongevraagd in een spel van anderen. Er zijn verschillende suggesties om hieraan te werken.

- Stel meteen aan het begin van het schooljaar duidelijke regels op over hoe je met elkaar omgaat (betrek leerlingen hierbij).

- Doe voor op welke manier je contact kunt maken (modelen). Dit kan door middel van een rollenspel of met poppetjes.
- Maak een stappenplan voor het maken van contact in verschillende situaties (tijdens de les, op het plein, bij de gymles).
- voorbeeld van een stappenplan bij het meedoen aan een spel op het plein:
 - Kijk eerst even naar het spel van anderen;
 - Introduceer jezelf: zeg hallo en noem eventueel de naam van de persoon waarmee je contact wilt maken;
 - Vraag of je mee mag doen en wat de regels zijn van het spel.

Wacht op een goed moment om deel te nemen aan een activiteit (6-8 jaar) – tijd laten zien

Het kan handig zijn om duidelijke afspraken te maken over wanneer je mag deelnemen aan een andere activiteit.

- Gebruik een timer of klok op het digibord om de tijd visueel te maken.
- Bij de gymles kun je bijvoorbeeld verplicht stellen om eerst 5 minuten bij een onderdeel te blijven, waarna ze kunnen wisselen van activiteit. Dit kun je ook in andere situaties toepassen.
- Je kunt ook een stoplicht gebruiken. Wanneer het stoplicht op rood staat, mogen de kinderen niet wisselen van activiteit. Bij groen mag dit wel.

Leer de kinderen om eerst om zich heen te kijken en na te denken wat ze graag willen doen. Wanneer ze iets gekozen hebben, lopen ze daar naartoe. Vraag niet meteen of je mag meedoen maar wacht even rustig af. Verwacht ook niet dat je meteen mee kunt doen, als kinderen een spel aan het doen zijn, kun je niet altijd meteen invoegen.

Helpt niet als je kunt weten dan het niet gewenst is of niet mag (6-8 jaar) -Stoplicht

Zorg voor duidelijke routines in de klas zodat de leerlingen weten wat je van ze verwacht.

Dit geeft rust en veiligheid vooral voor leerlingen die impulsief gedrag laten zien. Een routine kan zijn het werken met het stoplicht. Stoplicht op...

- Rood betekent zelfstandig werken;
- Oranje betekent dat je een ander mag helpen;
- Groen betekent samen werken.

Maak de leerlingen duidelijk dat je elkaar niet mag helpen wanneer het stoplicht op rood staat. Geef duidelijk aan hoe lang het stoplicht op rood staat (bijvoorbeeld 5 of 10 minuten). Het is handig om dan met een timer of klok te werken. Hierdoor maak je de periode van zelfstandig werken visueel. Dit kan klassikaal, maar ook individueel. Start met een korte tijd en breid dit uit wanneer het goed gaat. Hierdoor zorg je ervoor dat leerlingen vanaf het begin af aan de opdracht kunnen volhouden en succeservaringen opdoen. Dit stimuleert hen om het gedrag vaker te laten zien.

Voor sommige leerlingen kan het nodig zijn dat je het afgesproken teken dichterbij brengt, bijvoorbeeld door een gelamineerd rood papier of blokje met rode stip boven op de tafel te zetten als je niet mag helpen. De uitleg kun je ook afdrukken en naast het stoplicht hangen, of een briefje op tafel van individuele leerlingen plakken.

Geeft een compliment over iets dat iemand goed kan (6-8 jaar) – complimentenkaartjes

Een complimentje geven is leuk, maar voor sommige kinderen ook heel lastig. Hierbij heb je als leerkracht een voorbeeldrol. Door zelf veel complimentjes te geven kun je de leerlingen stimuleren om dit ook te doen. Een leuke manier van complimenten geven is het uitdelen van complimentenkaartjes. Leuk om zelf te doen, maar vooral ook heel leuk om het de leerlingen te laten doen. Hier volgen een aantal suggesties over hoe je het aan kunt pakken:

- Je kunt een leerling zelf een andere leerling een compliment laten geven;
- Je kunt er ook voor kiezen om zelf iemand uit te kiezen die een compliment krijgt;
- Je kunt de opdracht geven om aan elkaar een compliment te geven over waar je goed in bent tijdens een samenwerkopdracht. Geef de opdracht vooraf zodat de groepsleden al vast tijdens het samenwerken, kunnen nadenken over waar de anderen goed in zijn.
- Plak een wit a4'tje op ieders rug. Loop door het lokaal heen en schrijf bij iedereen die je tegenkomt iets positiefs op het papier.

Voorafgaand hieraan kun je het volgende met kinderen bespreken:

- Geef de kinderen voorbeelden van hoe je een compliment kunt geven: 'dank je wel dat je me geholpen hebt', 'dat was aardig van je'.
- Vind je het nog lastig om een compliment in woorden te geven, dan kun je dat ook doen met een gebaar (non-verbaal). Bijvoorbeeld een high-five geven of een duim opsteken.
- Laat kinderen kennismaken met verschillende soorten complimenten: over het uiterlijk, wat je kan, wat je hebt en hoe je bent (bijvoorbeeld behulpzaam)

Zie <http://www.klassenkracht.nl/wp-content/uploads/2014/09/complimenten-leren-geven2.docx> voor meer tips.

Geeft een compliment over iets dat iemand goed kan (6-8 jaar) – complimenten geven in groepjes

Deze opdracht kan plaatsvinden tijdens een les waarbij in groepjes wordt gewerkt.

- Vertel de leerlingen aan het begin van de les dat ze na de les complimenten gaan geven aan iedereen in het groepje waar ze in werken. Zo kunnen ze tijdens het werken nadenken over dingen die de ander goed doet.
- Geef na de les gelegenheid om elke leerling in zijn of haar groepje complimenten te laten geven aan de anderen. Vraag ook klassikaal hoe de leerlingen zich voelden wanneer ze een compliment gaven of ontvingen.

Extra: Wanneer het de leerlingen makkelijk afgaat om complimenten te geven in hun eigen groepje, deel dan de groepjes willekeurig in, zodat ze ook complimenten geven aan leerlingen die ze niet zo goed kennen.

Helpt uit eigen initiatief een ander die hulp nodig heeft bij het uitvoeren bij een taak (6-8 jaar) – helpen in stappen

Omdat het helpen van anderen uit eigen initiatief soms nog lastig is voor kinderen, kan de leerkracht in verschillende stappen dit helpende gedrag bevorderen.

- Als eerste kun je als leerkracht zien wanneer een kind hulp nodig heeft, en een ander kind de opdracht geven om dit kind te helpen. Leg hierbij ook uit waarom het kind hulp nodig heeft en hoe je dat kunt zien.
- Stimuleer daarna de kinderen om zelf om zich heen te kijken en te zien wie er hulp nodig heeft, en deze hulp dan ook te bieden. Je kunt bijvoorbeeld kinderen die al klaar zijn met hun werk deze opdracht geven.
- Doe als laatste echt een stapje terug. Zet bijvoorbeeld het stoplicht op oranje, wat betekent dat vragen eerst aan de klasgenoten worden gesteld in plaats van aan de leerkracht. Geef ook de opdracht aan de kinderen om, als je klaar bent met de opdracht, om je heen te kijken wie er hulp nodig heeft en die hulp te bieden.

Herkent de beperking van een ander bij het uitvoeren van een taak (6-8 jaar) – Kwaliteiten en ontwikkelingspunten

Om meer te leren over de kwaliteiten en ontwikkelpunten van de ander en tegelijk van zichzelf, kan onderstaande tijdens en na een leesles of een voorleesmoment worden uitgevoerd. Door dit klassikaal te doen, zullen de leerlingen de kwaliteiten en ontwikkelingspunten van anderen ontdekken en herkennen.

- Lees een verhaal of boek in de klas dat gaat over een persoon die iets wil leren.
- Gebruik dit verhaal als aanleiding voor een kringgesprek, waarin gesproken wordt over dingen waar je goed in kunt zijn, maar dat ook iedereen dingen heeft waarin hij nog beter in wil/kan worden.
- Geef concrete voorbeelden en vraag de leerlingen om zelf te vertellen waar ze goed in zijn en waar ze beter in willen worden. Gebruik eventueel kaartjes van een kwaliteitspel of haal kaartjes met kwaliteiten van het internet. De leerlingen (en ook de leerkracht!) kunnen kaartjes pakken met hun kwaliteiten en hun ontwikkelingspunten, of ze kunnen een kaartje krijgen en vertellen of de kwaliteit bij hen past.

Luistert naar een medeleerling die vertelt dat hij iets anders voelt (6-8 jaar) - meningsverschillen

Om te leren hoe je om moet gaan met meningen die van jouw mening verschillen, kan er een kringgesprek plaatsvinden tijdens en na een activiteit waarin meerdere meningen of gevoelens naar voren komen. Denk bijvoorbeeld aan het vertellen in de kring of het kijken van het nieuws (je kunt de stellingen van het jeugdjournaal gebruiken).

- Bespreek klassikaal welke verschillende meningen en belevingen er van toepassing zijn op deze situatie.
- Maak daarna de stap naar situaties die met ruzie en conflict te maken hebben. Wat is het verschil tussen een meningsverschil en een ruzie (meningsverschillen hoeven niet tot ruzies te leiden)? Hoe luister je naar de mening of het gevoel van de ander (bijvoorbeeld door actief te luisteren en respect te tonen)?
- Geef na de pauze of les die volgt op dit kringgesprek de opdracht om de kinderen elkaar te laten vragen naar hun mening en gevoel na aanleiding van de afgelopen les of pauze.

Extra: Leerlingen kunnen in drietallen oefenen met het luisteren, samenvatten en doorvragen (LSD). Eén leerling vertelt iets, de andere leerling luistert, vat samen en vraagt door en de derde leerling kijkt of dit goed verloopt.

Kan begrijpen wat een ander niet leuk vindt omdat hij het zelf niet leuk vindt (6-8 jaar) - rollenspel

Om dit te kunnen moeten kinderen leren dat dezelfde situatie niet voor iedereen dezelfde emotie oproept. Je kunt hen dit laten ervaren door middel van rollenspel:

- Speel alledaagse situaties na;
- Laat kinderen verschillende rollen spelen zodat ze kunnen ervaren hoe je je voelt in een bepaalde rol;
- Bespreek het rollenspel na.

Je kunt een situatie ook uitspelen met (lego en Playmobil) poppetjes.

Toont spijt en maakt het goed met de ander (6-8 jaar) – excuses geaccepteerd

Zie voor suggesties voor het zeggen van sorry bij het doel 'zegt sorry (4-6 jaar)'

Voeg bij kinderen die deze vaardigheden al verder onder de knie hebben, de opdracht toe dat de excuses geaccepteerd moeten worden door het andere kind. Wanneer hij of zij de excuses niet accepteert, geeft hij of zij aan wat het kind dat sorry heeft gezegd, kan doen zodat de excuses wel geaccepteerd worden (bijvoorbeeld iets maken wat kapot is gegaan, of wat tijd eroverheen laten gaan).

Zegt aardige dingen tegen een ander (6-8 jaar) – zonnetje van de week

Om te oefenen met het zeggen van aardige dingen tegen elkaar, kan het volgende worden gedaan:

- Maak voor elk kind een papieren zon met stroken papier als stralen. Plak een foto van het kind in het midden van de zon of schrijf de naam van het kind erop.
- Hang elke week een andere zon zichtbaar in de klas en laat de kinderen aardige dingen noemen over deze persoon. Schrijf deze aardige dingen op de stralen van de zon.

Helpt een ander als hij merkt dat iets niet lukt (6-8 jaar) – helpen in stappen

Omdat het helpen van anderen uit eigen initiatief soms nog lastig is voor kinderen, kan de leerkracht in verschillende stappen dit helpende gedrag bevorderen.

- Als eerste kun je als leerkracht zien wanneer een kind hulp nodig heeft, en een ander kind de opdracht geven om dit kind te helpen. Leg hierbij ook uit waarom het kind hulp nodig heeft en hoe je dat kunt zien.
- Stimuleer daarna de kinderen om zelf om zich heen te kijken en te zien wie er hulp nodig heeft, en deze hulp dan ook te bieden. Je kunt bijvoorbeeld kinderen die al klaar zijn met hun werk deze opdracht geven.
- Doe als laatste echt een stapje terug. Zet bijvoorbeeld het stoplicht op oranje, wat betekent dat vragen eerst aan de klasgenoten worden gesteld in plaats van aan de leerkracht. Geef ook de opdracht aan de kinderen om, als je klaar bent met de opdracht, om je heen te kijken wie er hulp nodig heeft en die hulp te bieden.

Doet bewust iets aardigs voor een ander (6-8 jaar) - burgerschapsvorming

Om het bewust doen van aardige dingen te bevorderen, kan gedacht worden aan het volgen van een les over burgerschapsvorming. Ideeën zijn om koekjes te bakken voor bejaarden of om brieven te schrijven aan mensen die het minder hebben.

Doet bewust iets aardigs voor een ander (6-8 jaar) – groepsgesprek en benoemen van vaardigheid

In tegenstelling tot het wijden van een les aan het bewust aardige dingen doen voor de ander, kan er ook een kort klassikaal gesprek plaatsvinden.

Hierin kan met elkaar bedacht worden hoe je concreet een ander kunt helpen.

Schrijf deze dingen op een groot vel papier en hang dit zichtbaar op in de klas. Zo worden de kinderen actief herinnerd aan het doen van iets aardigs.

Bespreek af en toe welke dingen van de lijst al uitgevoerd zijn door de kinderen.

Daarnaast kun je als leerkracht het goede voorbeeld geven en aardige dingen doen voor je leerlingen. Benoem het specifiek wanneer een kind iets aardigs doet voor de ander. Hierdoor worden de andere kinderen gestimuleerd om ook iets aardigs te doen.

2.4 Ontwikkelingsniveau 8-10 jaar

	Sluiten en onderhouden van vriendschappen	Samenwerken en samenspelen	Omgaan met ruzies en conflicten	Aansluiting zoeken en houden bij een groep	Een ander helpen
Sociaal initiatief	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Vraagt naar de mening/beleving van de ander 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Geeft aanwijzingen aan iemand die iets niet goed doet 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ <i>Waarschuwt de leerkracht wanneer een ruzie van anderen uit de hand loopt</i> ✓ <i>Maakt een conflict of (dreigende) spanning bespreekbaar</i> 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Stelt zich voor aan onbekende leeftijdsgenoten 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Geeft aanwijzingen aan iemand die iets niet goed doet ✓ Helpt uit zichzelf iemand die iets minder leuk moet doen
Sociale flexibiliteit	<ul style="list-style-type: none"> ✓ <i>Trekt zich terug als de ander met rust gelaten wil worden</i> ✓ <i>Durft een andere keuze te maken dan een vriend</i> 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Overlegt over afspraken en regels ✓ Bedenkt oplossingen bij het veranderen van afspraken ✓ Legt zich neer bij een groepsbeslissing ✓ Sluit een compromis 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Verzint een oplossing bij ruzie ✓ Luistert naar een medeleerling die een oplossing geeft voor een ruzie 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ <i>Past zich aan bij nieuwe situaties</i> ✓ <i>Kan met meerdere kinderen spelen</i> 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ <i>Accepteert het als een ander niet geholpen wil worden</i>
Sociale autonomie	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Toont zich trouw aan (afpraak met) een ander 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ <i>Uit zijn emoties zoals blijdschap en teleurstellingen</i> ✓ <i>Kan een mening of voorkeur onderbouwen</i> 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Toont gevoelens van boosheid, verbaal en non-verbaal (niet slaan en schoppen) 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Geeft zijn mening over een onderwerp wanneer een meerderheid een andere mening heeft 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Blijft de ander helpen ook als er een leukere activiteit zich voordoet ✓ Geeft feedback op het werk of handelen van medeleerlingen ✓ Verliest zich niet in het bieden van hulp ✓ Waakt over eigen grenzen
impulsbeheersing	<ul style="list-style-type: none"> ✓ <i>Weet wanneer je iets vertelt en wanneer niet</i> ✓ <i>Kan een geheim bewaren</i> ✓ <i>Schat in wie beschikbaar is om contact mee te gaan maken</i> ✓ <i>Wacht op een goed moment om deel te nemen aan een activiteit</i> 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ <i>Volgt de groepsregels</i> 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Beheerst zich, als dit nodig is, wanneer hij boos is 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ <i>Kijkt wie beschikbaar is voor hij op iemand afstapt</i> ✓ <i>Wacht op een goed moment om deel te nemen aan een activiteit</i> 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ <i>Helpt niet op momenten dat het niet gewenst is of niet mag</i>

Inlevingsvermogen	✓ Weet wat hij moet doen als je een geheim verklapt	✓ Geeft aanwijzingen aan iemand die het niet goed doet ✓ Helpt een ander om iets in te brengen in de groep	✓ Toont begrip voor de gevoelens van een ander bij ruzie ✓ Weet welk gedrag bij de ander boosheid uitlokt	✓ Toont interesse als iemand iets vertelt	✓ Helpt uit zichzelf iemand die iets minder leuk moet doen ✓ Helpt een ander om iets in te brengen in de groep ✓ Troost een leerling die gepest wordt
-------------------	---	---	--	---	---

Suggesties voor aanpak

Vraagt naar de mening/beleving van de ander (8-10 jaar) - debat

Tijdens een groepsgesprek kun je goed werken aan dit doel. Dit groepsgesprek kan over een actueel thema gaan of over een ander thema dat de leerlingen interesseert. Een goede gespreksvorm om te oefenen met het geven van je mening is het debat.

Verdeel de leerlingen in groepjes. De ene groep bedenkt argumenten voor het thema en de andere argumenten tegen. In het groepsgesprek wisselen jullie de voor- en tegenargumenten uit.

- Elke leerling moet een bijdrage leveren aan het debat. Om te zorgen dat dit ook echt gebeurt, kun je met beurtenstokjes werken.
- Je kunt bij deze werkvorm zelf de grote van de groepen bepalen.
- Denk bij deze werkvorm wel aan het welbevinden van de leerlingen, voelen zij zich veilig en vertrouwen zij elkaar?
- Leerlingen die weinig initiatief laten zien, hebben vaak een negatief zelfbeeld en weinig zelfvertrouwen. Je kunt deze werkvorm dan beter in een klein groepje uit laten voeren.

Geeft aanwijzingen aan iemand die iets niet goed doet (8-10 jaar) – kiezen uit twee voorbeelden

Laat kinderen ervaren welke toon en woordkeus wel en niet fijn voelt: Speel telkens in twee voorbeelden voor hoe je kunt reageren in bepaalde situaties. Laat de kinderen in tweetallen bespreken welke manier het beste voelt en waarom. Laat ze vervolgens zelf ermee oefenen.

- voorbeelden van manieren die niet wenselijk zijn: belerende toon, laten zien dat jij het veel beter kan, met een ander praten over wat iemand niet goed deed, het werk van de ander weggooien/ongedaan maken en het zelf opnieuw doen, ongevraagd gaan helpen, niet luisteren naar redenen van een ander, het persé op jouw manier willen laten doen.

Geeft aanwijzingen aan iemand die iets niet goed doet (8-10 jaar) – handen op de rug

Leer kinderen te vragen of een ander geholpen wil worden/tips wil krijgen. Wordt deze hulp geaccepteerd, help dan zoveel mogelijk met de 'handen op de rug': dus het niet voor de ander gaan doen, maar tips geven.

- Laat kinderen elkaars werk nakijken om te oefenen met het geven van aanwijzingen en ga vervolgens het gesprek aan over wat beter kan.
- Maak zelf bewust een fout en vraag aan de kinderen hoe het dan wel moet. Bespreek met de kinderen welke tips handig zijn om te krijgen en welke niet (is de tip bijvoorbeeld specifiek en haalbaar?)

Hoe je goede aanwijzingen geeft, kun je ook leren in de spelvorm 'een blinde geleiden': iemand met een blinddoek voor de ogen, ga je door een ruimte heen leiden. Je moet goed vooruit kijken en benoemen wanneer er obstakels komen of wanneer er van route gewijzigd moet worden.

Stelt zich voor aan onbekende leeftijdsgenoten (8-10 jaar) – voorstellen

Jezelf voorstellen betekent dat je iets over jezelf moet vertellen. Dit kun je eerst oefenen in een veilige omgeving met je klasgenoten. De volgende stap is jezelf voorstellen aan iemand die je niet zo goed kent of een vreemde.

- Jezelf voorstellen kun je ook oefenen door tweetallen te maken met aan elk tweetal de opdracht zichzelf voor te stellen (laat de luisteraar bij deze oefening terug vertellen wat de spreker heeft gezegd).
- Je kunt dit voorstellen ook doen in de vorm van een interview. Leerling 1 bedenkt vragen die hij de ander stelt. Zorg dat je bij deze opdracht tweetallen maakt van leerlingen die elkaar niet/nauwelijks kennen.
- Je kunt dit ook in de gymzaal of op het schoolplein oefenen. De kinderen lopen door het lokaal en als juf 'sta stil' zegt, zoeken ze iemand op die dicht bij hun staat en vertellen iets over zichzelf. Hierna lopen ze weer verder door het lokaal.
- Iets over jezelf vertellen voor de klas in de vorm van een korte spreekbeurt.
- Maak een tekening over wie je bent en vertel hierbij.
- Laat kinderen een brief schrijven aan bijvoorbeeld een pen vriend. Daarin vertellen zij iets over zichzelf.

Als je jezelf voorstelt:

- Noem je je naam, je leeftijd, waar je woont, etcetera.
- Vertel je iets over jezelf bijvoorbeeld het gezin waar je uitkomt, je school, je hobby's enzovoort.

Geeft aanwijzingen aan iemand die iets niet goed doet (8-10 jaar) – kiezen uit twee voorbeelden

Laat kinderen ervaren welke toon en woordkeus wel en niet fijn voelt: Speel telkens in twee voorbeelden voor hoe je kunt reageren in bepaalde situaties. Laat de kinderen in tweetallen bespreken welke manier het beste voelt en waarom. Laat ze vervolgens zelf ermee oefenen.

- voorbeelden van manieren die niet wenselijk zijn: belerende toon, laten zien dat jij het veel beter kan, met een ander praten over wat iemand niet goed deed, het werk van de ander weggooiën/ongedaan maken en het zelf opnieuw doen, ongevraagd gaan helpen, niet luisteren naar redenen van een ander, het persé op jouw manier willen laten doen.

N.B. deze suggestie staat ook in SI-samenwerken en samenspelen

Helpt uit zichzelf iemand die iets minder leuks moet doen (8-10 jaar) – voordelen

Bespreek met de kinderen dat het fijn is om elkaar te helpen, ook wanneer je iets minder leuks moet doen. Bedenk hiervan de voordelen, bijvoorbeeld: het is gezelliger, het gaat sneller waardoor je eerder klaar bent, als jij nu iemand helpt zal diegene jou de volgende keer ook eerder helpen, en je kunt elkaar helpen als het zelf niet lukt.

Geef als leerkracht het goede voorbeeld (bijvoorbeeld "zal ik je helpen je laatste op te ruimen? Dan gaat het sneller") en complimenteer als anderen het goed doen ("ik zie dat jij hem helpt met schoonmaken. Dat is fijn, zo ben je eerder klaar").

Overlegt over afspraken en regels (8-10 jaar) – afspraken maken

Geef de kinderen voor de pauze 10 minuten de tijd om met elkaar te brainstormen over regels bij de activiteit. Dit kan voor voetbal, maar ook voor tikkertje of verstoppertje. Wijs 1 kind aan die de regels uitschrijft of uittypt (of doe het zelf). Kies de beste (max 5) regels eruit. Je kunt deze regels printen, lamineren en meegeven aan het kind dat de scheidsrechter is. Na afloop van de pauze evalueer je met de klas hoe het gegaan is.

Bedenkt oplossingen bij het veranderen van afspraken (8-10 jaar) – groepsgesprek

Maak het bespreekbaar wanneer je ziet dat kinderen zich niet aan de afspraak houden. Leg uit dat het belangrijk is om je aan een afspraak te houden. Vraag vervolgens hoe het opgelost kan worden. Wanneer de kinderen dit moeilijk vinden, kun je zelf oplossingen aandragen, waaruit de kinderen kunnen kiezen. Hoe vaker je met de kinderen oplossingen bedenkt, des te makkelijker de kinderen een volgende keer zelf met oplossingen komen.

Legt zich neer bij een groepsbeslissing (8-10 jaar) – keuzes geven

Geef de groep als geheel een keuze (bijvoorbeeld of ze nog een kwartier langer aan rekenen willen werken of de les spelling nu willen doen. Ook kun je denken aan iets als welk lied ze mogen zingen of welk filmpje ze gaan kijken). Laat alle kinderen stemmen en zeg dat de keuze met meeste stemmen wint. Er zullen altijd een paar leerlingen teleurgesteld zijn. Bespreek dat dit niet erg is, maar dat je er wel overheen moet zetten.

Sluit een compromis (8-10 jaar) – compromis bedenken

Bespreek met kinderen wat een compromis is. Wanneer sluit je een compromis? Zoek een filmpje (bijvoorbeeld op schooltv.nl) of lees een verhaal voor waarin twee mensen ruzie maken. Pauzeer en bespreek met de kinderen hoe je dit kunt oplossen. Belangrijk bij een compromis is dat alle partijen er mee instemmen. Bij welke oplossing is dat het meeste het geval?

- Geef vervolgens een samenwerkingsopdracht waarin de kinderen aan de hand van een casus kunnen oefenen met het sluiten van compromissen. Houd het proces als leerkracht in de gaten. Lukt het de kinderen niet zelf om een compromis te sluiten, begeleid hen dan hierin.

Verzint een oplossing bij ruzie (8-10 jaar) - brainstormen

Wanneer leerlingen ruzie met elkaar gehad hebben, is het goed om de leerlingen eerst af te laten koelen en een plekje op te zoeken waar je rustig kunt zitten. Laat beide leerlingen vertellen wat er volgens hen is gebeurd. Laat ze daarna op een papier brainstormen hoe dit opgelost kan worden/de volgende keer voorkomen kan worden. Dit kun je hardop doen, maar je kunt de kinderen ook tijd geven om het voor zichzelf op te schrijven. Bespreek de oplossingen die ze bedacht hebben en kies er met elkaar de beste uit. Schrijf deze op een papier en laat er allebei hun handtekening/naam onder zetten.

Luistert naar een medeleerling die een oplossing geeft voor een ruzie (8-10 jaar) – ruzie uitpraten

Wanneer jij als leerkracht een ruzie bemiddelt, laat ze dan eerst allebei afkoelen. Vraag daarna aan beide partijen wat er volgens hen gebeurd is/wat het probleem is. Daarna vraag je aan allebei hoe ze denken dat het opgelost kan worden.

- Wanneer je het idee hebt dat er niet naar elkaar geluisterd wordt, kun je ze vragen om het idee van de ander samen te vatten. Hiermee dwing je ze om goed naar elkaar te luisteren en is het voor jou meteen duidelijk of ze het begrijpen.

Toont zich trouw aan (afspraken met) een ander (8-10 jaar) - Het alter-ego

Een groepje leerlingen (max. 5) gaan met elkaar in gesprek. Ze zitten in een kring en discussiëren over een onderwerp. Iedere leerling (ego) heeft een andere leerling (alter-ego) achter zich zitten. De ego's zijn in gesprek met elkaar, maar mogen alleen zeggen wat is afgesproken met hun alter-ego. Als de ego zich niet aan de afspraak houdt mag het alter-ego vragen om een time-out. Deze rollen kunnen gewisseld worden.

Uitvoering:

- Geef de leerlingen een duidelijke opdracht: Waar gaat het gesprek over? Bespreek ook het doel van de opdracht. Gaat het om samen overleggen? Kennisverdieping? Oefenen met argumenteren? Een ander doel?
- Verdeel de klas in tweetallen of laat ze zelf kiezen.
- Geef de leerlingen de gelegenheid om samen te bepalen wat hun mening/standpunt/argumenten zijn.
- De ego's gaan in een kring zitten, de alter-ego's staan erachter. De ego's beginnen een gesprek.
- De alter-ego's luisteren en grijpen in als dat nodig is door een time-out te vragen (spreek hiervoor een teken af).
- Tijdens de time-out mogen alle koppels samen overleggen.

- Wissel de rollen soms om, het gesprek gaat gewoon verder.

Evalueer achteraf met de leerlingen. Hield iedereen zich aan de afspraken? Is het moeilijk je daaraan te houden? Heeft iedereen mee kunnen praten? Is het doel van de opdracht behaald?

Toont gevoelens van boosheid, verbaal en non-verbaal (niet slaan en schoppen) (8-10 jaar) – boos zijn

Bespreek met kinderen dat het niet erg is om af en toe boos te zijn, en dat je je gevoelens niet moet opkroppen. Hiervoor kun je de emotiethermometer gebruiken.

- Bespreek met kinderen welke situaties je boos maken, en hoe je dat dan kunt laten zien (mimiek, gebalde vuisten, zeggen dat je boos bent).
- Bespreek ook met kinderen wat je kunt doen om uit die boosheid weg te komen.

NB. Eindig de les positief! Laat de kinderen bijvoorbeeld een tekening maken van iets waar ze blij van worden (muziek luisteren, spelletje spelen, een knuffel).

Geeft zijn mening over een onderwerp wanneer een meerderheid een andere mening heeft (8-10 jaar) – mening geven

Zie bovenstaande suggestie. Er zijn verschillende manieren te bedenken waarop kinderen hun mening kunnen geven. Bij de manieren waarbij kinderen anoniem hun keuze kenbaar kunnen maken, zal het voor de kinderen makkelijker zijn om een afwijkende mening te geven. Vooral voor kinderen die het moeilijk vinden, zal dit eerst een veilige manier zijn. Hierna kun je andere manieren gebruiken, waarbij hun mening iets minder anoniem blijft, bijvoorbeeld met gebruik van een wisbordje die ze omhoog houden.

- Zorg voor een veilige omgeving, waarbij kinderen elkaar niet uitlachen maar de mening van een ander accepteren.

Blijft de ander helpen ook als er een leukere activiteit zich voordoet (8-10 jaar) – in de gaten houden

Vaak merk je dat kinderen in het begin gemotiveerd zijn om een ander te helpen, maar dat dit na een tijdje vervaagt, wanneer ze bijvoorbeeld zien dat andere kinderen iets leuks mogen doen (omdat zij bijvoorbeeld al klaar zijn). Dit kan ervoor zorgen dat ze niet meer gemotiveerd zijn om te helpen en beginnen te klagen.

- Wees hier als leerkracht alert op, door bijvoorbeeld van tevoren afspraken te maken. Wanneer kinderen weten wat je mag doen wanneer je klaar bent, komt het niet als een verrassing.
- Ook kun je met de kinderen afspreken dat je verplicht 15 minuten moet helpen, en daarna pas iets leuks kan gaan doen. Of je geeft de kinderen een extra opdracht die ze moeten maken wanneer ze klaar zijn.

Geeft feedback op het werk of handelen van medeleerlingen (8-10 jaar) -

Door middel van peer tutoring kun je kinderen aan een maatje koppelen. Zij maken samen opdrachten en helpen elkaar. Om dit minder oppervlakkig te maken, kun je de kinderen leren om na afloop te reflecteren. Hoe ging het samenwerken? Hoe vind je dat de ander gewerkt heeft? Wat ging er goed, en wat kan de volgende keer nog beter?

- Leer de kinderen hoe je dit het beste kunt benoemen. Bijvoorbeeld door eerst iets positiefs te noemen, daarna een verbeterpunt en tot slot een manier waarop de ander dit kan verbeteren.

Verliest zich niet in het bieden van hulp (8-10 jaar) – afremmen van kinderen

Waar sommige kinderen meer gestimuleerd moeten worden om anderen te helpen, zijn er ook kinderen die afgeremd moeten worden. Zij helpen vaak en nemen soms alles van de ander over, waardoor diegene niks meer hoeft te doen. Vaak weet je na een tijdje wel welke kinderen hier gevoelig voor zijn. Ga met deze kinderen een gesprek aan dat helpen goed is, maar je niet altijd hoeft te helpen. Soms mag je ook 'nee' zeggen. Helpen betekent niet dat je alles overneemt van de ander.

Waakt over eigen grenzen (8-10 jaar) – persoonlijke grenzen

Bespreek met de kinderen wat persoonlijke grenzen zijn. Bespreek ook dat deze per kind kunnen verschillen. Waar het ene kind iets wel accepteert (bijvoorbeeld dat je vastgehouden wordt wanneer je op het plein een spelletje speelt), zal een ander dit niet fijn vinden.

- Laat alle kinderen een poppetje tekenen op papier (of print een poppetje uit). Schrijf bij verschillende lichaamsdelen hoe anderen je aan kunnen raken (bijvoorbeeld bij de hand: hand vasthouden, klap-spelletjes, knuffel geven).
- Pak een rood, oranje en groen kleurpotlood. Kleur alles groen wat jij niet erg vindt. Wanneer je het in sommige gevallen niet zo fijn vindt, kleur het dan oranje en kleur het rood wanneer je het nooit prettig vindt (bijvoorbeeld als kinderen aan je haren zitten).
- Laat de kinderen hun eigen poppetje aan elkaar tonen, zodat ze merken dat elk kind iets anders heeft.
- Bespreek hierna wat je kunt doen om je grenzen te beschermen. Vertel andere kinderen wat je niet prettig vindt, zeg duidelijk 'stop houd op' of loop weg.

Beheerst zich, als dit nodig is, wanneer hij boos is (8-10 jaar) – 5G model

Om je te kunnen beheersen, moet je inzicht hebben in je eigen gedrag en de gevolgen daarvan. Bij het vorige doel zijn suggesties gegeven om rustig te blijven. Wat is het gevolg daarvan?

Een manier om leerlingen hier inzicht in te geven is het werken met een stappenplan dat gebaseerd is op het 5G model (gebeurtenis-gedachte-gevoel-gedrag-gevolg). Er zijn heel veel uitwerkingen van dit model en soortgelijke modellen te vinden op internet.

Wanneer kinderen meer inzicht hebben in hun eigen gedrag, kun je werken aan het volgende:

- Leer kinderen om zelf een time out te creëren, bijvoorbeeld om weg te lopen uit de situatie als er teveel spanning is om het meteen uit te praten.
- Benoem je gevoel. Begin je zin met ik: "ik merk dat ik boos word; ik vind dit niet leuk"
- Kinderen die als ze boos zijn gauw fysiek worden, kun je leren om de emotie bij zichzelf te houden.
 - Als je boos wordt, ga je niet slaan of schoppen. Je stopt je handen in je broekzakken of stampst hard op de grond en zegt: ik baal hiervan.

Weet wat hij moet doen als je een geheim verklapt (8-10 jaar) – les sociale vaardigheden

Het is voor een leerkracht moeilijk om in te grijpen op het moment dat een leerling een geheim verklapt of net heeft verklapt. Daarom is het goed om hier (preventief) een les aan te wijden, waarin de volgende onderdelen aan bod kunnen komen:

- Het weten van het belang van het bewaren van geheimen.
- Het weten wat het verklappen van een geheim teweegbrengt bij de ander.
- Het verbeteren van het reflectievermogen, zodat ingezien wordt dat er sorry gezegd moet worden.
- Het weten wat je moet doen als je een geheim hebt verklapt (bijvoorbeeld het aanbieden van excuses).

Geeft aanwijzingen aan iemand die het niet goed doet (8-10 jaar) - Rara, wie is het

Je kunt gewoon tijdens de lessen aan dit doel werken. Stel: een leerling is klaar met zijn rekenwerk. Geef die leerling nu de gelegenheid om andere kinderen te helpen met hun werk. Je helpt iemand niet door het antwoord te geven, maar door goede aanwijzingen. Je kunt dat op de volgende manier doen:

- Begin altijd met iets positiefs over wat iemand al wel goed doet;
- Vraag toestemming om iemand te helpen bijvoorbeeld: Vind je het goed dat ik even met je meedenk?
- Goede aanwijzingen beginnen met het stellen van vragen over waar een ander in vastloopt;
- Geef daar heel concreet antwoord op en probeer dit vooral te doen in het geven van aanwijzingen. Je geeft iemand zo de kans om zelf het antwoord te geven;
- Doe als leerkracht eerst zelf, bijvoorbeeld tijdens de instructie, voor hoe het geven van aanwijzingen werkt;
- Laat de leerlingen zelf oefenen door aan hen om aanwijzingen over de lesstof te vragen aan het einde van de instructie.

- Je kunt zo gelijk controleren of ze de lesstof hebben begrepen.

Een leuke manier om te oefenen met het geven van aanwijzingen is bijvoorbeeld een raadspel. Een leerling heeft een beroep of woord op zijn rug en vraagt aan de andere leerlingen om aanwijzingen zodat hij kan raden wat het beroep/woord is. Ook met een spel als 'ik zie, ik zie wat jij niet ziet' en het spel 'wie is het' kun je heel goed oefenen met het geven van aanwijzingen.

Helpt een ander om iets in te brengen in de groep (8-10 jaar) – denken, delen, uitwisselen

Het is voor sommige kinderen eng om iets in de groep te zeggen. Het kan dan helpen als je het niet alleen hoeft te bedenken en vertellen, maar dat je het vooraf samen met iemand kunt overleggen. Een methode die hierbij gebruikt kan worden, is: denken, delen, uitwisselen (in het Engels: think, pair, share).

- Geef als leerkracht nadat je een vraag hebt gesteld, de opdracht om hier een paar minuten individueel over na te denken.
- Daarna delen de kinderen hun antwoord in tweetallen met elkaar.
- De tweetallen wisselen om de beurt hun antwoorden uit met de groep.

Toont begrip voor de gevoelens van een ander bij ruzie (8-10 jaar) – bespreking

Het is belangrijk om de aandacht van een kind te richten op het gevoel en de emotie van de ander.

- Wanneer een ruzie of conflict heeft plaatsgevonden, kun je bespreken wat het gevoel van de ander is, hoe je dit kunt zien en wat de invloed van je gedrag op de ander kan zijn.
- Gebruik eventueel een boek of filmpje (bijvoorbeeld van klasstetv.nl) over dit onderwerp om klassikaal over dit onderwerp na te denken.

Weet welk gedrag bij de ander boosheid uitlokt (8-10 jaar) – opstel of tekening

Bij het voorkomen van ruzies en conflicten is het belangrijk dat de kinderen rekening houden met het gedrag waarvan de ander boos kan worden. Dit moet dan echter wel bekend zijn bij de kinderen, voordat er rekening mee gehouden kan worden. Om te ontdekken waar elk kind boos van kan worden, kan de volgende les gegeven worden:

- Begin met een inleiding, waarin je uitlegt dat iedereen van ander gedrag boos kan worden, en dat je beter rekening met elkaar kan houden als je weet waar de ander boos van wordt.
- Geef dan de opdracht om een tekening te maken of een opstel te schrijven. Het onderwerp is: 'Van welk gedrag van de ander wordt jij boos?'
- De tekeningen en/of opstellen worden daarna bijvoorbeeld gepresenteerd aan de klas, voorgelezen of opgehangen.

- Omdat de les gaat over een negatief gevoel (boosheid), is het goed om de les te beëindigen met iets positiefs. Je kunt bijvoorbeeld klassikaal bespreken waar de leerlingen blij van worden, een lied over het onderwerp zingen of een spelletje doen.

Toont interesse als iemand iets vertelt (8-10 jaar) – groepsbespreking

Interesse tonen als de ander iets zegt, is een belangrijke sociale vaardigheid. Als leerkracht ben je hierin een voorbeeld: toon zelf aandacht en interesse als een leerling iets vertelt of presenteert in de klas. Als je merkt dat er leerlingen zijn die geen interesse tonen, kun je het volgende doen:

- Organiseer een bespreking waarin het gaat over de leerlingen die geen interesse toonden (dit kan ook de hele klas omvatten).
- Bespreek met de klas wat hiervan de oorzaken kunnen zijn en ga na wat de oorzaak was.
- Bespreek met elkaar verschillende oplossingen en hoe deze oplossingen toegepast kunnen gaan worden.

Toont interesse als iemand iets vertelt (8-10 jaar) – gebaar tijdens vertellen

Als er 's ochtends een moment is waarop leerlingen iets mogen vertellen, is dit een goede gelegenheid om te oefenen met het tonen van interesse in wat de ander vertelt. In plaats van het om de beurt vertellen, kan een manier worden afgesproken waarop de leerlingen kunnen reageren op elkaars verhaal.

- Bedenk klassikaal een gebaar waarmee je duidelijk kunt maken dat je wilt reageren op het verhaal van de ander, in plaats van zelf iets te vertellen. Denk bijvoorbeeld aan het naar voren steken van je hand, misschien terwijl je een vuist maakt.
- Bespreek hoe je op elkaars verhaal kunt reageren, bijvoorbeeld door een vraag te stellen over het verhaal, of door iets te vertellen wat ermee te maken heeft.

Helpt uit zichzelf iemand die iets minder leuks moet doen (8-10 jaar) – helpen opruimen

Omdat het helpen van anderen uit eigen initiatief soms nog lastig is voor kinderen, kan de leerkracht in verschillende stappen dit helpende gedrag bevorderen. Dit kan specifiek toegepast worden op situaties waarin kinderen iets moeten doen wat ze misschien niet leuk vinden, zoals het opruimen na een activiteit als knutselen of het opruimen aan het einde van de dag.

- Stimuleer de kinderen om elkaar te helpen met klusjes die de ander minder leuk vindt, leg bijvoorbeeld uit dat het gezelliger is wanneer het klusje samen gedaan wordt. Bespreek ook hoe je het aan een ander kunt zien dat hij hulp nodig heeft.
- Benoem het als een kind een ander helpt met een klusje en geef hem een compliment.
- Doe als leerkracht een stapje terug en geef alleen de opdracht om het klusje, bijvoorbeeld opruimen, uit te voeren. De kinderen moeten proberen zelf te kijken wie er hulp nodig heeft.

Helpt een ander om iets in te brengen in de groep (8-10 jaar) – denken, delen, uitwisselen

Het is voor sommige kinderen eng om iets in de groep te zeggen. Het kan dan helpen als je het niet alleen hoeft te vertellen, maar dat je het samen met iemand doet. Een methode die hierbij gebruikt kan worden, is: denken, delen, uitwisselen (in het Engels: think, pair, share).

- Geef als leerkracht nadat je een vraag hebt gesteld, de opdracht om hier een paar minuten individueel over na te denken.
- Daarna delen de kinderen hun antwoord in tweetallen met elkaar.
- De tweetallen wisselen om de beurt hun antwoorden uit met de groep.

Troost een leerling die gepest wordt (8-10 jaar) – brief schrijven

Om te oefenen met het troosten van een gepeste leerling, kan het volgende worden gedaan:

- Schrijf als leerkracht een brief waarin een kind zich voorstelt en vertelt dat hij/zij op school wordt gepest.
- Deel deze brief uit aan de leerlingen en geef de opdracht om een reactie op deze brief te schrijven. De leerlingen moeten het kind troosten en oplossingen bedenken.
- Vervolgens wisselen de leerlingen in tweetallen hun brieven uit, waarbij ze de brieven lezen en vergelijken.

Troost een leerling die gepest wordt (8-10 jaar) – rollenspel met kaartjes

Het troosten van een leerling die gepest wordt, kan geoefend worden door het spelen van een rollenspel, waarbij concrete situaties zich voordoen.

- Maak (eventueel samen met de leerlingen) drie soorten kaartjes die gebruikt gaan worden bij het rollenspel: "Wie pesten er?", "Wie wordt er gepest?" en "Hoe wordt er gepest?" Maak bijvoorbeeld kaartjes met "Twee jongens", "Een stil meisje" en "Uitlachen op het schoolplein".
- Maak samen met de leerlingen ook een vierde soort kaartjes: "Welke oplossing?" Bedenk samen met de leerlingen hoe een gepest kind getroost kan worden of juist niet, bijvoorbeeld: "Meedoen met de pester(s)" of "Naast degene die gepest wordt gaan staan".
- Verdeel de klas in groepjes. Ieder groepje krijgt van elke soort één kaartje, en bereid over deze situatie een toneelstukje voor. Daarna wordt dit klassikaal uitgevoerd.
- Tijdens het naspelen van de peestsituatie kan het toneelstukje even stilgelegd worden om te reflecteren: Was dit een goede oplossing? Wat zou beter werken? Wat zie je aan het kind dat gepest wordt?

2.5 Ontwikkelingsniveau 10-12 jaar

	Sluiten en onderhouden van vriendschappen	Samenwerken en samenspelen	Omgaan met ruzies en conflicten	Aansluiting zoeken en houden bij een groep	Een ander helpen
Sociaal initiatief	✓ <i>Vraagt naar de mening/beleving van de ander</i>	✓ Spreekt een ander op een adequate manier aan als deze zich niet aan de afspraken houdt	✓ <i>Waarschuwt de leerkracht wanneer een ruzie van anderen uit de hand loopt</i> ✓ <i>Maakt een conflict of (dreigende) spanning bespreekbaar</i>	✓ Komt op voor een leerling die in groepsverband gepest wordt	✓ Kan de leerstof uitleggen aan een ander
Sociale flexibiliteit	✓ Maakt verschil in wie hij iets vertelt Merkt het wanneer een ander zich gekwetst voelt en stemt zijn gedrag hier op af	✓ Helpt medeleerlingen die hij minder aardig vindt wanneer dit gevraagd wordt ✓ Neemt bij het samenwerken aan een taak een volgende rol aan	✓ Onderhandelt met een medeleerling over een oplossing bij een ruzie ✓ Bedenkt een compromis	✓ Stelt het groepsbelang boven het eigen belang ✓ Neemt een volgende rol aan en houdt daarbij rekening met de wensen van zichzelf en anderen	✓ Helpt medeleerlingen die hij minder aardig vindt wanneer dit gevraagd wordt
Sociale autonomie	✓ Komt op voor zichzelf bij ongewenste aanrakingen of uitingen door dit te zeggen	✓ Kan eigen kenmerken en capaciteiten noemen bij het uitvoeren van een taak ✓ Neemt bij het samenwerken aan een taak een leidende rol aan	✓ Heeft een afwijkende mening	✓ Komt voor zichzelf op bij ongewenste aanrakingen of uitingen door dit te zeggen ✓ Neemt een leidende rol aan en houdt daarbij rekening met de wensen van zichzelf en anderen	✓ Kent eigen mogelijkheden en beperkingen ✓ Geeft feedback op een prettige manier (bij iets negatiefs ook iets positiefs noemen)
impulsbeheersing	✓ Geeft de ander de ruimte om zijn eigen mening te vertellen over iets dat ze samen meegemaakt hebben	✓ Neemt kritiek in ontvangst zonder boos te worden Past gedrag aan na terechte kritiek van een medeleerling	✓ <i>Beheerst zich, als dit nodig is, wanneer hij boos is</i>	✓ <i>Kijkt wie beschikbaar is voor hij op iemand afstapt</i> <i>Wacht op een goed moment om deel te nemen aan een activiteit</i>	✓ <i>Helpt niet op momenten dat het niet gewenst is of niet mag</i>
Inlevingsvermogen	✓ Merkt het wanneer een ander zich gekwetst voelt ✓ Onderkent gevoelens van jaloezie	✓ Noemt capaciteiten en kenmerken van medeleerlingen	✓ <i>Toont begrip voor de gevoelens van een ander bij ruzie</i> ✓ <i>Weet welk gedrag bij de ander boosheid uitlokt</i>	✓ Heeft oog voor ieders kwaliteiten ✓ Voelt aan wat 'foute' grapjes zijn en stemt zijn gedrag hierop af	✓ Komt op voor een leerling die in groepsverband gepest wordt

Suggesties voor aanpak

Spreekt een ander op een adequate manier aan als deze zich niet aan de afspraken houdt (10-12 jaar) – regels opstellen

Stel met de klas klassenregels op en maak de afspraak om elkaar erop aan te spreken als iemand de regels overtreedt. Bespreek hierbij ook hoe je iemand anders kunt aanspreken, bijvoorbeeld door de regel te noemen en het gedrag dat je zag ("ik zag dat jij hem sloeg, maar we hebben afgesproken om elkaar met respect te behandelen").

- Oefen hiermee aan de hand van een casus. Deze casus kan in groepjes besproken worden, waarbij elk groepje tot een oplossing moet komen. Ook kunnen deze casussen uitgespeeld worden in rollenspelen. Zorg er wel voor dat de leerlingen de opdracht serieus nemen.

Maak afspraken over hoe een spel op het plein gespeeld moet worden en stel een spelleider aan. De spelleider zorgt ervoor dat iedereen zich aan de spelregels houdt.

Coöperatieve werkvormen en samenwerkopdrachten zijn heel erg geschikt om hieraan te werken. Je kunt hierbij zelf een leider aanstellen of de kinderen zelf laten experimenteren met het verdelen van rollen. De groepsleider zorgt ervoor dat iedereen zich aan de regels houdt. Zorg dat alle kinderen om de beurt de groepsleider zijn.

Komt op voor een leerling die in groepsverband gepest wordt (10-12 jaar) – pestgedrag

Pesten is een moeilijk onderwerp, waar klassikaal aandacht voor moet zijn. Als leerkracht heb je hierin de rol van voorlichter. Vertel wat de impact van pesten is. Het is aan te raden om dit meteen bij de start van het schooljaar te doen en dan ook duidelijk af te spreken hoe je met elkaar omgaat. Het hebben van duidelijke gedragsregels helpt leerlingen om ook elkaar aan te spreken op gedrag. Herhaal de regels ook regelmatig bijvoorbeeld een keer in de zes weken. Enkele suggesties hoe je aan dit doel kunt werken:

- Bespreek pestgedrag met je groep. Laat kinderen eventueel aan de hand van beelden zien hoe erg pesten voor een slachtoffer is;
- Leg het verschil tussen pesten/plagen uit. Belangrijkste verschillen zijn: bij plagen is er sprake van gelijkwaardigheid een tegen een, bij pesten vaak meer tegen een; plagen kort, pesten duurt lang enz.
- Bespreek met je groep de verschillende groepsrollen (leiders, volgers toeschouwers enz.);
- Bespreek met kinderen dat het melden van pesten geen klikken is, maar een verantwoordelijkheid die je hebt t.o.v. elkaar;
- Niets doen als je ziet dat iemand gepest wordt is net zo erg als zelf pesten;
- Oefen met het voor elkaar op komen aan de hand van een casus.

Kan de leerstof uitleggen aan een ander (10-12 jaar) – leerstof presenteren

Een leuke manier om leerlingen te laten ervaren hoe het is om leerstof uit te leggen aan de hele groep, is om een onderwerp bij bijv. een zaakvak te laten presenteren in kleine groepjes:

Verdeel de onderwerpen van een les(senserie) over verschillende groepjes. Elk groepje maakt die les, zoekt extra informatie erover op in boeken of op internet, en bereidt dit voor om te presenteren aan de rest van de klas.

Maak met elkaar een woordweb/-lijst met criteria waar een goede uitleg aan moet voldoen. Je kunt ook eisen opstellen voor de presentatie, bijvoorbeeld dat alle kinderen een powerpoint-presentatie moeten maken en dat de klas aan het einde van de les een opdracht/quiz moet maken.

- Laat de kinderen oefenen met deze lijst met criteria bij een uitleg door de leerkracht: heeft de leerkracht het zo goed mogelijk gedaan? Hoe zag je de verschillende criteria terugkomen?

Laat de medeleerlingen tijdens of na afloop van de uitleg beoordelen: eerst een 'top' laten noemen (iets wat goed ging). Daarna mogen ze een 'tip' geven: wat kan nog beter. Noem niet alleen wat beter kan, maar ook hoe ze het de volgende keer beter kunnen doen. Zo maak je leerlingen bewust van hoe je een goede presentatie houdt en zijn ze actief tijdens de presentatie van anderen. Zorg wel voor een veilige sfeer, waarin ook het positieve wordt genoemd. Kinderen kunnen presenteren eng vinden.

Kan de leerstof uitleggen aan een ander (10-12 jaar) – elkaar helpen

Laat een kind dat al klaar is een ander kind helpen. Bespreek met elkaar hoe je iets goed uitlegt, bijvoorbeeld door eerst een som voor te doen en daarna die ander een som te laten maken en hardop na te denken. Wanneer diegene er niet uitkomt, of een fout maakt, mag je hem hierbij helpen. Je mag geen antwoorden voorzeggen en kinderen niet uitlachen of uitschelden wanneer zij een fout maken.

Maakt verschil in wie hij iets vertelt (10-12 jaar) – kiezen met wie je deelt

Bespreek met de leerlingen dat je niet alles met iedereen deelt. Dat kun je bijvoorbeeld doen met het volgende spel:

- Deel de klas in 4 hoeken. Er moet genoeg bewegingsruimte zijn tussen de hoeken. Hoek 1 staat voor de familie, hoek 2 vrienden, hoek 3 de meester of juf en hoek 4 niemand.
- Lees een situatie voor of laat een kind één bedenken. Bijvoorbeeld 'je vindt het eng om naar de tandarts te gaan', 'je hebt nieuwe kleren' of 'je hebt ruzie met je vriend(in)'.

Merkt het wanneer een ander zich gekwetst voelt en stemt zijn gedrag hier op af (10-12 jaar) – klassengesprek

Bespreek met de kinderen wat 'gekwetst voelen' is. In welke situaties voel je je gekwetst en hoe uit zich dat? Geef zelf als leerkracht een persoonlijk voorbeeld en vraag daarna aan de kinderen om een voorbeeld te geven (mag echt meegemaakt zijn, maar ook verzonnen). Bedenk daarna met zijn allen ideeën hoe je iemand kunt helpen die zich gekwetst voelt. Soms helpt het om te praten, afleiding te zoeken of diegene even alleen te laten. Wat het beste werkt, hangt van de situatie en de persoon af.

Helpt medeleerlingen die hij minder aardig vindt wanneer dit gevraagd wordt (10-12 jaar) – groepjes indelen

Maak er een gewoonte van dat je bij samenwerkingsopdrachten de klas iedere keer in andere groepjes indeelt. Dit kun je bijvoorbeeld laten doen via de website <http://www.maakgroepjes.xyz/nl>

- Zorg dat de leerlingen van tevoren weten dat ze worden ingedeeld. Vertel ook dat je niet altijd bij iemand in het groepje komt die je aardig vindt, maar dat het maar voor 1x is.
- Wanneer kinderen weigeren om met elkaar samen te werken, kun je hen dan ook duidelijk uitleggen dat het maar voor één opdracht is en dat het belangrijk is om ook met kinderen te kunnen samenwerken die je misschien minder aardig vindt.

Neemt bij het samenwerken aan een taak een volgende rol aan (10-12 jaar) – taken binnen het groepje

Verdeel de klas in gelijke groepjes voor een (samenwerkings)opdracht. Dit kan een discussie zijn, het maken van een spellingsdictee, of een spelletje waarbij ze zo snel mogelijk iets moeten opschrijven (plaatsen die beginnen met de letter d, dieren met een k, sommen met als antwoord 360, etc.).

- Geef enkele leerlingen uit het groepje een extra taak. Dit kan zijn leider, maar ook notulist die alles opschrijft, of tijdsbewaker. Zorg ook dat enkele kinderen geen taak hebben, zodat zij meer moeten volgen.

Onderhandelt met een medeleerling over een oplossing bij ruzie (10-12 jaar) - onderhandelingsproces

Bij kinderen van 8-10 jaar is het doel om naar elkaar te luisteren als ze ideeën aandragen voor het oplossen van een ruzie (zie de suggestie hierboven). Wanneer kinderen dit goed beheersen en ze wat ouder worden, dan kun je ze zelf laten beslissen hoe ze de ruzie gaan oplossen. Houd het onderhandelingsproces als leerkracht wel in de gaten en bemiddel waar nodig.

Bedenkt een compromis (10-12 jaar) – compromis stellen als leerkracht

Laat als leerkracht zien dat jij soms ook een compromis moet sluiten. Betrek de leerlingen hierbij.

Bijvoorbeeld: Leg de rekenles stil en vertel de kinderen hoe laat het is. Zeg dat het eigenlijk tijd is om de les af te ronden, omdat er nog spelling moet worden gedaan, maar benoem ook dat de leerlingen heel hard aan het werk zijn maar de les nog niet afhebben, dus dat je eigenlijk wel verder wilt gaan met rekenen.

- Je kunt als leerkracht zelf met een compromis komen en dit hardop nadenkend aan de leerlingen vertellen, maar je kunt ook de kinderen vragen hoe zij het zouden oplossen. Willen ze bijvoorbeeld spelling op een later moment inhalen, of willen ze rekenen meenemen als huiswerk?
- Sluit een compromis waar de meerderheid zich in kan vinden. Hierdoor zullen de kinderen zich gehoord voelen en merken dat het normaal is om een compromis te stellen, omdat het niet altijd gaat zoals je wilt.

Stelt het groepsbelang boven het eigen belang (10-12 jaar) – coöperatieve spellen

[Coöperatieve spellen](#) zijn erg geschikt om te oefenen met het werken als een groep. Iedere leerling speelt apart, maar de groep in zijn geheel heeft een einddoel. Dit zal betekenen dat je je soms moet opofferen voor de groep.

Neemt een volgende rol aan en houdt daarbij rekening met de wensen van zichzelf en anderen (10-12 jaar) – taken binnen het groepje

Verdeel de klas in gelijke groepjes voor een (samenwerkings)opdracht. Dit kan een discussie zijn, het maken van een spellingsdictee, of een spelletje waarbij ze zo snel mogelijk iets moeten opschrijven (plaatsen die beginnen met de letter d, dieren met een k, sommen met als antwoord 360, etc.).

Geef enkele leerlingen uit het groepje een extra taak. Dit kan zijn leider, maar ook notulist die alles opschrijft, of tijdsbewaker. Zorg ook dat enkele kinderen geen taak hebben, zodat zij meer moeten volgen.

Het is ook mogelijk om een taak toe te delen als 'volger'. Bespreek dat je met deze taak niet niks hoeft te doen. Wanneer de groep iets bedenkt waar je het niet mee

Helpt medeleerlingen die hij minder aardig vindt wanneer dit gevraagd wordt (10-12 jaar) – tafelgroepjes

Kinderen zijn snel geneigd om alleen hun vrienden te helpen, maar toch kan het goed zijn om ook eens iemand te helpen die je minder aardig vindt/denkt te vinden. Om de leerlingen te laten merken dat het goed is om ook eens met een ander samen te werken, kun je er voor kiezen om regelmatig van tafelgroepjes te wisselen.

- Wissel na elke vakantie van groepjes, of kies een ander vast moment zoals de eerste van de maand.
- Maak zelf de groepjes of laat de kinderen kiezen. Je kunt het ook deels in de hand houden door bijvoorbeeld één jongen en één meisje aan te wijzen die er allebei nog 1 leerling bij kiezen. Laat ze leerlingen kiezen naast wie ze nog niet hebben gezeten.
- Maak ook duidelijke afspraken voor wanneer het niet goed gaat. Bijvoorbeeld: na 3 waarschuwingen zitten alle leerlingen apart. Je zou hier ook het Taakspel voor kunnen gebruiken (<http://www.taakspel.nl/>).
- Gebruik veel coöperatieve werkvormen in de klas. Zo worden ze verplicht om samen te werken en leren ze elkaars kwaliteiten kennen.

Komt voor zichzelf op bij ongewenste aanrakingen of uitingen door dit te zeggen (10-12 jaar) - Rollenspel

Laat de kinderen situaties uit- of naspelen in een rollenspel waarbij ze voor zichzelf op moeten komen. Voor de jongere kinderen kun je een rollenspel van tevoren helemaal vastleggen. Bijvoorbeeld door een verhaal (uit een prentenboek) letterlijk na te spelen. Dit kan in de vorm van een rollenspel, maar kan ook met poppen gebeuren.

Bij oudere kinderen kun je de klas verdelen in groepjes en elk groepje een situatie meegeven, waarbij ze zelf moeten bedenken hoe het afloopt. Je kunt elk groepje dezelfde situatie meegeven zodat je de aflopen met elkaar kunt vergelijken, of elk groepje een andere maar wel soortgelijke situatie. Belangrijk hierbij is dat je elk rollenspel na afloop bespreekt met de klas. Wat was er goed/realistisch, hoe reageert de ander erop?

Ook kun je de leerlingen zelf een situatie laten bedenken waarin ze moeten opkomen voor zichzelf bij ongewenste aanrakingen of uitingen (10-12 jaar). Geef vooraf genoeg tijd om een situatie te bedenken en uit te werken, voor ze beginnen met uitspelen.

Kan eigen kenmerken en capaciteiten noemen bij het uitvoeren van een taak (10-12 jaar) – eigen kwaliteiten

Vertel aan welke opdracht de kinderen moeten gaan werken. Laat iedereen daarbij eerst nadenken over waar ze goed in zijn. Vraag vervolgens wie er goed is in het leiden van een groepje. Kies een aantal kinderen uit, zij vormen de groepjes. Laat elke leider een groepje vormen met verschillende capaciteiten en laat ieder taken doen die bij zijn capaciteit past.

- Vinden kinderen het moeilijk om te benoemen waar ze goed in zijn? Zet het kinderkwaliteitenspel eens in. Op internet zijn ook veel materialen te vinden, zoals [deze publicatie](#) van CPS.

Neemt bij het samenwerken aan een taak een leidende rol aan (10-12 jaar) – taken binnen het groepje

Verdeel de klas in gelijke groepjes voor een (samenwerkings)opdracht. Dit kan een discussie zijn, het maken van een spellingsdictee, of een spelletje waarbij ze zo snel mogelijk iets moeten opschrijven (plaatsen die beginnen met de letter d, dieren met een k, sommen met als antwoord 360, etc.).

Geef enkele leerlingen uit het groepje een extra taak. Zorg dat één van de kinderen leider is, daarbij kun je bijvoorbeeld kiezen voor een notulist die alles opschrijft, of tijdsbewaker. Zorg ook dat enkele kinderen geen taak hebben, zodat zij meer moeten volgen. Zorg dat de leider duidelijke taken heeft, zoals het geven van de beurt en zorgen dat kinderen niet door elkaar praten. Andere kinderen moeten hier naar luisteren. Wanneer deze taken van tevoren duidelijk gemaakt zijn, zal het voor kinderen iets makkelijker worden om een leidende rol aan te nemen. Ook zorgen kleine groepjes ervoor dat het minder eng is.

Heeft een afwijkende mening (10-12 jaar) – debatteren

Debatteren is een leuke manier om met de kinderen in discussie te gaan. Op internet zijn allerlei tips te vinden hoe je dit kunt aankleden.

- Zorg ervoor dat je vooraf alle regels duidelijk hebt besproken. Er moet een veilige sfeer in de klas zijn, wil het debatteren zijn doel bereiken.

Komt voor zichzelf op bij ongewenste aanrakingen of uitingen door dit te zeggen (10-12 jaar) – rollenspel

Laat de kinderen situaties uit- of naspelen in een rollenspel waarbij ze voor zichzelf op moeten komen. Voor de jongere kinderen kun je een rollenspel van tevoren helemaal vastleggen. Bijvoorbeeld door een verhaal (uit een prentenboek) letterlijk na te spelen. Dit kan in de vorm van een rollenspel, maar kan ook met poppen gebeuren.

Bij oudere kinderen kun je de klas verdelen in groepjes en elk groepje een situatie meegeven, waarbij ze zelf moeten bedenken hoe het afloopt. Je kunt elk groepje dezelfde situatie meegeven zodat je de aflopen met elkaar kunt vergelijken, of elk groepje een andere maar wel soortgelijke situatie. Belangrijk hierbij is dat je elk rollenspel na afloop bespreekt met de klas. Wat was er goed/realistisch, hoe reageert de ander erop?

Ook kun je de leerlingen zelf een situatie laten bedenken waarin ze moeten opkomen voor zichzelf bij ongewenste aanrakingen of uitingen (10-12 jaar). Geef vooraf genoeg tijd om een situatie te bedenken en uit te werken, voor ze beginnen met uitspelen
N.B. deze suggestie staat ook in SA-sluiten en onderhouden van vriendschappen

Neemt een leidende rol aan en houdt daarbij rekening met de wensen van zichzelf en anderen (10-12 jaar) – taken binnen het groepje

Verdeel de klas in gelijke groepjes voor een (samenwerkings)opdracht. Dit kan een discussie zijn, het maken van een spellingsdictee, of een spelletje waarbij ze zo snel mogelijk iets moeten opschrijven (plaatsen die beginnen met de letter d, dieren met een k, sommen met als antwoord 360, etc.).

Geef enkele leerlingen uit het groepje een extra taak. Zorg dat één van de kinderen leider is, daarbij kun je bijvoorbeeld kiezen voor een notulist die alles opschrijft, of tijdsbewaker. Zorg ook dat enkele kinderen geen taak hebben, zodat zij meer moeten volgen. Zorg dat de leider duidelijke taken heeft, zoals het geven van de beurt en zorgen dat kinderen niet door elkaar praten. Andere kinderen moeten hier naar luisteren. Wanneer deze taken van tevoren duidelijk gemaakt zijn, zal het voor kinderen iets makkelijker worden om een leidende rol aan te nemen. Ook zorgen kleine groepjes ervoor dat het minder eng is.

N.B. deze suggestie staat ook in SA-samenwerken en samenspelen

Kent eigen mogelijkheden en beperkingen (10-12 jaar) - kwaliteiten

Er zijn spelletjes beschikbaar waarmee je kinderen bewust kunt maken van hun eigen kwaliteiten, bijvoorbeeld [het kinderkwaliteitenspel](#).

Wanneer je een gesprekkencyclus op school hanteert, dan kun je deze kwaliteiten gebruiken om met de kinderen te bespreken waar ze goed in zijn en wat ze nog willen leren. De doelen die gesteld worden, kunnen ingaan op het ontwikkelen van hun kwaliteiten of het groeien in bepaalde kwaliteiten.

Geeft feedback op een prettige manier (bij iets negatiefs ook iets positiefs noemen) (10-12 jaar) – tips en tops

Oefen met kinderen om tips en tops te geven aan elkaar. Dit kan bij een spreekbeurt of boekpresentatie, maar ook heel goed bij het laten zien van (creatief) werk.

- Bespreek welke tips en tops goed zijn en welke niet. Bijvoorbeeld 'ik vond het goed' is te algemeen. 'ik vond dat je duidelijk sprak' is al beter.
- Door dit vaker te oefenen en als leerkracht kritisch te zijn op de tips en tops die de kinderen geven, leer je kinderen om goede feedback te geven.

Geeft de ander de ruimte om zijn eigen mening te vertellen over iets dat ze samen meegemaakt hebben (8-12 jaar) – debat

Om te oefenen met het geven van je mening kun je de werkvorm debatteren gebruiken:

- Laat een van de leerlingen (gespreksleider) kort de aanleiding van het debat toelichten. Denk hierbij aan een recente gebeurtenis waarover leerlingen van mening kunnen verschillen, maar je kunt ook over een thema debatteren;
- Je kunt als leerkracht ook zelf het onderwerp toelichten, maar door de regie bij de leerling te laten kun je tegelijkertijd werken aan sociale autonomie (een leidende rol aannemen);
- Doel is dat iedereen zijn mening kan geven;
- Om ervoor te zorgen dat alle leerlingen aan de beurt komen, kun je werken met beurtstokjes (door op deze manier te werken kun je tegelijkertijd werken aan impulsbeheersing en sociaal initiatief);
- Geef elk kind een aantal beurtstokjes;
- Zijn je stokjes op dan mag je niet meer reageren;
- Laat een of twee kinderen de meningen opschrijven;
- Werk met categorieën bijvoorbeeld voor en tegen;
- Laat de gespreksleider de verschillende meningen kort samenvatten.

Een andere werkvorm is 'stel een vraag':

De leerkracht stelt een vraag en alle kinderen mogen daar individueel over nadenken. Daarna wisselen ze hun gedachten in groepjes uit. Vraag klassikaal per groepje wat er bedacht is.

Neemt kritiek in ontvangst zonder boos te worden (10-12 jaar) – feedback krijgen

Omgaan met kritiek is vaak heel moeilijk. Veel mensen/kinderen voelen zich persoonlijk aangevallen. Het is daarom belangrijk om leerlingen te leren op een goede manier feedback te geven (zie volgende doel). Kritiek incasseer je op de volgende manier

- Je zegt rustig wat je ervan vindt.
Bijvoorbeeld: "daar ben ik het niet mee eens, omdat..."
- Je haalt je schouders op en loopt weg.

Past gedrag aan naar terechte kritiek van medeleerling (10-12 jaar) – feedback geven

Oefen met leerlingen hoe je op een goede manier feedback kunt geven. Dit kan door het bespreken van groepswork, maar ook bij een spreekbeurt. Belangrijk hierbij is:

- Gebruik de ik-boodschap: ik vind..., ik denk...
- Geef feedback op het proces, de samenwerking opdracht het samenspel enz. Wat ging goed en wat kan beter;
- Feedback gaat over gedrag, wat iemand doet, en niet over de persoon.
- Feedback zorgt ervoor dat je een beter eindproduct kunt neerzetten. Bespreek dit met leerlingen laat eventueel voorbeelden zien;
- Oefen hiermee laat kinderen elkaar tips en tips geven. Tegenover een tip staan twee tips;
- Leer kinderen om concreet feedback te vragen/geven. Dit begint heel klein met bijvoorbeeld het maken van een keuze bijvoorbeeld welke kleur verf je gaat gebruiken voor je schilderij.
- Bespreek ook wat de waarde is van deze feedback. Ga je het de volgende keer anders aanpakken? Anderen zien soms meer dan jij zelf, waardoor het waardevol kan zijn om van anderen te horen hoe iets overkomt.

Tip: Leer kinderen bij het feedback geven ook hun feedback te motiveren, bijvoorbeeld: ik vind rood mooier omdat...

Merkt het wanneer een ander zich gekwetst voelt (10-12 jaar) – filmpje en gesprek in groepjes

Werken aan het voorkomen van het kwetsen van anderen is belangrijk in een klas. Op de volgende manier kan aandacht aan dit onderwerp gegeven worden:

- Bekijk klassikaal een filmpje met als onderwerp het kwetsen van anderen en hoe je ziet of een persoon is gekwetst (maak bijvoorbeeld gebruik van klasses.nl / schooltv.nl).
- Deel de klas daarna in groepjes in en geef de opdracht om te bespreken wanneer jij je gekwetst zou voelen en waarom. De leerkracht kan hiervoor een casus bedenken en uitdelen. Ook is het belangrijk om te bespreken hoe je kunt voorkomen dat je de ander kwetst.
- Bespreek als laatste klassikaal de bevindingen.

Onderkent gevoelens van jaloezie (10-12 jaar) – filmpje en gesprek in groepjes

Werken aan het voorkomen van gevoelens van jaloezie is belangrijk in een klas. Op de volgende manier kan aandacht aan dit onderwerp gegeven worden:

- Bekijk klassikaal een filmpje met als onderwerp het hebben van gevoelens van jaloezie en hoe je ziet of een persoon jaloers is, of geef klassikaal een introductie op het onderwerp.
- Deel de klas daarna in groepjes in en geef de opdracht om te bespreken wanneer jij je jaloers voelt en waarom. De leerkracht kan hiervoor een casus bedenken en uitdelen. Geef daarnaast ook de opdracht om oplossingen te bedenken voor de gevoelens van jaloezie.
- Bespreek als laatste klassikaal de bevindingen.

Noemt capaciteiten en kenmerken van medeleerlingen (10-12 jaar) – kwaliteitenkaartjes

Om te oefenen met het zien van de kwaliteiten van de ander en het uitleggen waar iemand goed in is, kan de volgende les worden gevolgd:

- Maak zelf of maak met de klas een aantal kaartjes met vaardigheden en kwaliteiten. Maak hierbij bijvoorbeeld gebruik van het internet.
- Laat de kinderen om de beurt een kaartje pakken en geven aan het kind dat volgens hen die vaardigheid of kwaliteit heeft. Laat hen ook uitleggen waarom dat kaartje bij het kind past. Let erop dat elk kind minstens één kaartje ontvangt.
- Een andere manier is om de klas in groepjes of tweetallen te laten werken. Iedereen geeft hierbij één kaartje aan degene naast hem en legt uit waarom hij dat kaartje gekozen heeft.

Heeft oog voor ieders kwaliteiten (10-12 jaar) – taken verdelen

Om te bevorderen dat leerlingen oog hebben voor elkaars kwaliteiten, kan tijdens het uitvoeren van een opdracht in groepjes het volgende worden gedaan:

- Laat de leerlingen voordat ze aan de opdracht beginnen, bepalen wie welke taak gaat uitvoeren. Laat elke leerling uitleggen welke kwaliteiten hij heeft, waardoor hij de betreffende taak goed zou kunnen uitvoeren. Ook kan een uitgangspunt zijn dat leerlingen bepaalde vaardigheden willen ontwikkelen waar ze nog niet (voldoende) over beschikken.
- Beschrijf als leerkracht eventueel verschillende mogelijke taken bij de opdracht, zodat het verdelen makkelijker gaat.

Voelt aan wat 'foute' grapjes zijn en stemt zijn gedrag hierop af (10-12 jaar) – briefjes schrijven en doorgeven

Foute grapjes zijn grapjes waarbij de ander zich gekwetst voelt en niet mee kan lachen. Het is belangrijk dat leerlingen beseffen wat deze grapjes voor invloed hebben op de ander. Daarom kan het volgende spel worden gespeeld:

- Alle leerlingen schrijven een onvriendelijke of kwetsende boodschap of grap op een briefje en leveren dit in bij de leerkracht. Er wordt geen naam op gezet.
- Vervolgens deelt de leerkracht de briefjes willekeurig uit. De kinderen lezen het briefje.
- Daarna worden de briefjes doorgegeven in de klas, totdat de leerkracht 'stop' zegt. De leerlingen mogen het briefje lezen wat ze op dat moment vasthebben. Dan worden de briefjes weer doorgegeven, enz.
- Bespreek na een aantal keer klassikaal hoe het voelt om anonieme, onvriendelijke boodschappen of grapjes te lezen. Bespreek of het de eerste keer anders voelde dan de laatste keer, hoe het was om het briefje te schrijven en wat het verschil is met het direct zeggen van de boodschap tegen de ander.

Belangrijk! Besluit de les door iets positiefs te doen, laat de leerlingen bijvoorbeeld iets aardigs op een briefje schrijven en speel hetzelfde spel.

Komt op voor een leerling die in groepsverband gepest wordt (10-12 jaar) – pestgedrag

Pesten is een moeilijk onderwerp, waar klassikaal aandacht voor moet zijn. Als leerkracht heb je hierin de rol van voorlichter. Vertel wat de impact van pesten is. Het is aan te raden om dit meteen bij de start van het schooljaar te doen en dan ook duidelijk af te spreken hoe je met elkaar omgaat. Het hebben van duidelijke gedragsregels helpt leerlingen om ook elkaar aan te spreken op gedrag. Herhaal de regels ook regelmatig bijvoorbeeld een keer in de zes weken. Enkele suggesties hoe je aan dit doel kunt werken:

- Bespreek pestgedrag met je groep. Laat kinderen eventueel aan de hand van beelden zien hoe erg pesten voor een slachtoffer is;
- Leg het verschil tussen pesten/plagen uit. Belangrijkste verschillen zijn: bij plagen is er sprake van gelijkwaardigheid een tegen een, bij pesten vaak meer tegen een; plagen kort, pesten duurt lang enz.
- Bespreek met je groep de verschillende groepsrollen (leiders, volgers toeschouwers);
- Bespreek met kinderen dat het melden van pesten geen klikken is, maar een verantwoordelijkheid die je hebt ten opzichte van elkaar;
- Niets doen als je ziet dat iemand gepest wordt is net zo erg als zelf pesten;
- Oefen met het voor elkaar op komen aan de hand van een casus.

N.B. deze suggestie staat ook in SI-aansluiting zoeken en houden bij een groep

Komt op voor een leerling die in groepsverband gepest wordt (10-12 jaar) – groepsgesprek met poppetjes

Wanneer je merkt dat er sprake is van buitensluiten in de klas, kun je dit als leerkracht op de volgende manier bespreekbaar maken:

- Zorg dat elke leerling een poppetje of ander voorwerp (gum, pen, potlood) heeft. Zet een tafel in het midden van de klas.
- Vraag aan de leerlingen "Hoe voel jij je in de klas?" en laat ze hun poppetje of voorwerp neerzetten op de tafel, op de plek waar zij denken dat ze staan ten opzichte van anderen.
- Wanneer je ziet dat een poppetje of voorwerp alleen staat, kun je daar een gesprek over beginnen. Vraag bijvoorbeeld hoe diegene zich voelt en of er leerlingen zijn die iets willen doen. Bespreek hoe de poppetjes of voorwerpen het beste zouden kunnen staan als je met zijn allen een groep wilt zijn.

Toelichting op pedagogische vaardigheden van Patterson

Naast de suggesties voor aanpak, wordt in de handelingssuggesties van Zien! een deel besteed aan het gedrag van leerkrachten: de pedagogische interventies. Dit onderdeel is in de handelingssuggesties opgenomen omdat je als leerkracht de leerlingen kunt stimuleren om bepaald gedrag te laten zien door je eigen leerkrachtvaardigheden hier op aan te passen. Dit betekent niet dat de leerkracht de oorzaak is van niet-sociaal gedrag bij leerlingen. Klassenmanagement gaat in de kern over vijf pedagogische vaardigheden die een leerkracht in evenwicht moet hanteren. Deze vijf vaardigheden van de Amerikaanse psycholoog Gerald R. Patterson biedt handvaten om een leerling te helpen pro-sociaal gedrag te vertonen.

In de afbeelding hiernaast staan de vijf pedagogische vaardigheden. Ze bestaan uit sturende en steunende functies, waarbij de sturende functies (1 en 2) gericht zijn op het voorkomen, verminderen of beheersbaar maken van ongewenst gedrag. De steunende functies (3, 4 en 5) werken preventief en zijn gericht op het stimuleren van de jongere tot pro-sociaal gedrag. Ze dragen bij aan een positief contact tussen leerkracht en leerling. Een combinatie van beide functies levert het beste effect.

Op de volgende bladzijdes staat een tabel waarin de pedagogische interventies uit de handelingssuggesties zijn samengevat. In de rijen staan de vijf pedagogische vaardigheden, in de kolommen de vijf Zien! vaardigheden (Sociaal Initiatief, Sociale Flexibiliteit, Sociale Autonomie, Impulsbeheersing en Inlevingsvermogen).

Pedagogische vaardigheden

1. Leiding geven en grenzen stellen
2. Monitoring – balanceren tussen ruimtenemen en ruimtegeven
3. Positieve betrokkenheid tonen
4. Positieve bekrachtiging geven
5. Leren problemen oplossen

Tabel met sociale vaardigheden en pedagogische interventies.

	Sociale v.	Sociaal Initiatief	Sociale Flexibiliteit	Sociale Autonomie	Impuls-beheersing	Inlevings-vermogen
Pedag. i.						
Leiding geven en grenzen stellen					<p><u>WEL:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - duidelijke kaders en structuur bieden. - duidelijke afspraken en klassenregels. - gedrag bespreekbaar maken (bv. hoe je goed samenwerkt of contact maakt). - consequent en voorspelbaar in toepassen regels - gebruik hulpmiddelen (stoplicht op oranje = elkaar helpen, een plaats om af te koelen bij ruzie, time-out kaart). <p><u>NIET:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - leerlingen de leiding laten nemen - verwachten dat de leerlingen uit zichzelf weten wat de regels zijn. 	
Monitoren: balanceren tussen ruimte-nemen en ruimte-geven	<p><u>WEL:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - ruimtegevend gedrag laten zien (SI = ruimtenemend). 	<p><u>WEL:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - momenten creëren en ruimte geven door niet meteen zelf in te grijpen. 	<p><u>WEL:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - ruimtegevend gedrag laten zien (SA = ruimtenemend). 		<p><u>WEL:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - ruimte geven om inlevingsvermogen te laten zien. - overzicht houden. 	

	<ul style="list-style-type: none"> - leerlingen de kans geven om zelf contact te maken, of ruzie op te lossen. - momenten creëren, bijvoorbeeld: leerlingen zelf groepjes, of de manier van verwerking laten kiezen. - ruimte nemen en modeling wanneer het leerlingen zelf niet lukt. <p><u>NIET:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - ideeën van leerlingen meteen afkeuren. - alles open laten (er zal enige mate van structuur moeten zijn, anders 'verdrinken' de leerlingen) 	<ul style="list-style-type: none"> - binnen de activiteiten enige mate van vrijheid inbrengen. - bespreekbaar maken van dingen, bijvoorbeeld dat niet iedereen altijd zijn zin kan krijgen. - verantwoordelijkheid zoveel mogelijk bij de leerlingen leggen. - bewust zijn dat veel gedrag uit het zicht gebeurt. 	<ul style="list-style-type: none"> - leerlingen de kans geven om zelf te laten kiezen of zijn mening te uiten. - momenten creëren, bijvoorbeeld: inzetten coöperatieve werkvormen of discussie voeren. - ruimte nemen en modeling wanneer het leerlingen zelf niet lukt. <p><u>NIET:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - woorden in de mond leggen van leerlingen, 'vind je het leuk?' 		<ul style="list-style-type: none"> - ingrijpen wanneer er geen inlevings-vermogen wordt getoond. - benoemen wat je ziet, leerlingen ruimte geven om zelf verder in te vullen. - na het gedrag een aantal keer voorgedaan te hebben, de leerlingen meer ruimte geven om het zelf te laten zien. - situaties creëren om te oefenen (bv. elkaar feedback geven op het gemaakte werk)
Positieve betrokkenheid tonen	<p><u>WEL:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - inzetten op een veilige sfeer in de klas. - interesse tonen in individuele leerlingen. - informele gesprekken houden. - positieve verwachtingen uiten. - uitnodigende situaties creëren. - zelfvertrouwen bij leerlingen vergroten. 	<p><u>WEL:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - zorgen voor een veilige omgeving, met een goede sfeer waarbij iedereen erbij hoort. - respecteer en toon interesse in individuele leerlingen. - wees een rolmodel. Leerlingen gaan jouw gedrag overnemen. 	<p><u>WEL:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - zelfvertrouwen stimuleren (pas dan gaat hij zijn mening belangrijk genoeg vinden om hem te uiten). - werken aan een positief zelfbeeld. - contact leggen met individuele leerlingen en interesse tonen in hun meningen. 		

			- uitnodigende situaties creëren.		
Positieve bekrachtiging geven		<p><u>WEL:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - positieve feedback geven, om het gedrag te bevestigen. - specifieke complimenten geven door het goede gedrag te benoemen. - begin klein: goede intenties belonen, in de hoop dat leerlingen de volgende keer een stapje verder durven te gaan. 	<p><u>WEL:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - veel complimenten geven. - zelfs de kleinste vooruitgang benoemen. - opbouwende feedback geven, zodat de leerlingen leren wat beter kan. <p><u>NIET:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - de nadruk leggen op wat nog niet goed gaat (tegenover 1 negatieve moeten minstens 5 positieve opmerkingen staan). - alleen maar positieve dingen zeggen (hierdoor worden leerlingen niet beter). 	<p><u>WEL:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - geduld hebben - veel bevestiging geven over dingen die goed gaan - meteen reageren - directe, specifieke feedback geven - kleine en concrete doelen - feedback over kleine veranderingen - succeservaringen laten behalen / benoemen <p><u>NIET:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - feedback geven als 'goed gedaan'. - verwachten dat het gedrag na een week veranderd is. 	<p><u>WEL:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - voorbeeldgedrag. - complimenten geven wanneer je inlevingsvermogen ziet. - de kleinste dingen benoemen, ook goede intenties. <p><u>NIET:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - complimenten geven die je niet meent (geforceerd) - alleen de leerlingen die het altijd goed doen, complimenten geven.
Leren problemen oplossen	<p><u>WEL:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - voorbeeldgedrag laten zien. - verwachtingen duidelijk bespreken. - eventueel stappenplannen gebruiken 	<p><u>WEL:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - wees een rolmodel. - gebruik stappenplannen: bijvoorbeeld welke stappen je doorloopt bij het oplossen van ruzies en conflicten. 	<p><u>WEL:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - gestructureerde aanpak bieden, deze consequent hanteren. Bijvoorbeeld het gebruik 'stop, hou op!'. 	<p><u>WEL:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - gebruik een stappenplan of ander hulpmiddel (bv. Tel tot 10). - duidelijke regels bij het uitpraten van een conflict 	<p><u>WEL:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - voorbeeldgedrag. Benoem hoe je het aanpakt. - Maak leerlingen alert op gedachten en gevoelens van een ander.

	<p>- leerlingen steeds meer verantwoordelijkheid geven.</p> <p><u>NIET:</u></p> <p>- de problemen voor de leerlingen oplossen.</p>	<p>- help leerlingen groeien naar zelfstandigheid en verantwoordelijkheid. Pas je aan aan het tempo van de leerlingen.</p> <p>- hanteer vaste routines. Dit zorgt voor veiligheid en voorspelbaarheid.</p> <p>- bespreek moeilijke situaties voor en na.</p> <p>- neem kleine en overzichtelijke stappen.</p>		<p>(om de beurt praten en luisteren naar elkaar).</p> <p>- geef de leerlingen eigen verantwoordelijkheid</p> <p><u>NIET:</u></p> <p>- het de leerlingen zelf laten oplossen, zonder begeleiding van de leerkracht.</p>	<p>- vaste routines hanteren.</p> <p>- eventueel sturend optreden, bijvoorbeeld met behulp van het GGGG-model</p>
--	--	---	--	--	---